

Iratok Jászi Oszkár 1915–16. évi szlovák, szerb és román kapcsolatairól¹

A

1915 jan. 21

*Jakšić Zsarko nagyikindai szerb radikális politikus levele Jászi Oszkárhoz
pápai internálásából a torontáli és bácskai szerb vezetők internálásáról*

OSZK Kézirattár, Jászi-fond 114/24

(Kézírásos eredeti irat)

Nagyságos Jászi Oszkár Dr. úrnak, egyet. tanár.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr, felteszem, hogy érdekelni fogják az itt elmondandók.

A mozgósítás első napján, múlt évi július 26-án ezerszámra történtek letartóztatások Torontálban és Bácskában. A nagyikindai proskribáltak száma eredetileg meghaladta a nyolcvanat. Ezek közül sokaknak sikerült jó közigazgatási protektorok segítségével kibújni, circa 30 embert azonban elfogtak. A letartóztatást foganatosító csendőrhadnagy kijelentette, hogy a letartóztatás a temesvári VII. hadtestparancsnokság parancsára történik és hogy az őrizet csak pár napig tart. A letartóztatottak közül másnap a katonakötelemek szabadonbocsájtva bevonultak. Nagybecskereken, megyénk székhelyén, a Kormánybiztos úr plakátok útján tette közzé, hogy a VII. hadtestparancsnokság „közbenjárása” folytán letartóztatott „megbízhatatlan” egyének kezesekül (túszokul) fognak szolgálni e parancsnokságnak saját nemzetiségbelieikkel szemben. Úgy látszik, hogy pár napra rá meggondolták a dolgot: a huszárlaktanyából, ahol addig tartottak, néhány nap múlva a kir. törvényszék fogházába vittek és az eredetileg kezesekből egyszerre büntetettek lettünk. Az ügyészségek felség sértés, hűtlenség, izgatás stb. büntetéssel meggyanúsítottak. Vádoltak, hogy a Narodna Odbrana tagjai vagyunk (ugyanannyi alappal azzal is meggyanúsíthatunk volna, hogy apagyilkosságot követtünk el), egyeseknek közülünk bűnül tudták be azt, hogy a közismert máramarosszigeti per¹ védőügyvédi költségekre annak idején 5–5 K[t] adtunk. Igaz, hogy élő rutént életünkben nem láttunk, de az teljesen mindegy volt.

Ezen első és egyszersmind utolsó kihallgatás, a szó szoros értelmezése szerint, 3–4 percig tartott. Abbeli törvényen alapuló kérelmünkre, hogy a vád jelöltessék meg közelebről, azt a választ kaptuk, hogy egyelőre nincs kérdezni való. Ez az „egyelőre” a mai napig tart. Többrendbeli írásbeli kérvényünk elintézetlenül maradt. Az iratokba való betekintés jogát úgy tölünk, mind védőinktől állandóan megtagadták, a főtárgyalás kitézését célzó sürgetéseink sikertelenek maradtak. Az ügyész közben ismételt kijelentette, hogy letartóztatásunk a VII. hadtestparancsnokság kívánságára történt. Ennek dacára a polgári fogházban tartottak. A törvényszéki fogházban részben egyes cellákba, részben rablógyilkosokkal együtt elzártak, a fogházig és onnan az ügyészséghez feltűzött szuronyú csendőrök és börtönőrökkel kísértettek, stb. Ennek a sorsnak részesei voltak kívülem még két testvérem:

¹ Az OSZK Kézirattárában található Jászi-gyűjtemény levelezésanyaga jórészt az első világháború éveire vonatkozik. Az itt közölt négy levél mellett Ján Mudroň, J. Perić, V. Jakšić, M. Milutinović levelei olvashatók. A Matica srpska újvidéki kézirattárában található két Jászi-levél tanúsága szerint Jászi kapcsolatban állt T. Ostojčić-csal, a Matica srpska elnökével is. Az ugyancsak az OSZK őrizetében levő háborús Jászi-naplók és egyéb feljegyzések szerint Jászi többször találkozott S. Radić vezető horvát politikussal is, de kapcsolatuk csak a háború utolsó két évében vált politikai szempontból is jelentőssé. – Jászi Oszkár nemzetiségi levelezéséből bőséges válogatást nyújt *Litván György–Szarka László*: Duna-táji barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja. Bp. 1991, Gondolat.

¹Az 1914. évi „rutén skizmapör”, I. Iratok VI. köt. 11. sz.

Jaksits Milutin esperes-tanár, Jaksits Sztojan diaconus, néhány lateiner (ügyvéd, tanító, mérnök, pap), azután kereskedő, korcsmáros, földbirtokos. Összesen 23-an.

Hét hetet töltöttünk a nagykikindai fogházban. Ekkor egyszerre és anélkül, hogy most is tudnók, miért, zsandárokkal a szegedi Csillag-börtönbe vittek minket. Három teljes hónapig ott tartottak. A vádhatóság sem senki más ezen egész idő alatt soha senkit ki nem kérdezett. Biztatást ellenben bőven kaptunk és mindig: hogy ügyünk pár nap alatt el fog dőlni. Közben híresztelték, hogy vádirat és főtárgyalás nem is lesz soha, de nekünk mégis fogva kell maradnunk. Egyszer előkelő helyről azt az üzenetet kaptuk: vajon nem gondolunk-e arra, hogy mindez, ami velünk történik, „magasabb állam raison”-ból történik. November elején igen terjedelmes sürgönnyel fordultunk a miniszterelnök úrhoz. Választ nem kaptunk, sorsunk a régi maradt. Az ügyészség közben letartóztatásunk idejét ismételtlen meghosszabbította. Ez ellen a bíróságoknál kerestünk oltalmat, természetesen sikertelenül: úgy a törvényszék mint az ítéletábla felfolyamodásunkat ismételtlen elutasították, holott speciálisan a háború idejére elkészített, 1914. július 27-ikén közzétett és életbeléptetett gyorsított bűnvádi eljárási szabályok betűje és szelleme szerint az ilyen eljárás teljesen lehetetlen és kizárt volna.

Mindez magyar állampolgárokkal, Magyarországon történt. Állítólag magasabb államérből. De a dolognak itt még nincs vége. Ami tovább történt, arra nem mondták nekünk, hogy miért történik, lehet tehát, hogy az is magasabb államérből címén ment. Megindult az existenciák anyagi tönkretétele. Az ügyvédek közülünk az ügyészség² gyakorlatától felfüggesztették, az irodánkat gondnoki kezelés alá vették, irodáinkba gondnokokat ültettek, és a bíróságok ennek folyományaképp minden egyes perünkben végzéssel hívták fel a feleket, hogy most más ügyvédet kell vallaniok. A hivatalnokokat felfüggesztették és fizetésük egyharmadára szorították. A korcsmárosoktól megvonták az italmérési engedélyeket és korcsmáikat bezárták. Egyik társunk *feleségétől* vonták meg az italmérési engedélyt azzal az indokkal, hogy mert a férj büntetett gyanúja alatt áll, az asszony nem megbízható.

November utolsó napján végre három nagykikindai magyar ügyvéd, Nagyikinda kormánypárti képviselőjének vezetésével kihallgatáson jelentek meg a miniszterelnök és az igazságügyminiszter előtt ez ügyben, sürgetve az elintézését. A miniszterelnök úr állítólag röviden azt válaszolta, hogy sajnálja az ártatlanok szenvedését és mindent meg fog tenni, azonban a hadsereg most oly áldozatokat hoz, hogy kívánságait respectálni kellett. Az igazságügyminiszter viszont azt mondta volna, hogy ismeri az ügyet és pár napon belül intézkedni fog. Két hétig ezután nem történt semmi. December 12. napján a börtönből a szegedi rendőrkapitányságra vittek. Ott közölték velünk azt, hogy a miniszter rendeletéből internálva leszünk a Dunántúlra, három csoportba osztottak, az egyiket Balatonalmádira, a másikat Veszprémbe, a harmadikat Pápára vitték. Engem ez utóbbiba tettek. Azóta itt vagyok. Kávéházi kaszírno módjára rendőri felügyelet alatt: a várost elhagyni nem szabad, naponkint a rendőrségen személyesen kell jelentkezni. A büntető eljárást azonban még most sem szüntették be ellenünk. Az tovább folyik. No igen: a politikai viszonyok alakulása szerint lehet talán még szükség reá. Hogy meddig fog ez még tartani – nem tudjuk. Hogy miből éltek családjaink eddig, miből élünk jelenleg és miből fogunk még élni – nem kérdezi senki.

Előadtam röviden a való tényállást. Kommentárt nem fűzök hozzá. Az igazságnak és az Ön iránti bizalmamnak azonban tartozom annak a kijelentésével, hogy bár lelkem mélyéből meg vagyok győződve, hogy a magyar nép ezen kínzásunktól távol áll, mégis amikor mindez a magyarság nevében történik, a kissé keserű érzéstől nem tudok szabadulni. Ön évek óta ismeri érzelmeinket, elveinket és tudja, hogy éppen mi demokraták voltunk azok, kik erős támadásokkal szembeszállva szakítottunk a kizárólagos nemzetiségi politikai szervezkedéssel és a magyar radikálisokkal igyekezőn kooperálni a közszabadságok kivívásában őszintén akartunk együttműkölni a magyar néppel. A néppel, igen. De nem a különféle klikkekkel és talán ez volt a bűnünk. Egy társamnak mind a

---

² É. az ügyvédség.

négy fia a harctéren küzd. A legfiatalabb mint tartalékos hadnagy a déli harctéren súlyos sebet kapott és amikor hazajött, megtudta, hogy apját azalatt bebörtönözték. Négy fiú a harctéren küzd, és apjuk – hazaáruló! Ez nem egyedülálló eset. Testvéreink és fiaink a harcmezőkön véreznek, mi azalatt a börtönben és számkivetésben ülünk. Ahhoz, hogy valaki ma nálunk hónapokon keresztül üldöztethető legyen, teljesen elegendő, hogy ellenzéki érzelmű volt és szerbajkú. Más bűne nem kell hogy legyen. És nincs valamirevaló magyar ember, ki szavát hallatná ez ügyben.³

Végzem soraimat bár még sokat beszélhetnék arról, hogy hogyan és miért történt mindez, milyen lelki tortúrákon kellett nekünk és családjainknak végigesszünk, hogy mi történt pld. a nagybecskerekiekkel, a pancsovidékel (Pop Csicsó képviselő úr levele szerint ez utóbbiak közül annak idején circa 170 lett az aradi várba szállítva és az ő közbenjárása folytán szabadonbocsájtva, itt jegyzem meg, hogy Dragicsevics dr. pancsovai orvos, a magyar radikális párt igazgatósági tagja, amikor augusztus első napjaiban katonai szolgálatra jelentkezett Nagyikindán, ott letartóztatták, velünk együtt pár napig a törvényszéki fogházban tartották és ezután valahova elszállították.) stb. De levelem úgyis túl hosszú és lehet, hogy máris sokat mondtam.

Haboztam, vajon megírjam-e egyáltalán ezen leveletem, avagy nem. De ha már megírtam, súlyt helyezek arra, hogy kezébe kerüljön: elküldöm egy ismerősömnek, ki jelenleg mint tart. hadnagy ideiglenesen Budapesten tartózkodik azzal, hogy vagy adja át személyesen vagy küldje el postán ajánlottan.

Fogadja kérem nagyrabecsülésem kifejezését.

Kitűnő tisztelettel igaz híve

Dr. Jaksits Zsarko

Pápa, 1915. jan. 21.

B

1915 márc. 23–ápr. 30

Dula Máténak, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének két magánlevele Jászi Oszkárhoz

OSZK Kézirattár, Jászi-fond 114/19

(Kézírásos eredeti iratok)

1

Mélyen Tisztelt Uram!

Tegnap bölcse cikke¹ folytán legyen szabad tisztelettel tudatnom, hogy vidékünkön a sovinszta áramlat széleskörű, eddig nem tapasztalt méreteket ölt s az adminisztráció hallgató hozzájárulásával mind sűrűbben és sűrűbben veti mérges hullámaint.

Ami eddig soha meg nem történt, lejátszódott e hó 7-én Turócszentmártonban az akkor megtartott népfelkelők szemléjén. Az „alkalmasak” megesketeése előtt Bauer, közös főhadnagy, felhívta

³ Egyedül a Népszava és a Világ (többek között maga Jászi Oszkár) közölt kritikus hangvételű írásokat a háború első hónapjaiban a dél-magyarországi szerbekkel szemben fogantatosított hatósági intézkedésekről (vö. Iratok VI. köt. 27. I. sz.; Jászinak a világháború alatti publicisztikájából bő válogatást nyújt: *Múlt és jövő határán*. Bp. 1918). Mint azt a kötetünkben 9. és 10. sz. alatt közölt iratok is jelzik, am. kir. kormány igyekezett fellépni a katonai hatóságok túlkapásai ellen, bár tény, hogy maga Tisza is a kemény fellépés híve volt a szerb politikusok vonatkozásában.

¹ Az említett cikk címe és lelőhelye: *Vétkes hallgatás*. – Világ 1915. márc. 21; 80. sz. 1–3. l. – Jászi Oszkár ebben a vezércikkében minden korábbi megnyilatkozásánál határozottabban foglal állást amelle, hogy a magyarországi poli-

azokat, akik magyarul *akarnak* esküdni, hogy menjenek a szomszédos szobába, a többiek pedig maradjanak helyükön. Az eskü letétel után a nevezett főhadnagy kiosztotta az ú.n. „népfelkelési igazolványi lapokat” s midőn Várnai István, Čajda Miklós s majd Paulinyi-Tóth Illés önkéntesekre került a sor, akik az esküt tót anyanyelvükön tették le, a főhadnagy hevesen kifakadt: „Hát hogy esküdhettek tótul!?” S midőn az önkéntes tiszta lelkiismerettel védekezett, hogy: „talán mindegy az, vajon ugyanazt az esküt magyarul, vagy anyanyelvén teszi le”, a főhadnagy fenyegető megjegyzésével: „No, nálunk az nem mindegy, különösen az önkénteseknél azt nagyon szigorúan vesszük” őt feljegyeztetni rendelte. A másik önkéntestől megkérdezte, vajon tisztí vizsgát is akar-e letenni s igenlő válaszára a főhadnagy megjegyezte: „Majd gondom lesz rá!”

Másnap mind a három önkéntes Kőszeghy őrnagy által a sorozóbizottság elé lett hivatva s ott az esküt másodszor s most magyar nyelven kellett letenniök, mert a nevezett őrnagy állítása szerint annak, aki magyarul tud, a törvény értelmében az esküt magyar nyelven muszáj letennie.

Szomorúbb eset történt meg Liptószentmiklóson. Ott a sorozó tiszt azzal a felszólítással fordult az „alkalmasokhoz”, hogy akik magyarok, azok lépjenek előre. Miután a besorozottak között magyar nemzetiségű nem volt, nem lépett előre senki.

Emiatt a tót anyanyelvű önkéntesek számba öten 1–5 napra lecsukattak. Van közöttük olyan, aki arra hivatkozott, hogy magyarul nem ért s ezért magyarul nem esküdhetik. Talán ezt enyhítő körülménynek minősítették, mert őt *csak* egy napra zárták be.

Ily körülmények között teljesen osztom és velem együtt valamennyi tót nemzetiségű elvtársam abbéli aggodalmait, hogy a felzavart nemzetiségi békés együttélés lehetővé tételére, háborúnk lefolyása semmi befolyással nem lesz. A sovén áramlat nőten nő, a nemzetiségi „szájkosár” és üldözések hatása máris észlelhető az összes nemzetiségi perifériákon és mi lesz, ha testvéreink visszatérnek a lövészárokból és tudomást szereznek a keserű meghurcoltatásokról?

Elvitélzünk, mert sem a magunk, sem a mások baján okulni nem tudunk.

Fogadja mélyen tisztelt Uram nagyrabecsülésem nyilvánítását, mellyel maradtam

Turócszentmártonban, 1915. március hó 23-án,

kiváló tisztelettel:

Dula Máté

---

tikai demokrácia megteremtése és a nemzetiségi kérdés rendezése kölcsönösen feltételezi egymást. Hiába ígér Tisza István miniszterelnök engedményeket a „hazafias nemzetiségeknek, különösen a románságnak”, s hiába követel Károlyi Mihály politikai jogokat „a rettenetes áldozatokat hozó magyar nép számára”, a két – egyaránt jogos – törekvés így módon: egymástól elkülönülve, sőt egymással szembeállítva nem valósítható meg. „A miniszterelnök üzenete ugyan képes a nemzetiségi tábor egy részét hevíteni – állapítja meg közel fél évvel a magyar–román paktumtapogatózások kezdete után Jászi –, de nemcsak a magyarság, hanem maguknak a nemzetiségeknek is fejlettebb csapata a szíve mélyéig bizalmatlan olyan nemzetiségi koncessziókkal szemben, melyeket nem kísér a politikai demokrácia, a népparlament levegője, sőt amely olykor kifejezetten a magyar népszabadság törekvései ellen játssza ki azokat.” Másrésztől viszont „mindaddig, míg a nemzetiségi elnyomás bacilusait a magyar társadalom ki nem küszöböli, a politikai demokrácia is csak tökéletlen lehet, mert a nemzetiségi szájkosár és börtön bármikor az elégedetlen magyarság ellen is átfordítható.” Ezt a dilemmát az immár nyolc hónapja folyó háború még jobban kiélezi: „Nemzetiségi egyenjogúsítás politikai demokrácia nélkül, vagy politikai demokrácia nemzetiségi egyenjogúsítás nélkül a háború után még képtelenebb, még gyűlöletesebb félrendszabály lesz, mint ma, valami torz orvosság, mely a szervezet egyik részét meggyógyítja, de úgy, hogy a másikat még jobban megmérgezi.” Jászi Oszkárnak tehát ekkor az volt a meggyőződése, hogy szintézist kell kialakítani a Tisza-féle nemzetiségi és a Károlyi Mihály-féle választójogi program között, mivel „a jogi demokrácia nyelvi és gazdasági demokrácia nélkül, a nyelvi és gazdasági pedig jogi nélkül üres formula, értéktelen papirosalkotmány” (i. h. 2. l.).

2

Mélyen tisztelt Uram!

Őszinte köszönetemmel vettem minapi levelemre adott választát.²

Arról én is meg vagyok győződve, hogy a mindkettőnk által már most előrelátott csúnya sovén nacionalista reakció nem fog örökké tartani, s hogy az előbb-utóbb újult erővel előtérbe nyomulandó, demokratikus eszmék – a magyarság és a nemzetiségek progresszív elemeit bensőbb viszonyba fogják összehozni.

Reám és elvtársaimra csak az leverő, fájdalmas hatással van, hogy a nemzetiségek és a magyarság fiai által egyenlő lelkesedéssel és vitézséggel hazánk megvédése érdekében vívott véres harc eredményéhez szövött reményeinkben – csalódtunk.

Mi szentül hittük, hogy a gőgös lenézésnek, nemzetiségi üldözéseknek végére járunk a tömérdek áldozatokat megkívánt háborúval, s íme – annak az ellenkezőjét tapasztaljuk. A tömlőceik tömve vannak tót emberekkel, minden tót érzelmű ember rendőri felügyelet alatt, félévi elzárással büntetetik, aki eldandolni merészelt a múlt század 30-as éveiben költött tót dalt „Hej slováci ešte naša slovenská reč žije” (Hej tótok él még tót nyelvünk)!

A sovinszta örület nem csak a tót intelligens osztályban, de főleg köznépünk széles rétegeiben oly nagymérvű elkeseredést okozott, hogy csak az Úristen megmondhatja annak, mikor fognak az ejtett sebek behegedni.

Ez, mélyen tisztelt uram engem nagy aggodalmakkal tölt el. Tőlem telhetőt megtettem, hogy a múlt események miatt létezett bizalmatlanságot eloszlassam, hogy elvtársaimban egy szebb, jobb jövő reményét felköltsem – ami most történik halomra dönti működésem eredményeit.³

Rosszul, nagyon rosszul érzem magamat. Nem tehetek róla, én helyzetünket – nagyon sötétnek, kilátástalannak találok.

Fogadja mélyen tisztelt Uram nagyrabecsülésem nyilvánítását, mellyel maradtam

őszinte tisztelője

Ruttka, 1915. április 30.

Dula Máté

---

² Jászi válasza valószínűleg nem maradt fenn, ugyanis sem a pozsonyi, sem a turócszentmártoni Dula-gyűjteményben nem található.

³ Hasonló értelemben írt ekkortájt Dula prágai ismerőseinek is, bírálva Tiszát és a magyar kormányzati nemzetiségi politika kiváráó taktikázását.

C

1916 szept. 15

Lupaş János erdélyi román politikus levele Jászi Oszkárhoz ruszti internálásából

OSZK Kézirattár, Jászi-fond 114/30

(Kézírásos eredeti irat)

Nagyságos Dr. Jászi Oszkár úrnak

Egy 8 napig tartó – 2 napon s 3 éjjelen át nyitott kocsiban, hideg és esős időben, azután pedig túlszűfolt zárt kocsiban – tett út fáradalmaitól teljesen kimerülve érkeztem Rusztra, a Fertő tó mellékére, ahol jelenleg – a hazánk erdélyi határszéleire zúdult szerencsétlenség következtében – internálva vagyok.

Augusztus 28-án, éjnek idején lettem kiragadva szeretett családom, feleségem, özvegy anyám s 3 kiskorú gyermekem karjai közül és a bizonytalanság országújtára indítva,¹ most immár 3 hete, hogy semmiféle értesülést sem kaphatok családom állapotáról. Ez okból borzasztó lelki gyötrelmek között múlnak nagynehezen a napok.

Anyagi helyzetem is túlnehéz. Teljesen váratlanul és készületlenül ért minket ez a nehéz csapás. A csendőrök nem adtak időt arra sem, hogy valamiképpen előkészülhessünk ezen nehéz és bizonytalan tartamú utazásra. Sem pénzt, sem kellő ruházatot nem vihettem magammal. Csak egy szál nyári ruhában s felöltőben kellett hazuról elindulnunk s itt a kietlen *Fertő* partján az őszi szelek kezdik immár fújni szomorú nótáikat s következik majd a tél a hideg, fagyos napokkal – uram istenem, mi lesz velünk akkor?

Hogy hazuról kapjak valami pénzt vagy ruhát, erre már nincs kilátás. Írtam haza többször, de minden eredmény nélkül. Próbáltam sürgönyözni is, de szintén eredménytelenül. Úgy látszik, Szelistye vidékén már nincs rendes postai közlekedés.

Szomorú sejtelmek, emésztő gondok és lelket maró töprengések teszik itteni akaratlan tartózkodásomat annyira súlyossá és kietlenné.

A szenvedések és nehézségek kavargó óceánján úszik az emberiség napjainkban. De higgye el, Jászi Úr, a nagy szenvedések között az internáltak lelki gyötrelmei és fizikai nélkülözései nem állnak utolsó helyen!

Ismervén Jászi úrnak irántam több ízben tanúsított jó indulatát, s baráti érdeklődését, nagyon kérem értesíteni arról, hogy miképp volna lehetséges bármily kerülő úton családommal levelezni. Egyszersmind kérem ismert befolyásával odahatni, hogy a könyörületesség érzete terjedjen a magyar közvéleményben az internáltak nehéz s általuk meg nem érdemelt sorsával szemben. Végül arra kérem, hogy a *Világból* egy példányt részemre küldetni méltóztassék kezdve *f. é. szeptember 10-ikével*. Az előfizetési árt utólag fogom beküldeni, esetleg valami cikket vagy tanulmányt fogok a *Világ* hasábjai számára rendelkezésre bocsátani.

Becses válaszát várva, maradtam teljes tisztelettel szolgálatra kész híve:

Dr. Lupaş János²

Ruszt, 1916. IX. 15.

¹ A magyar kormányzat által az erdélyi román támadás esetére kidolgozott óvintézkedések részeként román közéleti személyiségek internálására is sor került (vö. 108. sz.).

² Lupaş és Jászi kapcsolata a háború végső szakaszában ismét dokumentálható: Jászinak a Huszadik Század 1918. júniusi számában meghirdetett nemzetiségi ankétjára Zoch Sámuel szlovák politikus mellett egyedül Lupaş küldött érdemi választ, amelyet azután *A nemzetiségi kérdés jelene és jövője* (Bp. 1919.) c. kötetben is megjelentettek.

1916 szept. 15

A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal igazgatójának jelentése a magyarországi ezredek világháborús veszteségeinek nemzetiségek szerinti megoszlásáról¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 13:30/44

(Gévelt eredeti irat)

Bizalmas!
Saját kezébe!

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes Uram!

Az 1–100. hivatalos veszteséglajstromok adatainak a m. kir. központi statisztikai hivatalban végzett összesítését, a magyarországi ezredeknek részletezésével, továbbá a veszteségeknek nemzetiségek szerint való megoszlására vonatkozó számításával van szerencsém Nagyméltóságodnak mély tisztelettel megküldeni.

Nagyméltóságodat talán érdekelní fogja az az adat is, hogy a Magyarbirodalom, amelynek népessége a monarchia népességének (ideértve Bosznia-Hercegovinát is) 40,6 %-át teszi, a legénység halottjai közt 38,3, sebesültjei közt 39,2 %-kal szerepel. Valamivel tehát még most kedvezőbb a helyzetünk a veszteségek tekintetében, mint népességi arányunk.

Már azonban, sajnos a Magyarbirodalmon belül a magyarság áldozatai egyre nagyobbak, s a népességi arányt meghaladják. 48,1 %-os magyarságunkra a halottak 50,4, a sebesültek 50,8 %-a esett. Fajunkon kívül még csak a hazai németeknek nagyobb a vesztesége eddig, mint ahogy a népességi arány szerint várni lehetne; legkedvezőbb pedig a románok és horvátok veszteségi aránya.

Fogadja kérem Nagyméltóságod mély tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1915. évi január hó 23-án.

Mudray László s. k.
miniszteri tanácsos,
igazgató

Számítások veszteségünknek nemzetiségek szerint való megoszlásához
1–100. veszteségi lajstrom

Veszteségünk nemzetiségek szerint való megoszlásának kiszámítása ezúttal kétféle alapon történt. A közös hadseregbeli gyalogezredek veszteségeit ezredenként oly kulcs szerint osztottuk meg, aminő az illető hadkiegészítő kerületben a polgári lakosság nemzetiség szerint való megoszlása. Természetesen csak a legénységi állományra kellett szorítkoznunk, mert a tisztikar nem szükségképpen az illető hadkiegészítő kerületből való. A honvédség veszteségét pedig oly kulcs szerint számítottuk, ahogy a honvédség békelétszáma 1910-ben nemzetiségek szerint tagozódott. A veszteségnek nemzetiségek szerint való kiszámítása azonban még ezen korlátozások után is elég jellemző, mert hiszen eddigi legénységi állománybeli veszteségünknek a sebesülteknél 88,7, a halottaknál pedig 84,2 %-a a közös hadseregbeli gyalogezredekre és a honvédségre esett.

¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia I. világháborúbeli veszteségeinek véglegesített kimutatását l. *Winkler, Wilhelm*: Die Totenverluste der Österreich–Ungarischen Monarchie nach Nationalitäten. Wien 1919.

E számítások alapján az 1–100. veszteséglajstromokban kimutatott magyarbirodalmi közös hadseregbeli gyalogezedek, továbbá a honvédség vesztesége így oszlik meg nemzetiségek szerint:

	Gyalogezedek		Honvédség		Együtt		Nép- számlálási arány %
	Meghalt	Megsérült	Meghalt	Megsérült	Meghalt	Megsérült	
Magyar	46,9	47,9	60,5	60,5	50,4	50,8	48,1
Német	12,1	11,7	7,2	7,2	10,8	10,6	9,8
Tót	10,6	10,1	6,5	6,5	9,6	9,3	9,4
Román	13,4	13,7	11,7	11,7	13,0	13,2	14,1
Ruthén	2,8	2,6	1,0	1,0	2,4	2,3	2,3
Horvát	6,6	6,1	7,7	7,7	6,8	6,5	8,8
Szerb	5,2	5,5	4,6	4,6	5,0	5,3	5,3
Egyéb	2,4	2,4	0,8	0,8	2,0	2,0	2,2

42

Iratok Maniu Gyula és a budapesti román főkonzul nézeteiről Románia esetleges hadba lépéséről

A

[1915 jan. 27]

*Nicolae Russu román újságíró bizalmas jelentése budapesti beszélgetéséről
Maniu Gyulával és Bilciurescu román főkonzullal Románia esetleges hadba lépése
és a magyarországi románok helyzete tárgyában¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/48
(Eredeti német nyelvű gépirásos irat fordítása)

Bizalmas jelentés a beszélgetésről dr. Maniu Juliival és a román főkonzullal

Dr. Maniu Gyula úr Balászfalváról, Alvinc volt képviselője, aki valójában a román nemzeti párt vezetője, néhány napig Budapesten tartózkodott. Amikor megtudta, hogy Bukarestből jöttem, rögtön igyekezett velem találkozni, hogy felvilágosítást kapjon tőlem Románia hadi szándékai felől.

Miután biztosítottam, hogy a román kormány erősen habozik, hogy háborús kalandba keveredjék – és mégis komoly előkészületeket tett egy háborúra –, dr. Maniu a következőket mondta nekem:

– „Az a véleményem, hogy ha Románia nem kockáztat most a nemzeti kiegészülés ideáljáért – soha többé nem lesz alkalmá Nagy-Románia megvalósítására. És aminek még nagyobb a jelentősége: mihelyt Románia nem fejt ki azonnal a legnagyobb erőfeszítést Erdély annektálására –

¹ Hátán Tisza rájegyzése: „János” [é. Sándor János belügyminiszter] áthúzva – „NB – Maniu-ról”. Más kéz írásával: „Belügyminisztérium küldötte I/27”. – A választóvonal utáni záróbekezdés idézés céljára piros ceruzával kapcsok közé foglalva (benn a német nyelvtani hibák ugyanígy javítva).

akkor a román népnek Magyarországon még rosszabb dolga lesz, mint eddig. – Szilárdan meg vagyok győződve – mondta dr. Maniu – most még inkább, mint korábban, hogy a magyar kormány politikáját a románokkal szemben a külpolitika határozza meg, Románia és a monarchia viszonyának jellege. És mivel a jövőben nem remélhető többé, hogy az Ausztria–Magyarország és Románia közötti viszony barátságosan fejlődjék – így biztos tényként lehet feltenni, hogy a magyarországi románokkal még mostohábban fognak bánni – és a román Nemzeti Párt teljesen tehetetlen lesz, hogy valamit is tegyen a románok kedvezőbb helyzetének megteremtése érdekében Magyarországon. Ezért nagy hiba volna Románia részéről, ha mindig semleges marad, és nem kísérli meg, hogy a nemzeti ideálok szellemében cselekedjék. Csak rontani a kapcsolatot Ausztria–Magyarországgal anélkül, hogy a monarchia ellen megindulna – ez Romániának nagy politikai hibája volna – és ennek a hibának az áldozatai mi magyarországi románok leszünk.

– Mégis hiszem – tette hozzá még dr. Maniu –, hogy Románia háborúba lép. *Dr. Vasile Lucaciu és Octavian Goga nem expatriáltak volna, ha nem lettek volna biztosak, ha nem tudták volna meg kompetens forrásból – hogy Románia elhatározta Magyarország román területeinek háborúval Romániához való csatolását.*

Tegnap a román főkonzulnál, Bilciurescu úrnál voltam – akit régebben ismerek. *Nyíltan megmondta nekem, hogy véleménye szerint Románia nem fog háborút viselni.* Bilciurescu úr a román karácsonykor Bukarestben volt, és alkalma volt politikai és diplomáciai körökkel kapcsolatban lenni. Azt a meggyőződést nyerte, hogy Románia *nem akar és nem tud egyedül, Olaszország nélkül háborút viselni.* A tárgyalásoknak Olaszországgal azonban nem volt kedvező eredményük. Olaszország semleges akar maradni; Románia egyedül csak akkor viselhetne háborút, hogyha a helyzet a hadszíntéren teljesen hátrányos volna Ausztria–Magyarország és Németország részére. Most azonban nem ez a helyzet – és Románia még nincs is tisztában Bulgária valódi szándékaival.

Nikolaie Russu s. k.
újságíró

B

[1915 márc.]¹

N. Russu román újságíró tájékoztató levele

G. Bilciurescu budapesti román főkonzullal folytatott beszélgetéséről

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/53
(Német nyelvű gépelt eredeti irat fordítása)

A budapesti román főkonzul kijelentései
(Bizalmas közlés)

A napokban újabb látogatást tettem a budapesti román főkonzulnál, G. Bilciurescu úrnál, akivel barátságos viszonyban vagyok.

Szó került Románia magatartására. Ekkor a következő fontos nyilatkozatot tette.

– Bár egy ilyen kényes kérdésben nem kapok tájékoztatást a román kormánytól, hiszen levélben – ilyen időkben – ezt nem lehet tenni, amikor a legnagyobb diszkrécióról van szó, de ma-

---

¹ Keltetetlen; a Tisza-iratokból éve, a szövegből a hónap derül ki.

gáninformációim és azon közlések szerint, amelyeket külföldről Bukarestbe (és viszont) útutazóban Budapesten néhány órát tartózkodó román politikusoktól megtudtam, Románia külpolitikai helyzete igen kritikus – és attól félek, hogy a jövő hónapban, húsvét után csomagolnom kell majd és Budapestet elhagynom.

Románia teljesen fel van készülve a háborúra. Ami országunknak a háború elején – katonai tekintetben – nem volt meg, annak most tökéletesen birtokában van. *Rudeanu ezredes azért volt három hónapig Olaszországban*, hogy megkapja az olasz kormány beleegyezését a „Metallurgica italiana” livornói és a „Gruppo industriale Torinese” olasz gyártól muníció beszerzésére a tüzérség és a gyalogság számára. Ez a fontos ellátmány a román hadügyminisztérium számára részben már megérkezett Romániába, részben úton van Szalonikin keresztül. A másik misszió (Dr. Contakuzino,² Dr. Istrati, George Diamandy) gyakorlatilag gondoskodott pénzügyi szükségleteinkről. Ezek a delegátusok ugyanakkor voltak Párizsban, amikor az *antant* három pénzügyminisztere egy közös büdzsé létesítéséről tárgyalt, amelyből a háborúban álló vagy abba belépő kis államokat is támogatják.

„A Dardanellák-szoros elfoglalása is azt a célt szolgálja, hogy meggyorsítsa Románia intervencióját. Ha sikerül a Dardanellákat elnyerni, – akkor Románia április havában biztosan a három szövetséges oldalán lesz.”

G. Bilciurescu főkonzul még egy kijelentést tett a magyar kormány, ill. a közoktatási miniszter legutóbbi rendeleteiről a nemzetiségi nyelvek használatára nézve a magyar népiskolákban. Ezt mondta ugyanis:

„Tulajdonképpen ezek volnának a nemzetiségi engedmények? Nevetséges! Mégis, Tisza gróf nagyon bölcsen cselekszik. Én az ő helyében semmit sem akarnék a románoknak adni. Miért is. Ha most szélesebb alapokon adnának is engedményeket, semmilyen befolyással nem lesznek Románia magatartására. A román közvélemény továbbra is ellenséges érzelmű marad Magyarországgal szemben.”

Nikolaie Russu s. k.

43

1915 jan. 30–febr. 6

*Hermann Antal cikksorozata a Brassói Lapokban az egykorú magyar–román viszonyról*¹

Az északi és déli szlávok két tengerét két összefüggő sziget választja el egymástól. Ha ez a két sziget elmerül, összecsap Európa fölött a pánszláv óceán. Ez nagyobb veszedelem a nyugati kultúrára és az emberi műveltségre nézve, mint a hun és mongol, török és tatár invázió volt együttevén. És rémesebb a sárga rémnél, mellyel az indogermán Európa rémítgette magát, és melyet most embertelenül és végzetesen felidéztek az áriái ú.n. elite-nemzetek.

Ez a két sziget Magyarország és Románia. Magyarországot a Kárpátok sziklaerődje és a Duna várárka határolja észak, kelet és dél felé. Ezen kétezer kilométeres erődrendszernek legkinyúlóbb részén úgyszólván glacis-ja, előtere Románia. Az egykorú Dunafejedelemségek Magyarországból kaptak faji kultúrát, nemzeti erőt, politikai egyéniséget...

A történelem és a földrajz megmásíthatatlan törvényei végzetesen egymásra utalták e két nemzetet a lét és nemlét kérdésében, az élet és halál fölötti döntő elhatározásokban. Tagadhatatlan

² Helyesen: Cantacuzino.

¹ A közlemény eredeti címe és leőhelye: *Románia, Magyarország és a világháború*. (Klny. a Brassói Lapok 1915. jan. 30–febr. 6. számaiból. Brassó, 1915, Brassói Lapok ny. 14 l.) – A cikk szerzője dr. Hermann Antal (1851–1926) néprajztudós, a kolozsvári egyetem magántanára, aki a Brassói Lapok szerkesztőségének a cikksorozathoz fűzött megjegyzése szerint „44 év óta foglalkozik szakszerűen Erdély nemzetiségi politikájával”.

azonban, hogy vannak komoly érdeellentétek is, melyek versengenek egymással és kiegyenlítésre várnak. De ha két tőzsomszéd telke körül árvíz vagy tűzvész dühöng, a gazdák nem fognak az elválasztó kerítéssel bibelődni, nem fognak azzal törődni, melyikök tyúkjá röppent át a másiknak udvarába, melyikök almafaága hajlik át a másiknak a kertjébe. Hanem közös erővel fognak küzdeni a közös veszély ellen. És mindegyik nemcsak a maga házát fogja védeni, hanem a szomszédját is.

Történelmileg nekünk hasonlíthatatlanul több közünk van a mostani Románia területéhez, mely ismételt és huzamosan tartozott a Szent István koronája alá, mint Romániának Magyarország területéhez, melynek csak egy kis része jutott volt futólag, idegen hatalom kényéből oláh vajda kezére. De viszont igaz, hogy etnográfiai tekintetben Romániának több érdeke van nálunk, mint nekünk nála. És az államalkotó faj demográfiai viszonyai ott sokkal kedvezőbbek, mint itt. Az állam a nemzet ruhája. A magyar faj nem tölti be a maga államát a szegélyekig. Az ország rajta nem testhez álló atilla, hanem panyókás mente. A román faj pedig mindenfelé átduzzad országa szabásán. Mint ahogy a román parasztnak az alteste kilátszik a rövid inge alól. Míg tehát nálunk a terjeszkedés természetes iránya belterjes, a román nemzeté inkább külterjes. Mind a négy égtáj felé fajrokonokat érint, ha kinyújtja kezét. A legtöbbet és látszólag a legkívánatosabb területen az egykori Moldovától nyugatra. És mégsem ez a természetes iránya a román expanzióknak....

Részünkről haszontalan, sőt veszedelmes okoskodás volna tagadni a román irredentizmus jogosultságát. Ez különben nem a jog kérdése, hanem az erőé és a hatalomé. A román imperializmus, a román nemzetnek az a törekvése, hogy mindazon szomszédos területek, melyeken a románajkú népesség többségben van, egy nagy Romániába egyesüljenek, Románia részéről éppen olyan természetes, mint az olasz vagy a német egység megalkotása volt. De jelentősen rá kell mutatnunk arra, hogy a német birodalom megállott Ausztria határainál. Bölcsen tudta és előre látta, hogy az épségben tartott erős Ausztria–Magyarország hű szövetsége sokkal többet ér a német hatalom számára, mintha Németország esetleg az osztrák német tartományokkal megnövekedett, a mi monarchiánk pedig ezekkel megcsönkült és tőle végleg elidegenedett volna. Némileg így van Románia is (si licet magnis componere parva²). Erdély nélkül, de egy hatalmas Magyarország barátságára, sőt szövetségére támaszkodva, megvédheti és biztosíthatja állami és nemzeti létét Oroszországgal szemben. Ha pedig ő ellenségének, a muszkáknak önző kegyelméből (tegyük fel a lehetetlent) megkapná Erdélyt és ezzel segítene megtörni providenciális érdektársát, a magyar nemzetet, a csakhamar bekövetkezendő új leszámolásnál a korlátlan hatalmú moszkovita szörnyeteg biztosan elnyelné a rabszolgájává süllyedt Romániát szőröstől-bőröstől, Erdéllyel együtt.

A cikkíró a továbbiakban Románia területi expanziójának lehetséges célpontjait veszi sorra, s a román terjeszkedés ésszerű irányát Macedónia és főleg Besszarábia felé jelöli ki.

A dakoromanizmus régi és főábrándja azonban Erdély annexiója. Nézzük ezt a sarkalatos kérdést Románia és a románok szempontjából.

Az erdélyi románságra nézve Erdélynek Romániába való bekebelezése nem felelne meg az irredentizmus szó szerinti értelmének és ugyancsak nem jelentene megváltást, felszabadítást. Arról lehetne beszélni, hogy Magyarországon a nép általában némileg el van nyomva, de a nemzetiségek elnyomásáról nem lehet szó. Scotus Viator a világnak leghazugabb rágalalmazója, ami különben jól fizetett mesterség lehet. A hazai románok az államnak a többi magyarokkal teljesen egyenjogú polgárai. Vannak az államtól bőségesen dotált nemzeti egyházaik, s annyi iskolájuk, amennyit csak fenntartani bírnak. Van korlátlanul szabad sajtójuk és nyelvhasználatuk, akadálytalanul fejleszthető irodalmuk és kultúrájuk, teljes politikai szabadságuk. Hogy ezzel összehasonlítva milyen a moldvai csángó-magyarok helyzete, azt ez alkalommal nem akarjuk rekriminálni.

Igazi román polgári középosztály még nincs Romániában sem. Mind az intelligens, mind az östermelő románok Magyarországon általában jobb és kedvezőbb kulturái, gazdasági és szociális

² Ha szabad a kicsiket a nagyokhoz hasonlítani (lat.).

helyzetben vannak, mint Romániában. Erdélyből indult ki a román egyház, kultúra, tudomány, irodalom, nemzeti élet és politika renaissance-a. A megújulásnak ezen úgyszólván exterritoriális forrása elsikkadna Romániára nézve, ha beolvasztaná Erdélyt.

Nemrég azt rebesgették, hogy egy pár erdélyi határmegyét átengedünk Romániának. Erőszakkal el lehetne venni az egész országot az előbb teljesen letört nemzettől, de önként és élve nem ajánlódunk el a hazát rátánként, semmiféle alkusz-díj fejében. A természetes határnak e természetellenes széttépése különösen nem jelentene nagy erőgyarapodást Románia számára, de roppant nagy erővesztést a többi hazai románokra nézve. Ezek bizonyára maguk is a legerélyesebben tiltakoznának illetően szétforgácsolásuk ellen.

Ezután a szerző – nyilvánvaló propagandisztikus elfogultsággal és túlzással – egy erdélyi nemzetiségi polgárháború rémképét idézi fel arra az esetre, ha Románia az antant oldalán való hadba lépése fejében „Erdély területét kapná vérdíjúl”. De erre nem kerülhet sor, mivel „A lengyelországi döntő győzelmek nemsokára arra fogják kényszeríteni az orosz hadvezetőséget, hogy kivonuljon elpusztított határainkból... Csakhamar miénk lesz a végső diadal.”

Köztudomású máris, hogy akkor Magyarország súlya, tekintélye és befolyása tetemesen gyarapodni fog, nemcsak a monarchiában, hanem a nemzetközi politikában is. Azt rebesgetik, hogy nemzetiségeinket, akikkel most nagyon szörmentén bánunk, akkor szigorúan ráncba fogjuk szedni. Ennek éppen az ellenkezője áll. Egy erős és hatalmas Magyarország veszély és kockázat nélkül sokkal többet engedhet meg a különböző nem magyar ajkú hazai népelemnek, mint egy gyöngye és elnyomott Magyarország, amelynek saját léte és presztízse védelmére kell folyton résen lenni és küzdeni. Hazánk népei, egyes áruló egyének kivételével mind teljes lojalitással, hűséggel és áldozatkészséggel vettek és vesznek részt a háború minden hazafias kötelességének teljesítésében, és ezzel fényesen igazolták honpolgári megbízhatóságukat. Nemzetiségeink méltók arra, hogy esetleg még több szabadságot élvezzenek a magyar alkotmányon belül, mint már eddig is biztosítottak számukra páratlanul liberális törvényeink. De nem kölcsönös alkudozások révén létrejött paktummal, hanem spontán alkotott és általános érvényű köztörvények erejénél fogva.

Hitelesen konstatálták, hogy különösen a monarchiabeli románok kifogástalanul teljesítették a hadi és polgári kötelességeket. Egyes politikai örültek vagy gonosztevők, pl. Lukaciu László³ pápa, nemcsak magyar hazájukat árulták el a muszkának, hanem román fajukat és a román nemzetet is, s a román királyságot a moszkovita zsarnokság zsoldjába s aztán rabigájába akarják kergetni. Mindkét nemzet ki fogja dobni kebeléből a kettős Judásokat, akik végre is talán Petrográdban fognak méltó menedéket találni....

Románia aktív kooperációja Oroszországnak megérne, pénzben kifejezve, mintegy tíz milliárdot. De Oroszország olcsóbban akarta megvásárolni Románia cinkosságát a szerb királygyilkosok védelmére és Magyarország letörésére.

Az angol–francia vérdíjból állítólag mintegy száz milliót költött román politikusok és zurnalisták megvesztegetésére. Ez nagy summa olyan kis országban, ahol a kalandorok többnyire szegény ördögök. Innen van Romániában az a szertelen russzofil és magyarfaló dühöngés az utcán és a revolverajtóban s az immár álarc- és egyáltalán arcnélküli kultúrlijában.⁴ És talán az a titkolt fegyverzörej is, amely újabban ismét magyarellenes tendenciát árul el.

Kísértsük meg összegezni eddigi észrevételeink eredményeit és némi rendszerbe foglalni a témánkra vonatkozó lehetőségeket és eshetőségeket. Románia vagy végig semleges marad, vagy Oroszországhoz csatlakozik, vagy hozzánk. Ennek a hármas eventualitásnak mik lehetnek az eredményei Magyarországra, Romániára és a román fajra nézve?

³ É. Vasile Lucaciu g. kat. lelkész, politikus.

⁴ Liga Culturală: 1891-ben Bukarestben alapított szervezet a különböző országokban élő románok kulturális egyesítése céljából. Jelentős politikai propagandát fejtett ki; 1914-ben, nevét is megváltoztatva (Liga pentru unitatea românilor) a nemzeti egységtörekvések hirdetője és szervezője lett. Vö. Polónyi Nóra: A Liga Culturală és az erdélyi román nemzetiségi törekvések. Bp. 1939.

Leginkább valószínűnek látszik az, hogy Románia irtózva a véráldozattól és félve a kockázattól, ha csak lehet, végig megőrzi semlegességét. Ennek elég kedvező kimenetele lehet rá nézve, ha mi döntően győzünk. Ez esetben garantálhatjuk Románia számára a status quo-t.... A mi győzelmünk esetére a semleges Románia állami és nemzeti léte bizonyosan érintetlen marad. És ezt tudja is a román kormány.

Egészen másképpen alakul a helyzet, ha (amit azonban Románia nem tart valószínűnek) az oroszoké lenne a döntő győzelem. Mi csak semlegességet kívánunk Romániától, de Oroszország erősebb aktív kooperációt követel. Ha győz, a semleges Romániát is keményen meg fogja büntetni, amiért ez nem állott melléje. Egyelőre talán meghagyja a román államot, de ott a ruszofil árulók és kalandorok fognak uralkodni. Kétséges lesz a német származású és rokonságú és határozottan németbarát dinasztia helyzete is....

Valóságos öngyilkosságot követne el Románia, egyenesen belerohanna a szláv örvénybe, bele roskadna az önásta sírba, feltétlenül és végképpen el volna veszve, ha a megvesztegetett vagy megbomlott bujtogatók erőszakoskodó izgatásainak engedve, vagy a muszkák üres fenyegetéseitől megfélemlítve, illetőleg hazug ígéreteitől elkábulva fegyvert ragadna a mi monarchiánk ellen....

Majdnem bizonyos, hogy az ellenünk támadó Románia erejének nagy részét Bulgária kötné le. Ezt jól tudják Romániában, s erre már jó ideje készülnek. Lázasan megerősítették Dobrudzsát Bulgária ellen. De az is bizonyosra vehető, hogy Bulgária csak azon esetben szállna síkra Románia ellen, az ez által elfoglalt bolgár területek⁵ revindikálására, ha Románia ellenünk támadna. A Bulgária elleni fegyverkezés tehát közvetve és részben nekünk is szól. A román hadsereg többi részével a siker biztos kilátásával felvehetik a harcot erdélyi csapataink.

Ámde Románia velünk szemben nem maradna magára, hanem meglehet, hogy a szövetséges Oroszország milliányi hadseregei lepnék el Romániát. Ezek ott még pusztítóbban garázdálkodnának, mint ellenséges területen, pl. Galíciában. Mert ezt még megkímélték némileg, hiszen állítólag arra számítanak, hogy ez végképpen az ő birtokukban marad. Nem akarták teljesen feldúlni saját leendő tartományukat. De Romániát nem fogják kímélni, mert tudják, hogy onnan nemsokára ki kell vonulniok. Mint szabadítók fognak ott megjelenni, és a közös ellenség, érdek, akció és szükségletek ürügye alatt még a háború folyamában ki fogják szipolyozni, fel fogják prédálni az egész országot. A román katonaságot pedig ágyútöteléknél használnák, mint most a szerencsétlen besszarábiai románokat....

Míg Erdélyt védnök és a Duna felől is támadnók az Oroszországgal szövetkezett Romániát, a bolgárok dél felől rohannák meg, a törökök pedig a tenger felől bombáznák a román partot. Ennyi támadás ellen Románia a muszka segítségével sem tudná magát megvédeni. Nagyon valószínű tehát, hogy döntően legyőzzük az oroszokat akkor is, ha Románia hozzá szegődik. Ez esetben Románia megérdemelne, hogy Belgium sorsára jusson. Meglehet azonban, hogy a közép-európai szövetség megkegyelmez neki. De akkor nemcsak nem számíthat gyarapodásra, hanem elveszti a Balkán-háború révén könnyű szerrel szerzett vívmányait is. És meg kell elégednie azzal, hogy a centrális szövetségnek nem egyenrangú tagja lesz, hanem csak függeléke.

Nem kedvezőbb azonban (a szerző szerint) az antanthoz csatlakozó Romániára nézve az ellenkező eshetőség, a központi hatalmak veresége sem. Ez esetben az erdélyi harcokban is kivértett románság fölött „összecsapna a pánszláv özönvíz. S akkor nemcsak a régés Dákoromániának volna örökre vége, hanem a létező és viruló román királyságnak is.”

Kétségtelen és minden vitán kívül álló tény és igazság, hogy ezt az egzisztenciát senki más nem fenyegeti, egyedül és kizárólagosan csak Oroszország. Legkevésbé azonban a mi monarchiánk, amelynek éppen Oroszországgal szemben egyenesen nagy szüksége van egy erős független Romániára. Elképzelhetetlen, hogy a világtörténelem, az európai államok konstellációja valaha még ilyen

⁵ Az 1913-ban Románia által megszerzett Dél-Dobrudzsa.

kedvező, ilyen természetes alkalmat kínálna Romániának arra, hogy végképpen vagy legalább belátható időre elhárítsa magáról a muszka hódoltság veszélyét, mint amilyen lehetőséget nyújt erre most a világháború, ha Románia teljes erejével csatlakozik a centrális hatalmakhoz és elszántan Oroszország ellen fordítja fegyverét....

Közös győzelmünkből megbecsülhetetlen haszon és áldás háramlanék a velünk szövetséges Romániára. Feltétlenül megkapná Besszarábiát, és ezzel domináló pozíciót nyerne és biztosítana magának az Al-Dunán, a Fekete-tengeren és a Balkánon. Előnyös és méltányos módon tisztázná Bulgáriához való viszonyát, és rendezné a macedóniai oláhok ügyét. A Törökországgal való szövetség révén közvetlen nagy befolyáshoz jutna keleten, és ez óriási előnyöket nyújtana mind politikai, mind közgazdasági téren....

Romániának velünk való őszinte és állandó szövetsége rendkívül kedvező hatással volna a magyarországi románok állapotára is. Ezeknek helyzete csakugyan régóta igen fonák. Teljesen zárkózott, exkluzív, szeparatistikus, kiskörű életet élnek. A magyarok és a többi nemzetiségek politikai, társadalmi, kulturái, gazdasági életétől egészen elkülönödnek. Politikai tevékenységük nagyrészt meddő passzivitásba vész, vagy magyarelles izgatásokban merül ki. Szellemi fejlődésük vontatott. Az erdélyi románok által megteremtett romániai kultúrának hozzájuk szórványosan és hézagosan eljutó töredékein tengenek jórészt. Gazdasági haladásuk inkább csak pénzintézeteik gyarapodásában nyilvánul, és nem válik a nép összességének javára. A román nép sok jó tulajdonsága, sőt kiválósága jobbadán paragon hever.

Könnyen érthető, hogy a románok ezen idegenkedő magaviseletével szemben a magyarok és a többi hazai népelemek is retorzióval élnek. A románokat néhol szinte bojkottálják. A magyar intelligencia és közigazgatása tényleg néha rosszul bánik a románokkal. Mindegyikben hazaárulót szimatolnak. A másajkú paraszt is sokhelyt lenézi őket. Az oláh névnek kicsinyelő értelmet adnak.⁶

Romániával való utógondolat nélkül szoros szövetségünk itthon is megszüntetne magyarok és románok közt minden félreértést és bizalmatlanságot, minden viszályt és gyűlölködést. Be fogják kölcsönösen látni, amit dr. Papp János aradi román püspök olyan meggyőzően fejteget karácsonyi pásztorlevelében, hogy mindnyájan édes testvérek vagyunk, egyenjogú fiai a magyar hazának. Megérteni, szeretni fogják egymást. Románjaink nemcsak a törvény betűje szerint fogják tovább is teljesíteni honpolgári kötelességeiket, hanem igaz hazafias lélekkel fogják munkálni a közös haza javát. A magyar állam pedig, ha Románia segítségével végképpen biztosította nemzeti létét és politikai súlyát, és bízni tud a szövetség őszinteségében és állandóságában, ha egységes és erős, hatalmas és tekintélyes lesz; nagylelkűen és bőkezűen fog gondoskodni a hű román hazafiak szellemi, erkölcsi, anyagi jólétéről, faji egyeniségének szükségleteiről. A magyar románok műveltek és gazdagok lesznek, megelégedettek és boldogok. És ez jótékony hatással lesz romániai fajrokonaira és az egész román fajra nézve is. Mindenesetre sokkal üdvösebb, mint ha a román segítséggel letört ellenséges magyarsággal a végkimerülésig kellene küzdenie Erdély bírásáért, hogy végtére mindketten menthetlenül a világfelfaló muszka szörnyeteg könnyű prédája legyenek....

Ezen egyszerű elmélkedéseket elsősorban természetesen a magyar haza érdekében írtam. De arra törekedtem, hogy a román szempontot is érvényesítve, annál elfogulatlanabban és tárgyilagosabban tekintsem a mesterségesen bonyolított, égően aktuális problémát. Erre nemcsak a román nemzet és faj iránti régi őszinte rokonszenvem indított, hanem főleg az a rendületlen és a mostani világrengeben még jobban megszilárdult meggyőződése, hogy a magyar és román nemzet és faj sorsa végzettszerűen és elválaszthatatlanul össze van forrva egymással. Ennek kívántam kifejezést adni. ...

⁶ Dr. Alexici tudós barátom [é. Alexics György (1864–1936) nyelvész, budapesti egyetemi tanár] éppen most mutatta ki újból, a Magyar Nyelvőr tavalyi utolsó füzetében, hogy az *oláh* szó teljesen jogosult, ebben nincs semmi lealázó és sértő, s ezzel el lehet kerülni azt a félreértést, amit a *román* szó tágabb értelmével szemben okozhat, amennyiben a francia, olasz, spanyol stb. is a román népek és nyelvek közé tartozik. [A szerző jegyzete.]

Iratok a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács 1915. február 16-i kiáltványáról

A

[1915 febr. 16]

*Hivatalos magyar fordítás a Csehszlovák Nemzeti Tanács kiáltványának
a Svornost' című amerikai szlovák lapban közölt szövege alapján¹*

ŠOBA Nitra, Nž-Hž dōv. 1915
(Gépelte másolat)

Másolat a 2164/1915.B.M. res. számhoz.

Fordítás tőtből magyarra

Örömhír

A párizsi nemzeti tanács lépése az osztrák császár és kormánya ellen. (A „Svornost” „Egyetértés” postai jelentése szerint.)

A cseh-tót nép békére szólítatik, mivel önállóságát úgysis megkapja.

Páris február 22.

A cseh-tót községek Nemzeti tanácsának központi választmánya – Páris székhellyel – kiadta a következő kiáltványt:

„A bécsi és pesti kormányoktól függő sajtó segítségével állandóan csalják a nyilvánosságot azon állítással, hogy a cseh-tót nemzet minden ellenvetés nélkül, de nem lelkesedéssel fogadta a mostani háborút.

Hogy elejét vegyük a nyilvánosság további félrevezetésének – és minthogy a cseh királyság lakói, akik az osztrák-magyar hivatalok erőszaka alatt nyögnek, nem léphetnek fel a dolgok valódi állásának megvilágításával – mi az osztrák-magyar rabigától szabad cseh-szlávok egyesülve a „Cseh-szláv községek Nemzeti Tanácsában” köteletségünket teljesítvén elnyomott nemzetünkkel szemben és a valóság és igazság érdekében konstatáljuk, hogy a cseh nemzet, amelyből százezrekkel élnek vissza, az ő ellenségei érdekében indított háborúban, nem egyszer tiltakozott a testvérgyilkos háború ellen, azonban minden tiltakozása véresen lett elnyomva és a nyilvánosság előtt eltitkolva.

A „Cseh-szláv községek nemzeti tanácsa”, amely szervezetében több mint 2 millió cseh-tót kivándorlót egyesít, a szerbek és oroszok ellen indított háborút a legnagyobb gonosztettnek tekinti, amelyet a cseh-tót népen el lehetett követni.

A szláv testvérm nemzetek ellen való háború megüzenésével és testvérgyilkosságra nem vetemedő és a háború ellen tiltakozó legöntudatosabb embereink kivégzésével az osztrák császár – aki eddig cseh királynak is neveztetett – és az ő tanácsadói a gaztettek sorát követték el, amelyekért törvényes büntetést érdemelnek.

A szlávtság ellenségének, ártójának és árulójának jelentjük ki a Habsburg-Lothringeni házból való Ferenc Józsefet, érdemtelennek mondjuk ki a cseh királyi cím viselésére és azon fogunk fáradni, hogy őt és az egész Habsburg-Lothringen házat megfosszuk a cseh földekre való minden jogától és igényétől.

A cseh és tót nemzet, amelynek akarata ellen kezdődött a háború és amelynek vére gaz úton ömlik lengyel, szerb és francia harctereken, a legsúlyosabb viszonyok között és évszázados elnyo-

¹ Az irat dátumaként a kiáltvány dátumát tüntettük fel.

matás mellett is meg tudta védeni dicső elődjének örökét. Ő bízik a szövetségeseknek végső győzelmében, melyet a harcias németek és magyarok fölött aratnak.

A cseh és tót nemzet, nevelődve saját történelmén, túl érett ahhoz, hogy a szláv érdekek ellenére ellenségeinek akarát nélküli rabszolgája legyen, vagy hogy árulást kövessen el az emberiség, igazság és igazságosság gyönyörű ideái ellen.

A cseh nemzet, amelyet a mai napig azon gondolat lelkesít, amelyért ötszáz év előtt Hus János életét áldozta, a nemzet nem tehet mást, csak megveti az áruló testvérgyilkosokat és ennek következtében *feloldja a cseh-tót katonákat és állami hivatalnokokat a Habsburgoknak adott esküjök alól.*

Szláv katona!

Tudd meg, hogy az orosz hősök oldalán nemcsak délszláv daliák küzdenek, hanem a lengyel légió és cseh csapatok. Egyiktek se engedje, hogy testvérei ellen és barátai ellen használják őt fel.

Cseh-tót nép!

Tudd meg, hogy Béctől és Pesttől teljes függetlenséget kívánunk a cseh-tót nemzet számára és hogy függetlenségünk meg van ígérve az orosz hadsereg főparancsnoka által a cár nevében!

Azonban maradj nyugton, csak nehézséget okozunk ellenségeinknek. A bécsi és pesti kormány által kinevezett hivatalnokok már jogilag nem léteznek; abban a pillanatban, amikor cseh és tót területre lép a győztes orosz hadsereg, a hivatalnokoskodás már a cseh kormány nevében fog történni, melyet a mi és az orosz kormány bizalmasának báró Tucek L.V. husita társaság politikai vezérének meghallgatása után II. Miklós cár fog kijelölni, dicső seregeinek közös ellenségeink fölötti győzelméről meg vagyunk győződve.

Hálásan az áldozatokért, amelyeket szabadságunk oltárán hoztak, szívből fogadjuk majd orosz testvéreinket a cseh és tót vidéken. Már most is széles e világon, ahol csak találkozik testvér testvérrel, a lélek mélyéből hangzik ez örömteljes hang. A vitéz orosz seregnek, az egész nemes orosz nemzetnek és szövetségeseinek dicsőség. Sok sikert!”

Központi választmány Párisban 1915. február 16.

Egyetértek!! Le a magyar és német kutyákkal.

B

1915 máj. 14

*Sándor János belügyminiszter leirata Nyitra vármegye főispánjához
a kiáltvány terjesztésének megakadályozásáról*

ŠOBA Nitra, Nž-Hž dōv. 1915

(Gépírásos eredeti irat)

MAGYAR KIRÁLYI
BELÜGYMINISZTER

2164
res. szám.

Bizalmas! Saját kezéhez!

1915. évi 344 res. szám alatt, az állítólagos cseh-tót nemzeti tanács által kibocsájtott kiáltvány ügyében tett jelentését köszönettel tudomásul veszem, azzal a megjegyzéssel, hogy e kiáltvány illetőleg közlemény terjesztésének megakadályozása érdekében a tútlakta vidékekre kiterjedőleg egyidejűleg intézkedtem.

Budapest, 1915. évi május hó 14-én.

Sándor s. k.

*Gr. Tisza István miniszterelnöknek a romániai közhangulat formálása ügyében
gr. Czernin Ottokár bukaresti követtel folytatott levelezéséből¹*

A

1915 febr. 23

*Gr. Tisza István miniszterelnök számjeles távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti követhoz
a Pesti Hírlap 1915. febr. 20-i számában megjelent, a magyar–román kapcsolatokat
kedvezőtlenül érintő közlemény tárgyában, 1 melléklettel*

ME Félhiv. 51/1915

(Fordítás német nyelvű gépelés átütéses másolatáról)

1915. február 23.

Chiffre-távirat.

Gróf Czerninnek

Az inkriminált kifejezés a Pesti Hírlapban egész közönséges baklövés volt, amilyen a sajtóban naponta előfordul. A lap maga visszatért a dologra, és mai számában kijelentette, eszébe sem jut a mi román állampolgárainkat másokért felelőssé tenni.

Éppen a románok¹ részéről, akiknek sajtója szidalmakkal áraszt el bennünket, nevetséges ilyen teljesen jelentéktelen újságírói számárságok által viharos felháborodásra indíthatni.

Kivánságodra megjelentetek és Bukarestbe táviratoztatok egy megfelelő újsághírt, de nagyon kérnélek, világosítsd fel az ottani temperamentumos urakat., hogy először is ne olvassák ki Magyarország komoly embereinek nézeteit egy hevesen ellenzéki lap egyes kifejezéseiből, másodsor törődjenek kissé jobban a saját sajtójukkal. Tudomásom szerint az úgynevezett barátaink befolyása alatt álló közlönyökben sohasem szegültek szembe az irántunk ellenséges román sajtó legféktelenebb szitkainak, és például egyeden román lapban sem ítélték meg tisztességes irányzattal Strudza² szégyenletes akcióját ellened. Mégis nevetséges, hogy a maguk részéről így eljáró emberek merészelnék a legprepotensebb követelésekkel állni elénk egy magyar lapnak minden nekik nem tetsző kijelentésekor.

Tisza

25/T elk. 1915 II/23 Farnik s. k.

Külüggyel közlendő:

megtörtént L[atínovits] s. k.

---

¹ Az itt közölt iratok betekintést nyújtanak abba a bonyolult és kényes tevékenységbe, mellyel az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi szolgálata a romániai közhangulatot formáló sajtó Monarchia- és főként Magyarország-ellenes hangját mérsékelni és ellensúlyozni igyekezett. A felszított nacionalista légkörben esetenként a magyar sajtó megnyilvánulásai is az ellenséges érzelmű bukaresti lapok kezére játszottak (A irat). – A bukaresti követ fő feladata a román politikusok megnyerése vagy legalábbis Monarchia-ellenes elszántságuk korlátozása volt. Ezt a célt szolgálták Tiszának a hadi helyzetre vonatkozó tájékoztatásai, melyeket felhasználva Czernin megpróbált nyomást gyakorolni bukaresti körökre. – Czernin bukaresti működésére l. emlékiratát (O. Czernin: Im Weltkrieg. Berlin-Wien 1919.)

¹ Értsd: Bukarest részéről.

² Helyesen: Sturdza.

Melléklet:

1915 febr. 23

*Gr. Czernin Ottokár bukaresti követ távirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a Pesti Hírlap 1915. febr. 20-i számában megjelent román vonatkozású közlemény tárgyában*

ME Félhiv. 51/1915
(Gévelt másolat)

Számjeles sürgöny

Miniszterelnök

Budapest.

Érk. Bukarestből, 1915. évi február 23-án d.u. 2 ó.

Feladatott: 1915. II/23 déli 12 ó.

Aradi Romanul szerint 20-i (?) Pesti Hírlap cikket hoz, amelyben többek között kifejtik, hogy a románok Magyarországot „túszként fogják kezelni a román birodalom érdekében”; itt felháborodott vihart keltett a brutális gondolat – még hozzá olyan pillanatban, mint a mostani –, hogy vegyes nemzetiségű monarchiánk népeinek egyikével túszként bánjanak a külföld érdekében. A baráti politikusok és lapok is fel vannak háborodva. Különösen hangsúlyozzák, hogy cenzúra lévén érvényben, mérvadó köröknek egyet kellett érteniök ezzel a felfogással.

Lehetetlen haladni, ha a magyar sajtó újból semmivé tesz minden, oly nagy munka- és pénzál-
dozattal fáradtságosan elért csekély előmenetelt.

A legsürgősebben kérlek, gondoskodj erélyesen orvoslásról és cáfoltasd kategórikusan a Pesti Hírlapot a Távirati Iroda sürgönyével.

Czernin

B

1915 ápr. 7

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele gr. Czernin Ottokár bukaresti követhoz
a „katonai helyzet”-ről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 14:31/195
(Részletek fordítása német nyelvű gévelt irat átütéses másolatáról)¹

Budapest, 1915. április 7-én.

Kedves Barátom!

Sürgetőnek érzem közölni Veled véleményemet a katonai helyzetről.

Tudtuk, hogy Przemysl csak február végéig van ellátva, és március 15-től kezdve naponta vártuk elestét. Az erőd pótlására gondosan előkészített offenzívát Munkács–Verecke–Stryj irányában, összekötve az ellenséges balszárny megkerülésével Nadvorna–Dolina–Stryj irányában, sajnos meg-
hiúsították az elképzelhető legkedvezőtlenebb időjárási viszonyok; lehetetlen volt a német hadsereg számára az áttörés a kárpáti hágókon keresztül Munkácsról Stryjre, és ennek következtében némileg vissza kellett vonni a legszélső jobbszárnyat, amely már majdnem elérte Dolinát.

¹ A másolatra rágépelve: „Másolat Czernin gr. Ő Exc.nak”. – Kívül (külön borítón) Tiszától s. k.: „Levél Czerninnek (katonai helyzet)”.

Ezután következett egy kilátástalan offenzíva a Laborc völgyében, majd az orosz túlerő nagy erejű támadása az előző hóviharban kifáradt csapataink ellen, némi térnyerésükkel.

Bár a helyzet semmiképp sem volt örvendetes, és Przemysl eleste miatt erős megrázkódtatás érvén a kedélyeket, bizonyos adag kishitűség mutatkozott, első pillanattól fogva az volt a véleményem, hogy ez az orosz támadás a legelőnyösebb, ami bennünket érhetett. Azt reméltem, hogy sikerülni fog visszavernünk a támadást; saját tapasztalatból tudtuk, milyen óriási áldozatokkal jár egy ilyen támadás. Minél tovább és minél szívósabban támadnak az oroszok, annál borzasztóbbak lesznek veszteségeik, úgyhogy ily módon átütőerejük lankadása várható, amit a mi offenzívánkkal nem lehetett volna elérni.

Optimizmusa kezd indokolt lenni, többfelé részeredményeket értünk el, vagy csökkent a nyomás, a vezető személyiségek hangulata javult, az orosz áttörés meghiúsulása biztosan várható; végül szigorúan bizalmasan: az oroszok jelentései több ezer hadifoglyról a cseh és galíciai csapattestek erős demoralizációjával függenek össze, ezeket a frontról kivonták, tehát e jelenségek aligha ismétlődnek meg.

Súlyt fektettem arra, hogy Téged a katonai helyzetről, amint azt én látom, pontosan tájékoztassalak és lehetővé tegyem számodra a nyugalom és bizakodás érzését, és hogy az egész magatartásodban megnyilvánuljon. Remélhetőleg néhány hét múlva szomszédainknál a közvélemény maga fogja belátni, hogy megtévesztették, és hogy mi képesek vagyunk felérni az oroszokkal. Addig azonban nehéz időszakon kell átesnünk.

Przemysl eleste és az orosz támadásnak azt követően elért kis, de az antantsajtó által zseniálisan kihasznált részleges sikerei megint egyszer azt a meggyőződést keltették, hogy küszöbön áll teljes vereségünk. Ez érezhető Olaszországgal való tárgyalásainknál, amelyek sehogyse haladnak, és ahogyan román barátainkat ismerem, biztosra veszem, hogy újult tápot kap prédaelésük ellenünk. Feltétlenül szükséges éreztetni velük, hogy töretlenül állunk itt, amit szerény véleményem szerint csak képviselőink nyugodt, hidegvérű, minden nagyzólástól, éppígy minden kishitűségtől távol álló magatartása mozdíthat leginkább elő.

Ha a katonai helyzet szóba kerül, akkor egyszerűen azt mondanám, hogy a küzdelem a Kárpátokban tovább folyik, ennek az óriási csatának eddigi epizódjai minden ilyen támadásnak természetesen első stádiumait mutatják, emellett részeredményeink legalábbis felérnek az oroszokéival, és egyáltalában nincs ok aggodalomra.

Bizonyára felesleges hangsúlyozni, hogy ez a levél annak a barátnak tisztán magántudósítása, aki a Ballplatz² esetleges utasításainak sem elébevágni nem akar, sem azokat nem károsíthatná. Nagyon hálás lennék, ha ezt a levelet vagy annak másolatát teljesen biztos úton továbbíthatnád Tarnowskynak³ – kizárólag személyes tájékoztatására.

Szívélyes üdvözléssel

őszinte híved

Tisza s. k.

² É. a Ballhausplatz, a cs. és kir. közös külügyminisztérium.

³ Tarnowski Adam gr., a Monarchia bulgáriai követe.

C

1915 máj. 22

Gr. Tisza István miniszterelnök „tájékoztató” távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti osztrák–magyar követhoz a magyarországi román kérdést érintő újabb mozzanatok és „lojalitási nyilatkozatok” tárgyában

ME Félhiv. 100 res./1915

(Német nyelvű eredeti kézírású irat fordítása)

Osztrák–Magyar Követség

Bukarest

Czernin grófnak. Bizalmas. Excellenciád tájékoztatására közlöm, hogy az utóbbi időben a következő lojalitási nyilatkozatokat táviratozták meg a Minerva, Bukarester Tagblatt, Moldava, Rumänischer Lloyd, La Politique, Indépendance Roumaine, Journal de Balkan és Zina [címe]: május 12. Temes megye közgyűlése, dr. Coste Gyula beszéde. Május 20. Máramaros vármegye közgyűlése, Balogh Mihály rutén és Bud Titus román lelkész beszéde. Május 21. volt bánati határőrök nyilatkozata és 100.000 koronás hadikölcsön-jegyzése. Május 22. délelőtt Tordaaranyos megye közgyűlésén a román Guirgir [?] beszéde, délután román vezetők és lelkészek deputációjának megjelenése Szilágy megye főispánjánál. Tájékoztatót kérek, vajon nevezett lapok a fenti híreket felhasználták-e. Tisza.

Tisza s. k. Bp. 915. V. 22.

D[rasche] L[ázár] [Alfréd] s. k.

Elk. 915 V/22 éj. 10 ó.

67/T. sz. a. Hollósy [Ferenc ir. főtitzt]

Kampits [Antal ir. s.tiszt]

D

1915 nov. 8

Gr. Czernin Ottokár bukaresti osztrák–magyar követ magánlevele gr. Tisza Istvánhoz állítólag újabban letartóztatott románok névjegyzéke tárgyában¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/56

(Sajátkezű német nyelvű levél fordítása)

15. 11/8.

Kedves Barátom,

a belügyminiszter magánúton átadta nekem az állítólag újabban bezárt románok mellékelt jegyzékét.²

Ezt kedves, barátságos, hangsúlyozottan nemhivatalos módon tette, kérve, keresselek meg Téged, hogy lehetőleg enyhén járass el, mert itt az ellenzék az ilyen eljárásokból tőkét kovácsol.

¹ Sietős írás rövidítésekkel; a követségi levélpapír felirata: „Légation I[mpéria]le et R[o]ya]le d’Autriche–Hongrie en Roumanie”.

² A jelzett mellékletet az irat mellett nem találtuk.

Újból azt válaszoltam, hogy *hivatalosan* egyáltalában nem beszélhetek és akarok beszélni ilyesfajta dolgokról, mert ehhez Romániának semmi köze – amit...³ tökéletesen elismer, és ismét hangsúlyozva lépésének magánjellegét, megismételte nézetét.

Tisztán személyes tájékoztatásomra hálás volnék, ha megtudhatnám, mi van, és vajon a hír – ha igaz – alkalmas-e arra, hogy az itteni kormánynak bizalmasan és privát valahogyan megmagyarázzuk.

Nagyon sietve

igaz híved

Cz[ernin]

Hosszú érdekes leveledre
legközelebb válaszolok.

E

1916 jan. 10

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele gr. Czernin Ottokár bukaresti követhez
a romániai közvélemény tájékoztatása érdekében¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 16:34/84
(Fordítás német nyelvű gépelt másolatról)

Budapest, 1916. január 10.

Kedves barátom!

Javaslatodra már régen felhagytunk a román lapokban rendszeresen terjesztett hazugságok cáfolásával, és a Te döntésedre bízom, mennyire akarsz vagy nem akarsz felhasználni az alábbi információkat a román közvélemény felvilágosítására. Mindenesetre célszerűnek tartom, hogy Téged a tényállásról tájékoztassalak.

Az egyik arra a legendára vonatkozik, mely szerint a hazai román férfilakosságot nagyobb mértékben sorozzák be hadi szolgálatra, mint a többieket, és a román ezredek nagyobb veszélynek és veszteségnek vannak kitéve, mint a többiek.

Az otromba valótlanosság az ilyen állításokban mindenki előtt világos, aki csak valamelyest ismeri a modern hadviselési körülményeket. De mert ezeket [a hazugságokat] naponta megismétlik, sőt még Filipescu^{1/a} szenátusi beszédében is a fő téma volt, talán megfelelő formában kifejezésre kellene juttatni az igazságot, hogy sem a mozgósításkor, sem a későbbi sorozásokon természetesen semmiféle különbséget nem tettek az egyes nemzetiségek közt, és kizárólag a háború változó eseményei határozták meg, hogy egy ezred több vagy kevesebb veszteséget szenvedett. Így pl. az egész erdélyi hadtest (XII.), mely decembertől május végéig a Nidánál² állomásozott és azután a Kövess-csoport fő része lett, viszonylag keveset szenvedett, míg az erdélyi honvéd-hadosztálynak végig kellett csinálnia a téli hadjáratot a Kárpátokban, és ennek során nagyon sokat kiállania. Magunk közt szólva, éppen a téli hadjárat nélkülözései és megerőltetései majdnem teljesen felőrölték e csapattest román legénységének ellenálló erejét, úgyhogy ott az első tavaszi hónapokban a románok többsége nyomorúságosan rosszul [harcolt],³ és a helyzetet ismételten a székelyek minden dicséretet felülmúló magatartása mentette meg.

³ Olvashatatlan név (a belügyminiszter?).

¹ A másolaton nincs címzés, a címzett nevét (amely a levél tartalmából is nyilvánvaló) Balogh Jenő írta rá.

^{1/a} Az eredetiben: Filipescu.

² Folyó lengyel földön, Krakkótól ÉNy-ra.

³ [ ] Balogh Jenő kiegészítése ceruzával a másolatban kihagyott helyen.

Az enyhébb évszak beálltával és némi pihenés után a hadtest román csapatai ismét feljavultak. Mindenképpen azt mondhatjuk, hogy a hazai román legénység hűség dolgában nagyjából kifogástalanul viselkedett, de sokkal gyengébb és csekélyebb értékű⁴ katonanyag, mint a magyarok, németek, horvátok, szlovákok. Ez abból is kiderül, hogy az eddigi veszteséglisták szerint az elesett és megsebesült magyar állampolgárok 11 %-a és a foglyok 17%-a esik a lakosság 14%-át kitevő románokra, úgyhogy [véres veszteségük]³ lényegesen alatta marad lélekszámuknak.⁵ Ezt persze csak bizalmas beszélgetések céljára.⁶

A másik ügy Puia Máriának az Adeverul január 2-i számában megtárgyalt öngyilkossága; itt a következőről van szó. A határon elcsípett katonaköteles román fiatalembereknél⁷ találtak egy a legnagyobb mértékben hazaáruló verset Erdély várható felszabadításáról a győztes román „honvédek”⁸ által, és az ügyet katonai részről közölték a közigazgatási hatósággal.

A megindított vizsgálat kiderítette, hogy ezt az írásművet a balázsfalvi g. kat. tanítóképző növendékei közt terjesztették, és a tanítónőképző egyik Puia Mária nevű növendéke intézte a vers sokszorosítását és terjesztését. Puia Máriát vizsgálati fogságba vetették, és ott néhány nap múlva felakasztotta magát.

Öngyilkossága előtt fogalmazott egy írást, amelyben kijelenti: az öngyilkosságot választja, hogy ne kelljen az ügyről felvilágosítást adnia. Másrészt kijelenti: mindenki, akivel vizsgálati fogságában kapcsolatba került, emberségesen és jóakaratóan bánt vele. Esetleg rendelkezésedre bocsáthatnám ennek a levélnek a másolatát. A szegény leány holttestét azután átadták családjának, hazavitték Balázsfalvára, és ott a szokásos szertartással temették el.

Az ismeretes kémkedési ügybe keveredett 19 letartóztatott román⁹ ellen a katonai részről vezetett vizsgálat még folyamatban van. Ennek eredményét meg fogom tudni, mielőtt bármi történék az ügyben, és gondom lesz rá, hogy ne csináljanak mártírokat.

Máskülönben az országban teljes a nyugalom, a legismertebb román agitátorok szabadlábban vannak, teljes mozgásszabadsággal. A románok és magyarok közötti kapcsolat a legbékésebb, és tisztára koholt mindaz, amit a románok zaklatásáról beszélnek.

Meleg barátsággal

híved
[Tisza]³

⁴ E kifejezés tintával kihúzva és idegen írással föléírva: kevésbé jó.

⁵ A pont előtt beszúrás az előbbi tintairással: „míg foglyaik száma meghaladja azt”.

⁶ „Beszélgetés” helyett Balogh Jenő föléírta: felhasználás. (Gespräch – Gebrauch.)

⁷ Tintával javítva: egy (fiatalembernél).

⁸ Az eredetiben: Dorobanzen (é. dorobanți).

⁹ David Pop és társainak máig tisztázatlan, állítólag Románia javára folytatott kémkedés vádjával lefolytatott és bírósági ítélettel végződött ügye.

*Közjogi vita a közös hadseregfőparancsnokság és gr. Tisza István miniszterelnök között
az orosz-lengyelországi megszállt területekre vonatkozó katonai igazgatási
szabályzat-tervezettel kapcsolatban¹*

A

[1915 márc. elején]

*A közös hadseregfőparancsnokság átírata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
az orosz-lengyelországi megszállt területekre vonatkozó katonai igazgatási
szabályzat-tervezet ügyében²*

IM 1915 –Bi 158/24

(Német nyelvű gépírástól fordítása)

Cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság
Hadtápfőparancsnokság.
Op. 32990 sz.

Másolat.

A cs. és kir. katonai igazgatás rendezésének általános alapelvei
Orosz-Lengyelország megszállt területein; – am. kir. miniszterelnök ellenvetései.

A Hadseregfőparancsnokság állomáshelyén, 1915. március.

F. hó 5-én 1360/res.M.E. sz. a kelt nagybecsű átíratában Excellenciád két megjegyzést tett a Lengyelország cs. és kir. katonai igazgatása „Általános alapelvei” fogalmazványára.

Az első megjegyzésre nézve, amely azon fogalmazás ellen irányul, hogy esetleg „egyelőre az osztrák és a magyar törvényhozás általános jogelvei” alkalmazandók, bátor vagyok rámutatni arra, hogy itt nem egyes osztrák vagy magyar törvények alkalmazásáról van szó; a parancsnokságok semmiképpen sem alkalmazhatnak ellenséges országban önkényesen tényleges törvény-előírásokat. Jogi nyelven nem „törvény-analógiáról”, hanem „jog-analógiáról” van szó,³ azaz arról, hogy *bárminő alkalmazható szabályzat hiányában* – [mindaddig,] amíg ezen a hadseregfőparancsnokság által kiadandó rendeletek nem segítenek – *az általános jogelvek, azaz a jog és méltányosság azon általános elvei szerint kell eljárni, amelyek nagyjából minden kultúrállam törvényhozását vezérik.* Az ilyen eljárás mintaképeként említettek az osztrák és a magyar általános jogelvek. Ez különösen az azon célból is történt, hogy kifejezésre jusson mindkét fél jogrendjének paritásos és egyenértékű mivolta.

¹ Lengyelország részleges egyesítése mindkét szembenálló háborús koalíció céljai között szerepelt. Ausztria–Magyarország és Németország háborús célpolitikájában – különösen a Mitteleuropa-tervekben – hol német, hol pedig osztrák–magyar felügyelet alatt kísérleteztek egy lengyel állam létrehozásával, természetesen az elfoglalt oroszországi lengyel területek bevonásával. Az osztrák tervek között szereplő lengyel dualizmus eszméjét Tisza kezdetben ellenezte, bár a Monarchia által ellenőrzött lengyel állam megteremtésének maga is híve volt. Később arra az álláspontra helyezkedett, hogy az osztrák részekhez csatolt lengyel területeket a Magyar Királysághoz csatolandó Bosznia-Hercegovinával kellene kiegyensúlyozni. (Vö. Szokolay Katalin: Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején. Bp. 1967.)

² Az irathoz I. mellékelve a megszállt területeken bevezetendő katonai igazgatás alapelveit tartalmazó nyomtatott, 1916 júliusára időzített tervezet: *Allgemeine Grundzüge für die k.u.k. Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Polens.* – Im Juli 1916.

³ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

Az alárendelt parancsnokságok helyesen is fogták fel ebben az általános értelemben az említett fogalmazást. Eleve és továbbra is teljesen kizárt, hogy az egyes hivatali szervek belátásuk szerint felváltva alkalmazzanak osztrák vagy magyar törvényes előírásokat. Ez annál kevésbé lehetséges, mert hiszen az osztrák törvények is éppen a legfontosabb területeken mélyreható különbségeket mutatnak az egyes királyságokban és tartományokban. A törvényhozás hézagait szükség szerint folyamatosan kitöltik majd helyi természetű rendelkezések vagy a hadseregfőparancsnok rendeletei.

*Nagyméltóságod további megjegyzése a tanítók eskümintájára nézve tárgyalanná vált azáltal, hogy e minta törvényes megállapítása a hadseregfőparancsnok f. é. március 7-i V.BI.⁴ 6. sz. rendeletében (7.§) tartalmazza Őfelsége Legmagasabb Személyének Excellenciád által kívánt megjelölését. Az „Alapelvek”-ben azok magyarázó jellegének megfelelően olyan fogalmazás szerepel, amely Őfelsége *Legfelsőbb Hadúri* állására utal, akinek e minőségében kell, hogy a megszállt területek hivatalos szervei, tehát a tanítók is meghódoljanak.*

Végül bátor vagyok általánosságban kiemelni, hogy az „Alapelvek” *fogalmazás és tartalom tekintetében semmiképpen sem tartanak igényt bárminő jogelv vagy kifogástalan enciklopédikus összeállítás jellegére*, hanem csakis arra a célra szolgáltak, hogy a közigazgatás szervezetét körvonalazzák, és felhívják a katonai parancsnokságok figyelmét arra, mely igazgatási ágak követelik meg legelőbb a hatóság tevékenységét, és milyen szellemben kellene a vonatkozó előmunkálatokat megkezdeni.

A hadseregfőparancsnok helyett:
 Kanik [Ferenc] s. k.
 altábornagy

---

⁴ É. Rendeleti Közlöny.

B

1915 márc. 13

Sándor János belügyminiszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz a közös hadseregfőparancsnokságnak az orosz-lengyelországi területeken bevezetendő katonai igazgatási szabályzat-tervezetével kapcsolatban

IM 1915 –Bi 158/24
(Gépelte másolat)

Másolat.
Bizalmas.

M. kir. Belügyminiszter.

7064/el. szám.

A válaszirat alapjául szolgáló megkeresés száma 822/res. M.E.II, a.

Tárgy: a hadseregünk által megszállott területeken
a katonai igazgatás szabályozására vonatkozó alapelvek.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Azokra az *alapelvekre*,¹ amelyeket a császári és királyi hadseregfőparancsnokság az Orosz-Lengyelországban hadseregünk által megszállott területekre vonatkozó katonai igazgatás szabályozása tekintetében megállapított, az alábbi *észrevételeim* vannak:

1) Az alapelveknek a törvényhozásra és a végrehajtásra vonatkozó I. részében az van megállapítva, hogy a megszállott területen – amennyiben lehetséges, az ott korábban hatályban állott törvények maradnak érvényben; ahol azonban ilyen jogszabályok nincsenek, vagy azok rendkívüli okokból nem nyerhetnek alkalmazást, az *osztrák és a magyar*¹ törvényhozás által megállapított jogtételek alkalmazandók.

Ugyanezt állapítják meg az alapelvek az eljárásról szóló VII. részben a polgári bírósági eljárásra is.

Ez a *rendelet nemcsak jogbizonytalanságra vezetne, hanem a két állam anyagi és eljárási jogszabályainak eltérő voltánál fogva meg sem volna valósítható.*

Azonfölül arra enged következtetést, hogy a közös hadsereg által megszállott terület *oly közös birtok*, amely az ideiglenesség tartama alatt a *monarchiához, mint valami egységes birodalomhoz tartozik.*

Tekintettel arra, hogy a monarchia mindkét állama területileg is teljesen különálló, hogy tehát „közös területek”-nek még végleg idecsatolt azon részek (pl. Bosznia-Hercegovina) sem tekinthetők, amelyeknek területileg melyik államhoz tartozása még nem döntött el, azt vélem, hogy a megszállás idején, tehát akkor, amikor valamely területnek végleges idetartozása még nincs is eldöntve és elismerve, a közös hadsereg által elfoglalt és megszállva tartott területet nem kell, de nem is lehet ugyan még egyik államhoz tartozónak sem tekinteni, de még kevésbé oly közös területnek, amely a monarchiát, mint valami közjogi egységet illetné, hanem csak olyan területnek, amely még – a végleges döntésig – egyik államnak sincs a birtokában, tehát egyikükhöz sem tartozik, hanem *csak ideiglenesen áll mindkét állam közös szervének: a katonaságnak az uralma és a közös uralkodó fennhatósága alatt.*

A végleges hovátartozás kérdésének megoldása nemzetközi megállapodásoknak és a két állam egymás közötti megegyezésének a feladata.

Az alapelveknek ezt az egyetlen vonatkozását tehát, amely mind a két állam jogának alkalmazását állapítja meg, a terület közösségére enged következtetést, törölni kellene és abból indulva ki,

¹ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

hogy a földrajzilag egymás mellett fekvő területek viszonyai, tehát jogszabályai is rendesen hasonlóbbak, mint a távolabb esőké, azt kellene elvül felállítani, hogy hasonló esetekben kiegészítő jogként a monarchia két államéé közül annak az államnak a jogszabályait kell alkalmazni, amely állam a megszállott területekkel határos; ezúttal tehát az osztrák jogot.

II. A vallásügyi igazgatásról szóló pont (9. oldalon) a „*Monarchiában*”² törvényesen elismert vallásokról tesz említést. Miután a vallási kérdéseket a monarchia mindkét állama teljesen függetlenül és önállóan szabályozza, ez a kifejezés nem helyes, és a jogi állapotnak sem megfelelő. Akként kellene tehát azt módosítani, hogy a *monarchia két államának bármelyikébe[n] elismert vallásfelekezetek jogai illetik meg az illetőket.*

III. A vallási egyenjogúsággal nem egyeztethető össze az ugyanezen pontban használt az a kifejezés sem, hogy a lakosság immár egy *római katolikus nagyhatalomhoz*^{1,2} tartozik. E helyett helyesen legfeljebb csakis arra lehetne utalni, hogy a lakosság most már a római katolika vallású uralkodónak a fennhatósága alatt áll.

IV. A *tanítók eskümintájában a Felség császárnak és úrnak* (Kaiser und Herr) van címezve. E helyett éppen úgy, mint ahogy ez az igazságügyi igazgatásról szóló pontban (a 13. oldalon) olvasható, a „*Kaiser und König*”^{1,2} címzést kellene használni, mint amely a Felség helyes közjogi címének is megfelel.

V. Ugyancsak a tanítók eskümintájában a „*staatliche Einrichtungen der Monarchie*” kifejezés helyett közjogi szempontból ezt a kifejezést kellene használni: *staatliche Einrichtungen beider Staaten der Monarchie*.³

Egyéb észrevételem az alapelvekre nincs, mert az általam helyesnek vélt állásfoglalás szerint a kérdéses területeken a katonai megszállás ideje alatt a közigazgatási *jog terén is kiegészítő jogként az osztrák jognak kellene érvényesülnie.*

Budapest, 1915. évi március hó 13-án.

Sándor s. k.

C

1915 márc. 15

*Gr. Tisza István miniszterelnök válaszirata Sándor János belügyminiszterhez
a közös hadseregőparancsnokságnak az orosz-lengyelországi területeken bevezetendő
katonai igazgatási szabályzat-tervezete tárgyában*

IM 1915 –Bi 158/24

(Gévelt másolat)

Másolata a m. kir. belügyminiszter úrhoz folyó évi március hó 15.

1360/res szám alatt intézett miniszterelnöki átiratnak.

Nagyméltóságodnak folyó hó 13-án 7064/el. szám alatt kelt átirata kapcsán a másolatban *melékelt átiratot intéztem a hadseregőparancsnoksághoz*,¹ amelyet az abban foglalt elvi megállapodáshoz való hozzájárulás céljából az osztrák miniszterelnök úrral is közöltem.

² Az eredetiben aláhúzva.

³ Helyesen: „*staatliche Einrichtungen beider [vagy: der beiden] Staaten der Monarchie*”, azaz „a monarchia mindkét államának állami intézményei”.

¹A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

Nagyméltóságod nagybecsű átiratában felhozott egyéb észrevételeit célszerűbbnek láttam hallgatással mellőzni, miután ezen a háború tartamára szóló ideiglenes katonai rendszabály kapcsán kisebb formalisztikus kérdésekre vonatkozó meddő közjogi vitákat lehetőleg kerülni óhajtok.²

Nem tettem tehát szóvá azt a kérdést, hogy a monarchia mint olyan szerepelhet-e valamely a háború kapcsán ideiglenesen megszállott terület bírlalója gyanánt. *Kétségtelen ugyanis, hogy magát a háborút a monarchia viseli, külügyi kérdésekre vonatkozó szerződésekben a monarchia a jogalany s így legalábbis vitathatónak tartom azt az álláspontot, hogy a háború tartama alatt ideiglenesen katonailag elfoglalt területek bírlalója gyanánt nem lehet-é a monarchiát megjelölni.*

Azt a körülményt továbbá, hogy helyesebb lett volna nem „a monarchiában elismert vallásokról” vagy „a monarchia állami intézményeiről”, hanem ebben a vonatkozásban a „monarchia két államáról” beszélni, abból a már előbb említett szempontból mellőztem, hogy ezen ideiglenes katonai rendeleteknél közjogi vitákat lényegbe vágó gyakorlati szükség nélkül felidézni nem kívánok.

Ugyancsak hallgatással mellőztem végül a „róm. kath. nagyhatalom” kifejezést is, amely ha kétségtelenül téves megjelölése is monarchiánknak, a szóbanforgó vonatkozásban az orthodox orosz birodalommal szembeállítva a lengyelek bizalmának és rokonszenvének megnyerésére s így a szemünk előtt lebegő gyakorlati cél elérésére alkalmas.

Tisza s. k.

D

1915 márc. 15

Gr. Tisza István miniszterelnök átirata gr. Stürgkh Károly osztrák miniszterelnökhöz a közös hadseregfőparancsnokságnak a megszállt orosz-lengyelországi területeken bevezetendő katonai közigazgatás alapelveit tartalmazó szabályzat-tervezete tárgyában

IM 1915–Bi 158/24

(Német nyelvű gépelt másolat fordítása)

Másolata az osztrák miniszterelnök úrhoz folyó évi március hó 15-én 1360/res. szám alatt intézett miniszterelnöki átiratnak.

Van szerencsém a hadseregfőparancsnoksághoz egyúttal intézett átiratom másolatát szíves tudomásul azzal a kéréssel mellékelni, hogy az abban foglalt javaslatához hozzájárulni és erről mind a hadseregfőparancsnokságot, mind *a m. kir. kormányt tudósítani méltóztassék.*¹

Bizonyára felesleges volna kifejtetni annak szükségességét, hogy azon esetekben, amikor az általunk katonailag megszállott területeken érvényes törvényes rendelkezések kiegészítése szükségesnek mutatkozik, mindig csak egy jogrendszer kellene alkalmazni, *és hogy az északi hadszíntérre eső területeken az osztrák, a déli hadszíntéren a magyar jogszabályokat kellene e célra felhasználni.*

Mindkét jogrendszer párhuzamos alkalmazása ugyanazon területen okvetlenül csak a legnagyobb komplikációkat eredményezhetné, míg *területi megosztásként bizonyára a mellékelt átiratomban foglalt javaslat tűnik a legegyszerűbbnek és legcélszerűbbnek.*

Fogadja stb.

Tisza s. k.

² A lapszélen e bekezdés kettős, a következő egy vonallal jelölve.

¹ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

E

1915 márc. 26

A közös hadseregfőparancsnokság újabb átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz az orosz-lengyelországi megszállt területek katonai közigazgatásában alkalmazandó magyarországi polgári munkaerők tárgyában

IM 1915–Bi 158/24

(Német nyelvű gépelt másolat fordítása)

Cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság.

Másolat.

Hadtápparancsnokság.

Op. M.V. 33.280. sz.

M.V.P.¹ – M. kir. [köztisztviselők hozatása.

A hadtápparancsnokság állomáshelyén, 1915 március 26-án.

A f. é. március 21-i, 1359/res.M.E.–I. sz. igen tisztelt átiratára hivatkozva van szerencsém Nagyméltósággal közölni, hogy a lengyel megszállott területek cs. és kir. katonai igazgatásánál szükséges polgári hivatalnokok Excellenciád f. é. február 19-i, 829/res. M.E.I. sz. közlése szerint *teljesen a cs. k. osztrák kormánytól igényeltettek a lengyelül tökéletesen tudó polgári államhivatalnokok közül, s már be vannak iktatva.*²

A hadsereg hadtápparancsnokságainál és körleti parancsnokságainál szervezetileg megállapított álláshelyek így kielégítően be vannak töltve, és ez idő szerint nem vehető tervbe a személyzet növelése. Semmiképpen sem látszik keresztülvihetőnek V. fizetési osztályú funkcionáriusok idehelyezése. Az egyes körleti parancsnokságok vezetésének elvi okokból kivétel nélkül katonatiszt kezében kell lennie, és a hozzájuk beosztott vezető polgári biztosok a két hadtápparancsnokságnál a VI. és VII., a hét körleti parancsnokságnál a VII. és VIII. fizetési osztályból kerültek ki. A m. kir. kormány által kiküldött magasabb [rangú] funkcionáriusok alkalmazása e polgári biztosok vezetése alatt rangsorolási okokból biztosan kizárt, változás viszont a polgári ügyek vezetésében a jelenlegi időpontban tárgyi okokból elutasítandó. Ehhez járul még, hogy a tapasztalatok szerint a lakosságnak a sikeres közigazgatáshoz mindenekelőtt szükséges nyílt *bizalma* a polgári tisztviselők iránt a lengyel nyelv tökéletes tudásától függ, és hogy éppen a hibás, cseh vagy szlovák hangsúllyal kevert kifejezőmód a lengyelekben idegen uralom visszatértének és az orosz hivatalnokoknak más kormány-szervekkel való behelyettesítése benyomását kelti, azonos viszonylatban a lengyel nyelvhez és szokásokhoz.

Ez okból jelenleg – őszinte sajnálatomra – nem volnék abban a helyzetben, hogy az Excellenciád által megnevezett urak beosztására igényt tarthassak. Arra az esetre azonban, ha a cs. és kir. katonai igazgatás nagyobb területekkel bővülne, előjegyeztem az illető tisztviselőket.

A hadseregfőparancsnok helyett:

Kanik [Ferenc] s. k. altábornagy

¹ É. Militär-Verwaltung Polens (Lengyelország katonai igazgatása).

² Kék ceruzával aláhúzva.

47

Iratok a cirill betűs írás bosznia-hercegovinai használatáról

A

1915 márc. 4*A fővárosi sajtó sarajevói híradása a cirill betűs írás kiküszöbölését célzó bosznia-hercegovinai intézkedésekről¹*

Szarajevóból írják nekünk: A cirill betűs írás Bosznia-Hercegovinában általánosan használatos. A hivatalos közleményeket is rendszerint latin és cirill betűkkel teszik közzé, és ilyen kettős írásmódon jelent meg eddig az országos kormány hivatalos lapja, a *Sarajevski List* is. Horvát-Szlavonországban tudvalevően már régebben kiküszöbölték a cirill betűk használatát. Boszniában azonban ehhez hasonló korlátozó intézkedésre még nem került sor. A közös pénzügyminiszter sarajevói látogatása óta azonban az országos kormány közlései már csakis latin betűkkel jelennek meg, s tiszta horvát nyelven, latin betűkkel jelenik meg a kormány hivatalos lapja is. Az országos kormány egyetlen szerb származású tagja, *Zurunic*s osztályfőnök emiatt most Bécsbe utazott, hogy a közös pénzügyminiszternek följánlja lemondását, mert a szerb írásjelek kiküszöbölésében sérelmet lát.

B

1915 nov. 17*A boszniai tartományi kormányzat rendelkezése a cirill betűs írás megszüntetéséről a fővárosi sajtó tudósítása nyomán¹*

A bosnyák hivatalos lap – mint már jelentettük – rendeletet közölt, melynek értelmében valamennyi hivatal, intézet vagy hatóság ügykezelésében ezentúl a latin írás alkalmazandó. Ez intézkedés az összes országos vállalatoknak és üzemeknek és így a boszniai és hercegovinai országos vasutaknak is szól. E szerint az összes szerb felírások, bélyegzők, nyomtatványok, jegyzőkönyvek, hirdetések, bélyegjegyek stb. latin írásúakkal kicserélendők. A rendelet vonatkozik a községekre és mindazon intézményekre is, melyek nyilvános funkciókat végeznek, így az ügyvédi kamarára, az ipar[-] és kereskedelmi kamarára is. A szerb-horvát nyelvű országos tanítóintézetekben a latin írást kell tanítani. Más nyelvű tanítóintézetekben is a szerb-horvát nyelvet latin írással kell tanítani. Csak a szerb ortodox hitoktatásban maradhat meg a cirill írás használata.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *Kiküszöbölik a cirill írást Boszniában.* – Budapesti Hírlap 1915. márc. 4; 63. sz. 11–12. l.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A cirill írás megszüntetése.* – Budapesti Hírlap 1915. nov. 18; 321. sz. 13. l.

C

1915 nov. 18

*A Budapesti Hírlap újabb híradása a cirill betűs írás eltiltásáról szóló
bosznia-hercegovinai rendeletről¹*

Nemrég közölték a lapok, hogy a cirill írás hivatalos használata *Boszniában és Hercegovinában* általánosságban megszűnik. Szerajevói tudósítónk ma közli velünk az erre vonatkozó rendelet voltaképpeni tartalmát. E szerint a tilalom kibocsátása nem érinti a magánosok beadványait. Magán-személyek tehát a beadványaikat továbbra is cirill betűkkel írhatják a rendelet 2. szakasza értelmében. A magánfeleknek cirill írással érkező beadványait a cirillikától eltiltott hatóságok, hivatalok, intézetek, valamint az országos vállalatok s művek is el fogják fogadni, és csakis az ügyek elintézésénél, a kiadott végzéseknél, határozatoknál, értesítéseknél lesz kötelező a latin írásmód. Ugyancsak megmarad jogaiban a cirillika a pravoszláv *egyházi igazgatásban* is.

D

1916 márc. 15

Rövid hírlapi tudósítás a cirill írás bosznia-hercegovinai használatának korlátozásáról¹

Mivel Bosznia-Hercegovinában a cirill írás használatát korlátozták, a postahivatalok az említett tartományokba szóló cirill írással fölszerelt postai küldeményeket csak akkor fogadhatják el továbbításra, ha a föladó a cirill betűkkel írt címet és esetleg a maga címét, továbbá a küldeménynek postai kezelésére való adatait a cirill íráson kívül *latin vagy német* betűkkel is följegyzi a küldeményre.

---

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A cirill írás megszüntetése.* – Budapesti Hírlap 1915. nov. 18; 321. sz. 13. l.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A cirill írás használatának korlátozása.* – Budapesti Hírlap 1916. márc. 15; 75. sz. 9. l. 3. hasáb

Iratok szlovák nemzetiségi lapok megjelenésének és terjesztésének betiltásáról

A

1915 márc. 12

Belügyminiszteri rendelet a „Národný Hlásnik” turócszentmártoni szlovák nemzetiségi hírlap „megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában”¹

1910–15. évi Képv. Ir. XLVI. 360–361. l.

Turóc vármegye alispánjának, Turócszentmárton.

A magyar királyi minisztérium 5.484/1914. M.E. számú rendelete alapján a Gregor József² turócszentmártoni lakos által kiadott és szerkesztett s Turócszentmártonban megjelenő „Národný Hlásnik”³ című időszaki lap további megjelenését és terjesztését közleményeinek a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma miatt eltiltom.

Az ily időszaki lapok szállítására nézve a sajtóról szóló 1914:XIV. törvénycikk⁴ végrehajtása tárgyában 2.500/1914. M.E. szám alatt kiadott rendelet 27–29. §-aiban a magyar királyi minisztérium által a terjesztéstől eltiltott sajtótermékek szállítására vonatkozólag meghatározott szabályokat megfelelően kell alkalmazni.

A tilalom ellenére megjelenő időszaki lap példányait el kell kobozni és megsemmisítés végett a királyi ügyészségnek kell átadni.

Aki a megjelenéstől eltiltott időszaki lapot kiad vagy terjeszt, az 1912:LXIII. törvénycikk 11. §-ának utolsó bekezdése értelmében kihágást követ el, s amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik: két hónapig terjedhető elzárással és hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetettik.

Utasítom alispán urat, hogy ezen rendeletemet Gregor József turócszentmártoni lakosnak, mint a „Národný Hlásnik” című időszaki lap felelős szerkesztőjének és kiadójának, valamint a turócszentmártoni „könyvnyomda részvénytársaság egyesületnek” is haladéktalanul hozza tudomására, és hogy az 1896:XXXIII. törvénycikk 87. §-ára való utalással intézkedjék egyúttal a lap netaláni megjelenésének és terjesztésének szigorú ellenőrzése iránt is.

Budapest, 1915. évi március hó 12-én.

Sándor János s. k”
m. kir. belügyminiszter

¹ A rendelet címe: A m. kir. belügyminiszternek 1236/1915. B. M. res. számú rendelete a „Národný Hlásnik” című időszaki lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

² Jozef Gregor Tajovský (1874–1940) szlovák próza- és drámaíró, 1913 óta a Szlovák Nemzeti Párt elnökségének függetlenített titkára, a párt átdolgozott 1914. évi programjának (Ústrojnost’ Slovenskej Národnej Strany. T. Sv. Martin, 1914.) szerzője, szerkesztője.

³ A Národný hlásnik c. lap 1868-tól jelent meg előbb Budapesten, majd 1870-től Turócszentmártonban, 1901-ig havonta, ezt követően pedig hetente. Mint „a szlovák nép számára készült újság” elsősorban egyszerűbb, ismeretterjesztő írásokat közölt, de a századfordulót követően különösen vezércikkeiben az ellenzéki szlovák vezérlapok éles hangjában bírálta a korabeli magyarországi politikai viszonyokat. A lap betiltására a „Hiénák háborút akarnak” címmel 1914 őszén megjelent vezércikk miatt került sor. (Vö. Fraňo Ruttkay: Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1918. Bratislava 1977.)

⁴ Az eredetiben, sajtóhibával: 1913.

B

1915 ápr. 12

Belügyminiszteri rendelet az Óturán megjelenő „Svetlo” (Világosság) című szlovák nemzetiségi időszaki lap megjelenésének és terjesztésének betiltása tárgyában¹

1910–15. évi Képv. Ir. XLIX. 397. l.

Nyitra vármegye alispánjának, Nyitra.

A m. kir. minisztérium 5.484/1914. M.E. számú rendelete alapján a Chorvát János óturai lakos által szerkesztett és kiadott, Miaván a Pазsiczki Dániel nyomdájában előállított és Óturán megjelenő „Svetlo” című, tót nyelvű időszaki lap további megjelenését és terjesztését közleményeinek a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma miatt eltiltom.

Az ily időszaki lapnak szállítására nézve, a sajtóról szóló 1914:XIV. tc. végrehajtására vonatkozó 2.500/1914. M.E. számú rendelet 27–29. §-aiban, a m. kir. minisztérium által, a terjesztéstől eltiltott sajtótermékek szállítására nézve meghatározott szabályokat megfelelően kell alkalmazni.

A tilalom ellenére netán megjelenő időszaki lap példányait el kell kobozni és megsemmisítés végett a kir. ügyészségnek kell átadni.

Aki az eltiltott időszaki lapot kiadja vagy terjeszti, az 1912:LXIII. tc. 11. §-ának utolsó bekezdése értelmében kihágást követ el, s amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik: két hónapig terjedhető elzárással és hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik.

Utasítom Alispán urat, hogy ezen rendeletemet Chorvát János óturai lakosnak, mint a „Svetlo” című időszaki lap szerkesztőjének és kiadójának, valamint Pазsiczki Dániel nyomdatulajdonos, miavai lakosnak is haladéktalanul hozza tudomására, és hogy az 1896:XXXIII. tc. 87. §-ára való utalással intézkedjék egyúttal a lap netaláni megjelenésének és terjesztésének szigorú ellenőrzése iránt is.

Budapest, 1915. évi április hó 12-én.

Sándor János s. k.,
m. kir. belügyminiszter

---

¹ A rendelet címe: A m. kir. belügyminiszternek 39.942/1915. B. M. számú rendelete, a „Svetlo” című időszaki lap megjelenésének és terjesztésének eltiltása tárgyában.

C

1915 szept. 14

*Svetozár Hurban Vajanský elutasító nyilatkozata a Slovenský denník budapesti szlovák ellenzéki napilapnak a szlovák irodalmi nyelv önállóságát megkérdőjelező cikkével kapcsolatban*¹

A „*Slovenský denník*” 168. számában ezt írja: „Anton Štefáneek nyilvánosan felvetette azt a kérdést, nem kellene-e nekünk szlovákoknak a mi fejletlen, további fejlődésre alkalmatlan nyelvünket a cseh nyelvvel felváltani.” Továbbá: „Az a véleményem, hogy használjuk mi szlovákok ezentúl irodalmi nyelvként a cseh... Jelenlegi irodalmi nyelvünk stagnál, aminek következtében nemzeti életünk is akadozik, s már-már a nemzethalál fenyeget...” Egyszóval azt tanácsolja [ti. a Slovenský denník cikkírója; a ford. megj.], hogy dobjuk el magunktól a szlovák nyelvet, mint holmi rongyot. Ráadásul teszi mindezt ilyen porig alázó módon. A szlovák nyelvet nemcsak *fejletlennek*, hanem *fejlődésre kevésbé alkalmasnak* nevezi. Apáink egész – részben vérrel megszentelt – munkáját tiporja ezzel sárba s veti el magától. Nyelvünket, amelyről a nemes gondolkodású csehek is szeretettel és csodálattal beszélnek, és amelyet Vlad[imir] Lamanszkij szellemileg szabad, tiszta szláv nyelvnek nevezett, most ki akarják zárni a művelt életből és irodalomból, vádat akarnak ellene emelni, pellengérré akarják állítani, hogy megalázzák és nevetség tárgyává tegyék. Nem kell különösebben mérlegelni, hogy iskolák, politikai hatalom és kulturális eszközök nélkül a nemzettől nem vehetik el az egyik, s nem akaszthatják nyakába a másik nyelvet. Micsoda elárulása ez a szlovák érdekeknek, minő borzalmas káromlása a nemzetnek és legszentebb eszményeinek, történelmének, költészetének és legmélyebb lelkiületének! Maga Launer² sem mert így beszélni! Az erkölcstelen propagandán nem csodálkozunk, sokkal inkább a propaganda védnökeink, akik itt és ott mögötte állnak. Vajon van-e lelkiismeretük?

¹ Az írás eredeti címe és lelőhelye: S[vetozár] H[urban] V[ajanský]: *Zavrátienie* – Cáfolat. – Národnie noviny 1915. szept. 14; 109. sz. 3. l. – A Slovenský denník szerkesztősége 1915 nyárutóján elhatárolta magát Vajanskýék Tisza által szervezett csehellenes nyilatkozataitól (vö. 71. sz. irategyüttes), s ez az Anton Štefáneek vezette Denník-szerkesztőség és a Jozef Škultéty, valamint Svetozár Hurban Vajanský által képviselt turócszentmártoni konzervatív szlovák csoport közötti nyílt viszályhoz vezetett. A turócszentmártoni szlovák vezérpolitikusokra gyakorolt határrendőrségi, kormánybiztosi nyomástól bizonyára nem függetlenül, de a csehszlovák nyelvegység elvi elutasítása alapján Vajanský cáfolata lényegében feljelentésnek minősíthető, ráadásul a Národnie noviny másik szerkesztője, Jozef Škultéty formális feljelentést is benyújtott az igazságügyminiszterhez, amely a lap szerkesztőségét a csehszlovák egységtörekvések támogatásával vádolta. Ennek híre a korabeli szlovák politikusok közt is elterjedt. A határrendőrséggel együttműködő Pazúrik magára Dulára próbálta terelni a gyanút (vö. a Slovenský denník kiadójának Dulához intézett 1915. okt. 27-i levelét: Fond Dula 3/II b2. inv. c. 153. SUA SSR). A Slovenský denník, az egyetlen fővárosi szlovák ellenzéki napilap a vázolt körülmények miatt kénytelen volt beszüntetni működését: utolsó száma 1915. okt. 11-én jelent meg.

² *Launer* István (Štefan): múlt századi szlovák író, nyelvész, művelődéspolitikus, a Štúr-iskola ellenfele; 1848-ban forradalmi hangú röpiratot adott ki, s az egész szlávágot ellenállásra szólította fel Béccsel szemben. A szlovák nacionalista történetírás hosszú ideig renegátnak és „veszedelmes magyarosító”-nak minősítette. (Vö. Sziklay László: A szlovák irodalom története. Bp. 1962, 295. l.)

D

1915 okt. 8

Lavotta János miniszteri tanácsosnak, a Földművelésügyi Minisztérium zsolnai felvidéki kirendeltsége vezetőjének gr. Tisza István miniszterelnökhöz benyújtott szakvéleménye a Slovenský denníknek a cseh–szlovák nyelvkérdés tárgyában közölt írásáról, 1 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 12:10a/2/30
(Gépelte íratmásolat)

Nagyméltóságú Miniszter[elnök] Úr!

Az igazságügyi Miniszter Úr Ő Excellenciájának folyó évi szeptember hó 20-án szóbelileg adott rendelkezése alapján a cseh-tót nyelvkérdés ügyében a következőket van szerencsém tisztelettel jelenteni:

Az olvasott cikkek közül egyiket (lappéldány és fordítással) mellékelve bátorodom Nagyméltóságod rendelkezésére bocsátani. Ezen cikk a Szlovenszky Dennikben jelent meg, és kapcsolatos a Szlovenszky Pohlady és ugyancsak a Dennik egy-egy további cikkével. Reám ezen cikkek időközi megjelenése és az eszmének hírlapi ébrentartása határozott tendenciával bíró akciónak látszott, annival inkább, mert ugyanezen időtartam alatt (2–3 hónap) a Tyzdennik is egypár szövegközi megjegyzéssel kizárta az említett lapokban folytatott tárgyalást.

Minden felhasználható eszközzel törekedtem ezen cikkeket beszerezni, de a Dennik tisztelettel csatolt cikkén kívül a többiek beszerzése sajnos nem sikerült, amennyiben a jelzett lapok kiadóhivatalában, Vodicska miniszteri titkár úr útján a sajtóirodában, a turócszentmártoni tót kaszinóban nem tudtam a július, augusztus és szeptember[i] számokat megkapni.

Azt gondolom, a bemutatott cikk – főként a sorok között hagyott eszme – elég alapot nyújt arra, hogy a cél nem annyira ártatlan, mint ahogy azt feltüntetni törekszik. S ezt bizonyítja, hogy ezen cikkek nyomán a turóci szájkodók máris megmondották, hogy az eszme terjedés[é]t – sajnos immár csekély erejükből telhetőleg – megakadályozzák.

Tiszteletteljesen bátorodom Excellenciádat kérni, hogy ezen legjobb akaratom és törekvésem dacára hiányos és a kérdést csak kis részben megvilágított jelentésemet kegyesen tudomásul venni méltóztassék.

Legmélyebb tiszt. stb.

Lavotta s. k.

Melléklet:

1915 szept. 11

*A Slovenský denník cikke a cseh–szlovák egységtörekvések és a szlovák nyelv tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 12:10a/2/31
(Gépelte fordítás)

A cseh-tót kölcsönösségnek legtöbbit ártott eddig ezen ügy hiányos megvilágítása s a kétértelműség. Nálunk s Csehországban egyaránt azt gondolták, hogy a kölcsönösség okvetlenül megköveteli a tótok elcsehesítését, a tót nyelv helyettesítését (pótlását) a csehhez s a tótok visszatérését a cseh irodalmi nyelv közös ölébe. Ezen félreértésért hibásak vagyunk mi is, kik e téren legtöbbit dolgo-

¹ Az írás eredeti címe: *Kotázke spisovného jazyka* – Az irodalmi nyelv kérdéséhez. – Slovenský denník 1915. szept. 11. sz. 1. l.

zunk, mert saját véleményünket csupán töredékes, hírlapirodalmi és alkalmi cikkekben közöltük, és mert nem szolgáltunk a közönségnek mindaddig egy célhoz vezető összefüggő művel könyvalakban. Ezen kérdés irodalmi polémiája nagy, de ki emlékezik vissza mindarra, amit 10 év alatt olvasott különböző folyóiratokban. Jelen sorok írója régen gondolt ilyen műre, nagy anyagot gyűjtöttem e téren, de a cseh-tót kérdés oly összekuszált, nehéz, hogy hosszú évek teltek el, s nem tudtam, mint kezdjem meg a művet, s nem bíztam magamban, hogy a nyilvánosság elé lépjek, elriasztott Meakulpinszky végzete, s azonkívül e probléma igen sokoldalú szellemi munkát igényel. A polémiákra szükség volt. Skultéty ellenvetései s Czambel Slováci a ich reč (A tótok és nyelvük) pozitív munkák, amelyeknek napvilágot kellett látniok, hogy el ne tévelyedjünk a dolog alapjában. Engem bánt ugyan Skultéty animozitása, de az ő tárgyi okadatolásait és az[t], ami mögöttük rejlik, nevezetesen a pszichológiai momentumokat tanulmányozom alaposan, és kutatom azok eredetét és alapját. Talán sikerülni fog művemem befejezni.

Újságírói hivatásom egyaránt arra kényszerít, hogy beleártsam magamat e dologba, melyet tulajdonképpen nem kellene kikezdenünk. Csakhogy meggyőződtem róla, hogy polémia nélkül nem lehet még a legjelentékenyebb dolgot sem előbbre vinni.

A polémiának megvan a maga előnye és hátránya. A nézetek kiváltása igen jó (hasznos) eszköze a pozitív munkának. Hálás vagyok ezért ama bátor katonának, ki visszatérve a harcterről, a „Slovensky Dennik” 168-ik számában Nagy Sándor módjára (módszere szerint) meg akarja oldani nemzetünk eme legfontosabb kérdését. Itt van egy kis félreértés. Én nem vettem fel ama kérdést, hogy nem kellene-e minékünk tótoknak a mi fejletlen s a további fejlesztésre kevésbé alkalmas nyelvünket felváltani a cseh irodalmi nyelvvél. Azt soh'sem mondtam s meg sem írtam. Hasonlót követelni annyit jelentene, mint egy lépést hátrálni, pedig történelmünk nem ismer hasonló reakciót. A tót nyelv létezni fog mindaddig, míg 50 tót intelligens család létezik, sőt létezni fog tájszólás (nyelvjárás) alakjában akkor is, ha az iskola s a politika kikoplaltatná a világból az összes tót írókat és újságírókat. Czambel igazat mond azzal, hogy ha a tót mégannyira is el lenne szigetelve, még akkor is hosszú életű. Ha meg is próbálnák mechanikai eszközökkel elnyomni a tót nyelvet, az ma teljes lehetetlenség. Meg vagyok róla győződve, hogy ha az összes tót nemzeti orgánumok kipusztulnának, a „Slovenské Noviny” nem fog elpusztulni. Ami lehetetlen, azt követelni sem lehet. Lehetetlent nem lehet kívánni. Nyelvi kérdésben csupán kölcsönösséget, a nyelvek kölcsönös használatát kívánom, és pedig a tót nyelvet inkább aktíve, míg a csehet passzíve, vagyis cseh nyelven fogjuk kiadni inkább az értékes tudományos műveket, melyek nem a széles néprétegeknek (köznépnek) vannak száva (így történt ez mindaddig is), valamint a tisztán cseheknek szánt leírásait a tótságnek, bár míg ez praktikusán keresztülvihető, itt is a tót nyelvet lehet használni stb. Ellenben tudásunkat (ismereteinket) cseh könyvekből s nem idegenekből fogjuk pótolni. A kölcsönösség nem jelenti a tót nyelv kicserélését a csehvel, hanem a testvéri kútforrásból való lélekmerítést. A főszerepet játssza a kultúra, nem a grammatika, valamint a kultúrmezőn vitt közös munka. A mi irodalmunk kicsi, s ki nem elégít[ő]. Sokáig marad még kicsinek és ki nem elégítőnek. A modern élet sok irodalmi és művészeti élvezetet kíván. Honnan vegyük azt, ami hiányzik (nincsen), és mint dolgozzuk fel ama tudományos anyagot, mely lelkünkben, talajunkban rejtőzik. A történelem 500 esztendeje is mutatja, mit tévők legyünk, és mint pótoljuk és szabályozzuk nemzeti ideálunkat. A cseh könyvek, folyóiratok és tudományos könyvek stb. pótolják hiányainkat, a cseh tudós (vedátor = tudós, tudományos ember) végezze a mienkkel (a tóttal) egyetemben azt, amihez magunk kevésbé erősek vagyunk. Agyunkban és szívünkben vessen horgonyt a cseh-tót együttes kultúra és egyetértés forró szeretete. Ez a tót kölcsönösség szószólójának in nuce credoja.²

A tót nyelvet továbbra is ápolni (nevelni) kell, ezen nevelés azonban ne legyen tendenciózan cseh-ellenes. Nem szabad eloroszosodnunk azon a címen, hogy el kell válnunk a csehektől. A jó cseh kiejtésnek, mely nem germán ízű, s nem ellenkezik szóhangzásunk szabályaival, van olyan

² Dióhéjban [előadott] krédója, hitvallása (lat.).

házi joga a tót nyelvben, mint száz meg száz ruszizmusnak, hungarizmusnak és egyéb barbarizmusnak. A nemzeti meggyőzés mezején, valamint a művészet mezején még nagy feladat vár a tót nyelvre (annak művelésére ez irányban). A nemzeti harc mezején direkte és indirekte segítségül kell, hogy legyen különösen a kölcsönösség. Az irodalomba és művészetbe bele kell, hogy jusson a tót népkultúra, a tót paraszt az ő saját életével (egyéniességével). Különös missziót kell teljesítenie a tót nyelvnek a mi Morván túli testvéreinkért is. A tót nyelvet felváltani a csehhez annyit jelentene, mint kiönteni a gyermeket a fürdőkádikából.

A kölcsönösség jelenti a mi közös nemzeti ideálunknak és kultúránknak két irodalmi nyelvben való kimagyarozását (érvényre jutását); hasonlókat találunk sok más nemzetnél is.

Tudj' Isten, mit hoz a jövő. Hogy a kölcsönösség mi módon fog a jövőben kifejlődni, attól ne fájjon a fejünk. Legyünk (szép) szerények, s munkálkodjunk becsületesen, legjobb belátásunk szerint. A világot úgysem tudjuk fenekére [é. feje tetejére – a szerk.] állítani. Fiaink sem érik el az égboltot (céltalan közbevetés). Kolár nemzeti ideológiája nyomán vagyunk nevelve. Ezt nem feledjük! Ha lemondunk a törzskonstrukció elveiről, reákerülünk az ukrainizmus és kasubizmus ferde felületére.³

– y –

49

Vajda-Voevod Sándor a román kérdés háborús külpolitikai vonatkozásairól

1915 márc. 26

Vajda (Voevod) Sándor genfi levelei kivonatának közvetett eljuttatása gr. Tisza Istvánhoz¹

3 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/50
(Német nyelvű gépelt eredeti levél fordítása)

Fr/M.

Berlin, 1915. március 26.

Kedves Roselius úr!

Román agitáció Magyarországon tárgyban. Bizonyos idővel ezelőtt itt volt egy dr. von Woyda² úr, aki tagja a magyar parlamentnek. Itt Berlinben beszélt Zimmermann, Delbrück államtitkár-he-

³ Ján Kollár (1793–1852) pesti szlovák evangélikus lelkész a 19. század első felében négy nagy szláv törzs (orosz, lengyel, csehszlovák és délszláv) egységében vélte a szláv világ összetartozását biztosíthatni, és ellenezte további szláv nemzetek elkülönülését. Ezért a Slovenský denník utalása Kollár törzskonstrukciójára, amely a csehszlovák egységmozgalom eszmei bázisát, előzményét jelentette.

¹ Az akkor mellékelte 1915. márc. 19-i és 21-i levélkivonaton kívül eljuttatták Tiszához az ápr. 3-i Vajda-levél kivonatát is. (L. Mell.) Al. Vajda-Voevod román nemzeti párti parlamenti képviselő itt közölt levelei – a bennük lévő kiagyalt fantasztikus politikai kombinációkkal – azt az áramlatot mutatják be, melynek képviselői már a háború előtt is Bécs és Berlin támogatását akarták megszerezni a budapesti kormány nemzetiségi politikájának megváltoztatásához. Ennek szolgálatában vádolták Berlinben a magyarokat oroszbarátsággal (2. és 3. sz. melléklet), azzal, hogy szándékosan akadályozzák Romániának a központi hatalmak melletti hadba lépését. Célkitűzésük: Erdély román autonómiája vagy – közös megállapodás alapján – román megszállása a 3. sz. mellékletben fogalmazódik meg. E Vajda-iratok is magukon viselik a háború előtti Ferenc Ferdinánd-i „Műhely”, a Belvedere-kör realitásoktól elszakadó machiavellizmusának hatását.

² Ceruzával Vajdá-ra javítva; a továbbiakban ugyanígy értendő.

lyettesekkel és egy egész sor politikai személyiséggel, hogy a magyarországi románok dolgát itt kellő megvilágításba helyezze. Végül azután idejött és ecsetelte nekem benyomásait. Én természetesen semmit sem helyeztem kilátásba, hiszen magyar belpolitikáról van szó, de azt mondtam neki, hogy van egy barátom, aki a helyzetet sokkal jobban meg tudja ítélni, és aki bizonyára abban a helyzetben van, hogy a részleteket felülvizsgálja és esetleg Tiszával beszéljen. Ez alatt Önt értettem.

Dr. von Woyda most Popowitsch³ professzonnal, akinek neve bizonyára szintén nem ismeretlen az Ön számára, Svájcban él, mert, amint ők mondják, Tisza annyira zaklatja őket, hogy saját hazájukban nem bírják ki tovább.⁴ Mellékelten küldöm a másolatát dr. von Woyda két levelének, melyek itteni bizalmi emberének, az erdélyi szász Dr.phil. Andreas Brecknernek szólnak, aki időközben újból német állampolgár lett. Utóbbi tegnap elhozta nekem a leveleket, és ezek Önnek Tiszáról, akit Ön amúgy is ismer, némi felvilágosítást adhatnak. A román urak természetesen szintén teljesen részrehajlóak, de valami igazság lesz a levelekben is, és valószínűleg egy kissé érdekelni fogja von dem Bussche urat, hogy ebből a táborból is hallja valakinek a hangját. Ha Ön visszautazik, akkor kétségtelenül találkozik Tiszával, és ha a beszélgetést a románok dolgára irányítja, akkor okvetlenül ki fogja érezni, hogy az az úr hogyan gondolkodik erről.

Baráti üdvözlettel

híve

Fr. Fröhlich s. k.

Mellékletek:

1

1915 márc. 19

*Vajda (Voevod) Sándor genfi „emigrációjából” Berlinbe írt levelének kivonata
gr. Andrássy Gyula diplomáciai útja alkalmából*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/49/1

(Fordítás német nyelvű gépi másolat átütéses példányáról)

Másolat.

Genf, 1915. III. 19.

...Megküldtem Önnek „Az Est” egyik oldalát, amely a kis hírek között világosan kimondja Andrássy utazásának célját (...”jelenti, hogy Andrássy gróf vasárnap Berlinbe érkezett. A gróf körülbelül egy hétig marad ott és kapcsolatot fog keresni mérvadó tényezőkkel”). Jó lesz, ha éber figyelemmel kísérjük a cselszövő tevékenységét. Hiszen amint Ön is meggyőződött róla, bizonyos ottani történész professzorok könnyen elszédíthetők, ha a¹ magyar közjogot, az ezeréves alkotmányt, a Német Birodalmat és az egységes magyar nemzeti államot igen hangzatos jelszavakkal, hamis logikával és e téren való felületességük ügyes kihasználásával hozzák össze. Andrássy is nagy mestere az európai-máz alatt megbúvó marchiavettimusnak,² amely oly egyszerű eszközökkel csalhatja tévútra a naivul becsületes és korrekt német felfogást és gondolatmenetet.

³ Aurel C. Popovici (1873–1917) erdélyi román nemzetiségi politikus, a Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich (Leipzig, 1906) szerzője, 1893-ban a Replika-per vádlottja. L. Iratok II. köt. 2., V. köt. 55/B sz. a.

⁴ E mondat a lapszálon kék ceruzával megjelölve.

¹ . Innen a köv. bekezdés végéig a lapszálon kék ceruzával megjelölve, a kiemelés ugyanígy aláhúzva.

² É. machiavellizmus.

Jó volna, ha *Korodi*³ barátunk sorban felkeresné mindazokat az urakat, akikkel a fekete gróf kapcsolatba lépett. Hogy ezek kik, azt a legkönnyebben Zimmer[mann?] fogja megtudni.

Érdekes, hogy mind Crainiceanu tábornok vezércikke az „Universul”-ban, mind az olasz tudósító benyomásai ugyanazt a felfogást tükrözik, vagyis hogy a [romániai] közhangulat nem ellenséges Németországgal szemben, sőt ellenkezőleg, és hogy a nép nagyon szívesen csatlakozna a Német Birodalomhoz – ha a magyar politika ezt lehetővé tenné számukra...

Különlegesen fontosnak tartjuk mind Popovics, mind én, hogy lehetőleg hamarosan találkozhassunk Fröhlich barátjával (akinek nevét nem ismerem; Br.)

aláír. Dr. v. Woyda.

2

1915 márc. 21

Vajda (Voevod) Sándor Genfből Berlinbe írt levelének kivonata Onciul Aurél osztrák birodalmi gyűlési képviselő Tisza „román tárgyalásaival” kapcsolatos emlékirata tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/49/2–3–4

(Fordítás német nyelvű gépi másolat átütéses példányáról)

Másolat.

Genf, 1915. III. 21.

...Ismét tudomásomra jutott egy nagyon meggyőző tény, amely ha egyáltalában bizonyításra szorul, napnál világosabban bizonyítja Tisza I. arra irányuló tevékenységét, hogy lehetetlenné tegye Románia együttműködését a központi hatalmakkal. Dr. Aurel Onciul [bécsi] birodalmi gyűlési képviselő december elején felkereste Tisza¹ grófot. Tisza nagyon barátságosan fogadta, és kérte, lépjen érintkezésbe az erdélyi és bukaresti vezető körökkel, és kísérelje meg a hangulat megváltoztatását. Ő (Tisza) nagyon sok jót helyezett kilátásba, és nem rajta múlna, ha a románok csökönyösek volnának. Erre Onciul, abban a meggyőződésben, hogy Tisza teljesen szavahihető, mély politikai felfogású államférfi, és csak a románok nyakasságán múlik a román–magyar béke létrejötte, érintkezésbe lépett minden hangadó román vezetővel a határon innen és túl. Tanulmányozta a kérdést, és végül egy memorandumban foglalta össze eredményeit, valamint a kérdés megoldásának konkrét lehetőségeit és a legcsekélyebb szükséges engedményeket. Ezt a memorandumot eljuttatta Királyunk Őfelsége (II. József),² a német császár, a román király és természetesen Tisza kezeihez is. Érdekes, hogy Onciul, aki intranzigens osztrák hazafi, a kérdést a monarchia érdekeinek szempontjából fogta fel és kezelte, és csak másodsorban hangsúlyozta, amennyiben az összmonarchia érdekei megkívánták, a románoknak haladéktalanul nyújtandó engedmények sürgősségét. Memoranduma kitűnő munka és alapját képezhetné a [román] királyság,³ monarchiánk és a Német Birodalom közötti bonyodalom kibogozásának. Míg Tschirschky, a német követ, egy Onciulhoz intézett levélben nagyon szívélyes szavakkal köszönte meg a „nagyon érdekes memorandum” megküldését, Tisza egé-

³ Korodi Lutz erdélyi szász politikus.

¹ A másolaton többnyire hibásan gépelve (Tisca). – A továbbiakban a német Rumänen, rumänisch következetesen Romänen, romänisch.

² Sic!

³ A lapszálon Tisza által a bekezdés végéig kék ceruzával megjelölve e szavakkal: „persze hazugság, levél megvan” – A kiemelések közül a második és harmadik Tisza által is aláhúzva. – A következő oldal első és utolsó bekezdése a lapszálon, kiemelései aláhúzással megjelölve.

szen másképpen járt el. Azt írta Onciulnak: mivel ő (Tisza) nem adott megbízást Onciulnak, hogy a román kérdésbe beleavatkozzék, kéri, hagyja abba a közvetítést, *mert az csak kárára van a magyarországi románoknak, amikor akcióját folytatja*. Erre Onciul azt válaszolta, hogy ő mint független osztrák birodalmi gyűlési képviselő, nincs ahhoz szokva, hogy miniszterektől utasítást kapjon, ellenkezőleg! Egyébként határozottan utalt Tiszának – a személyes találkozáskor – hozzá intézett kérésére, hogy interveniáljon⁴ a román kérdésben. Az *Őnök követe, Tschirski*⁵ – *ha semmi sem jött közbe – ezen a héten fogadta dr. Onciult*.

Ez a tény tökéletesen fedi azt az eddigi meggyőződésemet, amelyet szubjektív és objektív benyomásokból és tapasztalatokból és bizonyos információkból nyertem: Tisza tudatosan úgy rendezte politikai húzásait, hogy teljesen lehetetlenné tegye Románia cselekvését Németország oldalán. Ezt a luxust csak úgy engedheti meg magának, hogy – amint [olvashatatlan] cikke is mondja – miután Olaszországgal is elhúzzák a dolgot, biztosan már előre *elrendezte a különbékét Oroszországgal Károlyiék segítségével*.

Szegény Bülow Rómában és von dem Bussche Bukarestben hasztalan fáradoznak, míg Tisza Bécsben tetszése szerint zavarhatja össze a politikai szálakat. És ha már *nekünk*, akik mondhatni velünk született szimattal rögtön megérzünk és átlátunk minden magyar cselekedetet, *egy teljes félév* tapasztalatára volt szükségünk, amíg Tisza sűrű hálóján keresztüláttunk, akkor gondolhatja, milyen egyszerű eszközökkel tudta Tisza a német császárt félrevezetni és tudja őt a háború végéig intrikái hálójában tartani. Éppígy a német államférfiakat, akiknek most nyakára küldte az ellenzéki bőrbe bújtatott Andrásst. Utóbbi Berlinben biztosan Tisza-ellenességét mutatja ki, hogy annál biztosabban lépjenek a becsületes, de magyar ügyekben oly tapasztalatlan és rövidlátó németek.

Ezek szerint haladéktalanul meg kell tenni mindent, hogy a vezető német államférfiak, a császár stb. ezeken a mi és a német birodalom legfontosabb érdekeit veszélyeztető intrikákon átlássanak...

Számunkra a jövőendő lét kérdése, hogy Románia ne kényszerüljön Oroszországhoz csatlakozni...

Bécsben is elégedetlenek Tisza basáskodásával. Hallja csak! Bécs ezer vasúti kocsis gabonát vásárolt Romániában. Kocsihiány miatt a szállítás nehézségbe ütközött. Végre elindítottak 200 vagon. De ezek nem jöttek meg Bécsbe, mert Magyarországon lefoglalták őket! Most az osztrák császár külügyminisztere a magyar király külügyminisztere útján *„lépéseket tett” a magyar királyi kormány-nál, hogy adja ki az ellopott gabonát*. Ilyen örültség is csak a mi monarchiánkban lehetséges! Egyébként hasonlóan jártak el Svájjal. Nagyobb *mennyiségű benzint foglaltak le*, aminek tranzitárúként kellett volna Magyarországon keresztül Svájcba jutnia. Ezért *visszahívták a bécsi svájci követet*, és mást küldtek helyébe. Persze nem Magyarország reputációja, hanem „Ausztriáé” szenved kárt.

aláír. Dr. v. Woyda.

⁴ Az eredetiben: intervencionáljon.

⁵ Az eredetiben kétféleképpen: Tschirschky, ill. Tschirski.

3

1915 ápr. 3

*Vajda (Voevod) Sándor Genfből Berlinbe küldött levelének kivonata
a magyar–román viszonyra kiható magyar háborús külpolitika tárgyában*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/51/1–6
(Fordítás német nyelvű gépirat átütéses másolatáról)

Dr. von Vajda magyar országgyűlési képviselő leveléből.¹

Genf, 1915. április 3.

...Több oldalról nyert információk alapján közlöm Önnek az alábbiakat, mindenesetre nagyon érdekeseket. Zimmermann öexcellenciája és Fröhlich majd ellenőrizhetik, mennyire felel meg a tényeknek.

Andrássy gróf azért volt Berlinben, hogy biztosítsa a magyaroknak a „szabad kéz politikáját” Ausztria és a nemzetiségek számlájára. Jól fogadták, de nem ért el semmi pozitívumot. Közben erősödik a viszály Bécs és Pest között. Magyarországon egyszerűen százával koboztak el Romániából jövő gabonás vagonokat, amelyek Bécsnek voltak szánva. A magyar gabonakereskedők olyan drágán szállítják a gabonát Bécsbe, hogy ahhoz képest még a román is olcsóbb. Azonkívül a magyar zsidók rossz minőségű tengerit szállítottak Bécsbe. Természetes, hogy ilyet a bécsi gyomor nem vesz be. Ilyen módon a magyar politikának sikerült Bécsben a legnagyobb elégedetlenséget előidézni. Ez céltudatosan történt. Mert a „két vasat a tűzben tartani” politikája nem üres szólam, hanem a magyarok részéről a gyakorlatban követett politikai taktika. Budapesten és az országban valóban növekszik az Ausztriával és Németországgal szemben ellenséges hangulat. Míg egyfelől a magyar tőkések és agráriusok képviselői és *Andrássy Tiszával* együtt azon munkálkodnak Berlinben, hogy a német vezető férfiaknak narkotikumként tudtára adják *Khuen-Héderváry* ágensének, dr. *Pálynak* (egy zsidó újságíró) a broszúráját, azaz a meggyőzést a mérvadó magyar körök barátságáról a németek iránt, másfelől otthon másképp is ütik a vasat. *Károlyi Mihály* gróf nemrég kilépett a „Magyarország” szerkesztőségéből. Nemsokára a fővárosban a szocialisták és azután a nagyobb vidéki városokban, megyegyűléseken „a nemzet” a békét fogja követelni. Aki ismeri hazai viszonyainkat, rögtön átlát a szitán. Hiszen *Tiszának* zsebében vannak a szocialisták, és a megyei urak semmit sem mernek tenni *Tisza* utasítása nélkül. Mindez tehát *Tisza–Andrássy–Apponyi–Károlyi* kezére utal. Hogy most komolyan a békét akarják, anélkül hogy Németország ezt a szerepet szánja nekik, teljesen kizárt. De a német birodalmat emiatt olyan nehéz helyzetbe fogják hozni, hogy mintegy ellenértékként az ország megnyugtatására kicsikarják a németektől, amit *Tisza* mint „a független magyar nemzet biztosítását a dualizmuson belül és az egységes magyar nemzet kiépítését” jelöl meg. Ha azonban a német segítség ellenére betörnek az oroszok, akkor a magyar oligarchia korai és idejekorán megpendített békehangjai lehetővé fogják tenni különbeke megkötését az oroszokkal, aminek feltételeiben már a háború kezdetekor megegyeztek. Éspedig a következők volnának ezek: Oroszország belátta, hogy a háború megindításakor a magyarok nem lázadhattak fel. Az ellenzékiek, akik ezeket a tárgyalásokat vezették, egyrészt *Tiszát* mint a németek hű lakóját tüntették fel. Másrészt arra hivatkoztak, hogy a néphangulat nem volt eléggé előkészítve, és mivel a mozgósítás villámgyorsan történt, a nagy tömegek teljesen katonai parancsnokság alá kerültek. Arra való hivatkozással, hogy Románia a teljes románoklakta magyar területtel megnövelve igen erősen szembenállna az orosz

¹ Hátán *Tisza* rájegyzése: *Vajda*. – Tetején: H. v. Bergen (áthúzva), alatta: H. Roselius. – Legfelül idegen gótbetűs kézírással: „Másolat, végén személyes megjegyzésekkel.” Utóbbiak két bekezdése a lapszélén is megjelölve, és *Tisza* „Fröhlich barátja” mellé bejegyezte: Roselius.

érdekekkel – mert egy ilyen román állam, beékelve az északi és a megnagyobbított déli szláv államok közé, kénytelen volna szorosabb állami kötelékre lépni a Német Birodalommal – arra az elvi megegyezésre jutottak, hogy Oroszország a békekongresszuson minden erejével azt követeli, hogy Románia a központi hatalmak elleni közreműködéséért Erdélyből minél csekélyebb területet kapjon. Máramaros területére és az orosz csapatok által megszállt északi Magyarországra maguk az oroszok tartanak igényt, míg a Bácska és Torontál és Temes vármegyék a szerbeknek vannak szánva. Az ilyen módon az adott körülmények szerint bár kisebbitett, de mégis megmentett *független* Magyarország *Oroszországhoz csatlakozását* magyar részről szintén elfogadnák *egy olyan szövegezés alapján, mely hasonló az Ausztria és Magyarország között fennálló dualista szerződéshez.*

Ezek megállapítása után megmagyarázhatók a következők:

1) Az oroszok eddig, az angolok által alátámasztva és a franciák követeléseivel szemben, vonakodtak attól, hogy Romániának aktív beavatkozása ellenszolgáltatásaként garantálják Erdély általa megszállandó területeinek a birtoklását.

2) Miután ezt Tisza tudja, és azt is tudja, hogy Románia ilyen előfeltételek mellett megtagadja az Oroszországhoz való csatlakozást, természetesen intranzigens álláspontot foglal el az erdélyi románoknak adandó engedmények dolgában, ily módon megakadályozva Románia csatlakozásának lehetőségét is a központi hatalmakhoz. Hiszen a román kérdés megoldása minden további nélkül maga után vonná az egész magyar nemzetiségi kérdés megoldásának kényszerét. És ezáltal, a központi hatalmaknak Románia segítségével való győzelme esetén Oroszország ellen, vége szakadna a magyarok egész oligarchikus uralmának. A magyar oligarchák azonban sokkal kívánatosabbnak tartanak egy ilyen Magyarország helyett, szabad nemzetiségekkel, egy habár némileg kisebb, de tőlük függő és az orosz hatalomra támaszkodó független Magyarországot, amely előbb vagy utóbb orosz segítséggel *biztosan* visszafoglalhatná Romániától a most esetleg elvesztett területeket.

3) *Tisza* éppen ezen titkos megállapodások következtében megakadályozta az Olaszországnak adandó engedményeket. Hiszen mégiscsak különös volna Ausztria testéből jó darabot kivágni ahelyett, hogy Olaszország akcióképességét megbénítsák azzal, hogy Romániát területi engedmények nélkül közös fellépésre indítsák Oroszország ellen.

4) Az időpont megválasztása a békeharangok megkondítására átengedett a magyarok elhatározásának. Tőlük függ tehát, mikor rendezik meg a „nemzet” mozgalmát a béke követelésére. Magyar érdek, hogy a német csapatok feltartóztassák az oroszokat és győzzenek, mert ebben az esetben semmilyen más nép nem fogja úgy kiaknázni a német győzelmet, mint a magyarok (vesse egybe „Az Est” és a „Drapelul” cikkét Przemyslről). De ha az oroszoknak sikerülne a Kárpátokon át betörni az országba, akkor rögtön az orosz vasat fogják ütni, és egy különbéke érdekében Budapestről mozgásba hozzák a „nemzetet”.

5) Ezért hoznak az oroszok oly nagy áldozatokat a Kárpátokban, és ahelyett, hogy erőiket egy ponton központosítanák, különleges súlyt helyeznek a behatolásra Magyarországra, mert egy magyar különbéke-mozgalom a háború egész kimenetelére döntő volna.

...Sietek Önt erről tájékoztatni, hiszen a magyarországi németekre nézve sem lesz közömbös, éppúgy mint a románok tekintetében, milyen irányban fejlődnek a viszonyok. Gondolja meg, milyen sors vár a bánáti svábokra, ha szerb fennhatóság alá kerülnének, és a velük együttlakó románokra. Lehetséges, habár abszurdnak tartom, hogy a magyarok Németország tudtával tervezik a különbékét. Akárhogyan is áll a dolog, beszélje meg Korodi direktorral és közölje Fröhlich úrral és barátjával² és Beldiman³ román követtel. Könnyen meggyőződhetnek majd róla, hogy értesüléseim mennyiben felelnek meg a tényeknek.

Ha a dolog ilyen fordulatot venne, akkor Németország érdeke az volna, hogy Romániát bárminő területi bővítés árán Oroszország ellen mozgósítsa. Ha Beldimantól megtud valamit, hogy ilyesmi

² E négy szó ceruzával kapcsok közé foglalva.

³ Alexandru Beldiman berlini román követ.

folyamatban van, akkor beszéljen Zimmermann őexcellenciájával a szászok és a többi román területen maradó német nemzeti szabadságának biztosítása érdekében.

Romániát úgy is meg lehetne nyerni, ha Németország garantálná az autonómiát a magyarországi románoknak. Erre Románia megszállná a román területeket, amely esetben azonnal érdekkonfliktus keletkezne Oroszország és közte. Ha Németország győz, Románia köteles csapatait visszavonni. Erre egy győztes Németországnak az a garanciája, hogy megtagadása esetén bármikor elűzheti a románokat. Ha azonban az oroszok legyűrik Ausztria-Magyarországot, akkor az új Románia legalább nem Oroszországnak – hanem Németországnak maradna lekötelezettje. Tudom, hogy ez paradoxnak tűnik, de hiába, semmi sem paradox vagy abszurd – és ha az volna, mellékes –, ha célra vezet.

Levelemhez csatolom:

1) „Az Est” egy vezércikkét. Bizonyítja, hogy Tisza cenzúrája megengedi az elégedetlenség magvainak elvetését.

2) Filipescu egy beszédét, amely azt bizonyítja, hogy őt is meg lehetne nyerni, ha Németország ráveszi a magyarokat engedményekre.

3) A „Drapelul”⁴ cikkei bizonyítják, milyen messzire mennek el a magyar lapok, ha a honvédekről beszélnek.

Ha beszél Fröhlich barátjával,⁵ akkor kérem, kísérelje meg mindenképpen rávenni, hogy fáradjon el Zürichbe. Nem akarunk rendezetlen útlevellel utazni. Azonkívül ezekben az időkben, amikor az ember nem tudja, milyen sokáig lesz elvágva otthonról és bevételi forrásaitól, néhány száz márka is latba esik. De kérem, ne vegye ezt esetleg célzásnak, mert semmi esetre sem fogadunk el kárpoztást...

Ismételten kérem, vegye rá Fröhlich úr barátját, hogy Zürichbe jöjjön, ha a megbeszélést velünk fontosnak és nem elkésettnek tartja.

50

1915 márc. 28

*Az „erdélyi magyar birtokakció” a Magyar Földhitelintézetek
Országos Szövetségének közgyűlésén¹*

A Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége ma *Teleszky* János dr. pénzügyminiszter elnöklésével tartotta meg rendes évi közgyűlését. A négy éves intézménynek az erdélyi középirtokok érdekében kifejtett eddigi akciója és ez akció sikere volt a mai közgyűlés tárgya. A közgyűlésen részt vettek *Wekerle* Sándor, *Ullmann* Adolf, *Korányi* Frigyes báró, *Papp* Géza báró, *Szomjas* Lajos dr., *Osztrólczy* Miklós, *Dessewffy* Aurél gróf, *Hoyos-Wenckheim* Fülöp gróf, *Imrédy* Kálmán, *Rudnyánszky* Béla dr., *Bernát* István és *Bartóky* József.

A közgyűlést *Teleszky* János dr. pénzügyminiszter nyitotta meg rövid beszéddel, utalva arra a fontos nemzetgazdasági föladatra, amely a háború végeztével az Altruista Bankra várni fog.

⁴ A román nemzeti párt lugosi lapja.

⁵ L. I. jegyzet; fölötte Tisza írásával: Roselius.

¹ A közölt tudósítás címe és lelohelye: *Az erdélyi magyar birtokakció*. – Budapesti Hírlap 1915. márc. 28; 87. sz. 20–21. l. – Az erdélyi magyar középirtokosok egy részének gazdasági hanyatlása már az 1880-as évektől erősen foglalkoztatta az agrárius politikai köröket, különösen azért, mert a pusztuló középirtok jelentős része román vásárlók tulajdonába ment át. A magyar középirtok megerősítésére nagyirtokos, illetve nemzeti indíttatású társadalmi mozgalom indult, melynek élére gr. Bethlen István állt. A kérdésre l. Bethlen I.: *Az oláhok földvásárlásai Magyarországon az utolsó öt évben* (Bp., 1912); Tokaji László: *Eladó ország* (Kolozsvár, 1913); uő: *Új honfoglalás* (Kolozsvár, 1913).

A gyűlés elé terjesztett évi jelentés szerint az intézet az 1914. évben főképp az erdélyi birtokakció keretén belül fejtett ki munkásságot, hogy az erdélyi középbirtokosok terhén könnyítve megadja részükre azt a lehetőséget, hogy birtokukat lehetően megtarthassák.

Minden középbirtokosnál pontosan megállapították, hogy az illető tartozása után milyen drága kamatot fizetett eddig, valamint azt is, hogy a sokszor elviselhetetlen kamatfizetésnek *5 és fél százalékra* való leszállítása esetén fenntarthatja-e magát a gazdaság és meg lehet-e tartani az illető birtokot? Ahol ez valószínűnek látszott, az illető birtokost az akció kedvezésében részesítették.

Alsófehér-, Csík-, Fogaras-, Háromszék-, Hunyad-, Kisküküllő-, Kolozs-, Marostorda-, Nagy-küküllő-, Szeben-, Szolnokdoboka-, Tordaaranyos-, Udvarhely- és Szilágy-vármegyéből összesen 296 középbirtokos folyamodott olcsó kölcsönért az intézethez, összesen *134.344 katedra hold* birtokterülettel. Ebből 158 kérelmet 8,266.500 korona összegben kölcsönnyújtással intéztek el. 28 ügyet pedig bérbeadás és visszavásárlás jogosultságával kapcsolatos birtokvásárlással *4,732.300 korona* vételárban.

Birtokakciójával az intézet a meglévő birtokkategóriák helyes megoszlását is a lehetőségig igyekezett fenntartani. A rendezéssel sikerült megakadályozni, hogy az erdélyi részekben ne kerüljenek a birtokok tömeges eladásra, más szóval ne következzenek el nagymértékű birtokelértéktelenedés.

Fölhasználta az intézet az alkalmat arra a fontos tennivalóra is, hogy ott, ahol lehetséges volt, *a zavaros telekkönyvi állapotot is rendezze.*

A perlés alatt álló tartozásokat kiegyenlítették, és így a kölcsönkérőket megkímélték a sok zaklatástól és a peres eljárás nagyarányú költségétől. Miután a tartozások jelentékeny része *erdélyi* pénzügyintézeteknél állott fenn, a tartozások kiegyenlítése által egyes erdélyi pénzügyintézetek jelentékeny összeghez jutottak, mi közvetve az erdélyi pénzügyi javára is szolgált.

A gazdaság normálisabb, több helyen *intenzívebb* vezetésére – a lehetőséghez képest – méltányos összegű forgatókét is bocsájtottak rendelkezésre, lehetővé téve, hogy a birtokosok gazdaságukból maguknak nagyobb jövedelmet biztosítsanak. Sok esetben egyes helyi erdélyrészi magánhitelezők jutottak ez idő szerint nem realizálható követelésükhöz, és ilyenformán indirekt ezeken is segítettek.

Valószínű, hogy az így rendezett középbirtokosok nagyobb munkakedvvel és energiával fognak tovább gazdálkodni, mert megszabadultak az elviselhetetlen kamatterhek okozta kedvetlenségtől és nyomástól. Általános szempontból is igen nagy jelentőségű, hogy az erdélyi középbirtokok jövő sorsa és fölhasználása tekintetében az állam gondozó befolyását biztosították oly esetben, amikor akár a gazdasági viszonyok szerencsétlen alakulásából, akár az egyesek hibájából kifolyóan, a középbirtokok megtartása lehetetlennek bizonyult volna.

A jelentést a közgyűlés megnyugvással vette tudomásul.

51

1915 ápr. 9

A Központi Statisztikai Hivatal bizalmas jelentése gr. Tisza István miniszterelnök számára a világháborús veszteségi jegyzékek¹ nemzetiség szerinti megoszlása tárgyában, 1 melléklettel

ME Félhiv. 1915/j.n.
(Eredeti gépírással írt)

Bizalmas!

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes Uram!

Nagy méltóságod folyó évi február hó 1-én kelt nagybecsű soraiban kegyes volt figyelmeztetni arra, hogy a *veszteségi listák adatainak feldolgozásánál a lovasság nemzetiségi megoszlását is érdemes számba venni.*

Az 1–150. veszteségi listák feldolgozása, melynek eredményeit bátor vagyok mély tisztelettel bemutatni, már ennek a figyelembevételével történt, s az adatok teljesen igazolják Nagyméltóságodnak föltevését: a lovasságnál az áldozatok súlya még inkább a magyarságra esik (a halottaknak és sebesülteknek egyaránt mintegy 70%-a magyarnak vehető), s így ez is közrejátszik, hogy a magyarság veszteségeit most még súlyosabbnak látjuk, mint az előző összeállításoknál (a 48,1%-os népességi aránnyal szemben úgy a halottaknál, mint a sebesülteknél több, mint 51%-ot). Jellemző viszont, hogy a hadifoglyok sorában a magyarság mily kevésbé részesedik (44,5%), s a népességi arányt jóval meghaladóan csak a román és szerbajkú legénység esik foglyul. (Ha a przemysli foglyok veszteségkimutatásba kerülnek, ez az arány alkalmasint lényegesen megváltozik.)

Halottak és sebesültek tekintetében a Magyarbirodalom népessége aránylag még mindig kevesebbet veszített, mint Ausztria, bár az utolsó összeállítás óta e tekintetben romlott a helyzet. Nagyon szembeötlő azonban, hogy az osztrák katonaságból mennyivel több került hadifogságba, mint a mieink közül.

Fogadja kérem Nagyméltóságod mély tisztelem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1915. évi április hó 9-én.

Mudray László s. k.
miniszteri tanácsos,
igazgató.

---

¹ A világháborús emberveszteségekről a katonai kimutatások alapján rendszeres nyomtatott heti, havi és évi feldolgozások (Verlustliste) készültek. Ezek töredékesen megtalálhatók a Hadtörténeti Intézet könyvtárában. A háborúban elesettek nemzetiségi hovatartozására l. Winkler, Wilhelm: Die Totenverluste der Österreich-Ungarischen Monarchie nach Nationalitäten. Statistischer Dienst des Deutschösterreichischen Staatsamtes, Wien 1919.

Melléklet:

1915 ápr. 9

*A Központi Statisztikai Hivatal kimutatása a miniszterelnök számára
a világháborús veszteségi jegyzékek nemzetiségi megoszlása tárgyában*

ME Félhiv. 1915/j.n.
(Gépírásos másolat)

Számítások veszteségünknek nemzetiségek szerint való megoszlásához
1–150. veszteségi lajstrom

Veszteségünk nemzetiségek szerint való megoszlásának kiszámítása a következő alapon történt. A közös hadseregbeli gyalogezredek veszteségeit ezredenként oly kulcs szerint osztottuk meg, aminő az illető hadkiegészítő kerületben a polgári lakosság nemzetiség szerint való megoszlása. Természetesen csak a legénységi állományra kellett szorítkoznunk, mert a tisztikar nem szükségképpen az illető hadkiegészítő kerületből való. A honvédgyalogság veszteségét pedig, továbbá a közös és honvédlövasságát oly kulcs szerint számítottuk, ahogy a honvédgyalogság, illetve a közös és honvédlövasság békelétszáma 1910-ben nemzetiségek szerint tagozódott. A veszteségnek nemzetiségek szerint való kiszámítása azonban még ezen korlátozások után is elég jellemző, mert hiszen eddigi legénységi állománybeli veszteségünknek a sebesülteknél 91,8, a halottaknál pedig 89,1 %-a a közös hadseregbeli és honvédségi gyalogezredekre és lovasságra esett.

E számítások alapján a[z] 1–150. veszteséglajstromokban kimutatott veszteségünk így oszlik meg nemzetiségek szerint:

	Közös gyalogezredek		Honvéd gyalogezredek		Közös és honvéd lovasság		Együtt		Hadi-fogoly	Nép-szám-lálási arány
	Meghalt	Megs.	Meghalt	Megs.	Meghalt	Megs.	Meghalt	Megs.		
Magyar	49,0	49,3	56,8	56,8	70,7	69,9	51,5	51,2	44,5	48,1
Német	11,3	11,1	7,3	7,3	7,4	7,6	10,2	10,2	9,7	9,8
Tót	8,6	10,4	7,3	7,3	3,2	3,2	8,2	9,6	7,1	9,4
Oláh	13,3	11,8	13,6	13,6	2,2	2,4	13,2	12,2	18,6	14,1
Ruthén	2,2	2,1	1,1	1,1	0,2	0,2	1,8	1,8	2,1	2,3
Horvát	8,0	7,6	7,9	7,9	8,8	8,8	8,0	7,7	8,5	8,8
Szerb	5,3	5,5	5,1	5,1	3,4	3,7	5,2	5,4	7,7	5,3
Egyéb	2,3	2,2	0,9	0,9	4,1	4,2	1,9	1,9	1,8	2,2

A Monarchia vesztesége pedig a következő:

	Meghaltak %-a	Megsebesültek %-a	Hadifogoly	Népesség aránya
Magyarbirodalom	39,3	40,2	30,1	40,7
Bosznia és Hercegovina	2,4	2,4	2,2	4,1
Ausztria	58,3	57,4	67,7	55,2

*Iratok Ernst Koerber közös pénzügyminiszternek,
gr. Tisza István miniszterelnöknek és br. Sarkotić István gyalogsági tábornoknak,
a bosznia-hercegovinai tartományi kormány főnökének a tartomány általános politikai
helyzetéről folytatott levelezéséből¹*

A

1915 ápr. 14

*Ernst Koerber közös pénzügyminiszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
br. Sarkotić István gyalogsági tábornok, a bosznia-hercegovinai országos kormány
tartományi főnöke mellékelt jelentése tárgyában, 1 melléklettel*

ME 1915–XVI–1937 res.

(Magyar nyelvű gépelt eredeti irat)

404 szám.

Eln. B. H.

Wien, 1915. évi április hó 14-én.

1 darab melléklet.

A sarajevo-i országos kormány főnöke a bosnyák-hercegovinai politikai helyzetről idemlékelt jelentést terjesztette fel hozzám, melyből kitűnik, hogy a beérkezett hírek és jelentések szerint a *szerb elemnek egyesülése, illetve új szervezése van folyamatban.*¹ E szerint a bosnyák-herceg, tartománygyűlés volt alelnöke és az ügynevezett szerb kormánypárt megalapítója *Dimović Danilo*² ugyanis szemmel láthatólag azon fáradozik, hogy a szerbeknek a hadi események által feldúlt politikai szervezetét legalább részben újból helyreállítsa s *főeszköze*, amellyel dolgozik, a *bosnyák-herceg, horvátokkal való régi összeköttetése s azon őt a kormány erélyesebb rendszabályaival szemben oltalmazó hírnév*, melyet magának eddigi *állítólagos kormányhűsége* által szerzett meg. Dimović terveinek megnyerte volna dr. Sunarićot, a bosnyák-herceg, tartománygyűlés volt alelnökét.

Az országos kormány főnöke meg van győződve arról, hogy Dimović nem saját szakállára dolgozik s *kétségtelenül Popović Dusánnal* s társaival létrejött megegyezés alapján jár el, úgy hogy ennél fogva a bosnyák-herceg, szerb politikai alakulat fonalai Zagrebba, esetleg Prágába elnyúlnak s talán még tűzvonalainkon túl is terjednek. A tartományi főnök kiemeli, hogy felette kívánatosnak tartaná, miszerint a szerb politika Magyarországon, Horvátországban, Dalmáciában és Bosznia-Her-

¹ Koerber, Tisza és Sarkotić álláspontja a bosznia-hercegovinai belső kérdések kezelésében kezdetben igen nagy különbségeket mutatott, de Tisza a magyar kormányzat és Tallián kormánybiztosságának presztízsét védelmezve, valamint az annektált tartományok helyzetének a világháború befejezése után remélhető „magyar” megoldása feltételeit megteremteni kívánva itt is szembenállt a katonai hatóságok túllapásaival, helyzetismeret hiányában lépten-nyomon jelentkező melléfogásaival. Koerber és Sarkotić láthatóan igyekeztek Tisza intencióihoz igazodni. Teljes egyetértés volt a három politikus között abban, hogy az alkotmányos kormányzati módszereket hosszú időn keresztül tekintélyelvű, diktatórikus eszközökkel kell helyettesíteni a két tartományban. A bosznia-hercegovinai közjogi, belpolitikai, nemzeti-ségi viszonyokról l. bőv. Iratok V. köt.

¹ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

² Dimović Danilo tartományi gyűlési képv.

cegovinában *egységesen* vezettség; attól tart azonban, hogy ez a kérdés a különböző országokban különbözőképp kezeltek, miért is reá nézve a legnagyobb fontossággal bírna, ha tájékoztatást nyerhetne arra nézve, mily utakat kellene a szerb kérdésnek Bosznia-Hercegovinában való kezelése tekintetében követnie.

Dacára annak, hogy Sarkotić gyalogsági tábornok hangsúlyozza a három bosnyák-herceg, főfelekezet tagjaival szemben alkalmazandó egyforma és igazságos eljárás alapelveinek kiváló fontosságát, mégis abban a véleményben van, hogy jelenleg és pedig *csakis addig*,³ míg a háború tart, a szerbeknek a monarchiában gyakorolt mindennemű politikai befolyása veszélyes, miért is ezen népfajnak, úgy az állami érdekek, mint legsajátabb érdekei szempontjából ezidőszerint *politikai szerveztlenségben kell megmaradnia*.

Részemről legkevésbé sem ismerem félre a tartományi főnök érveinek súlyát s hasonlóképpen a szükségesség követelményének tekintem, hogy a *szerbekkel való bánásmód a monarchia különböző igazgatási területein egyöntetű és egységes legyen* s hogy ezidőszerint minden szerb pártalakulatot, amennyire ez a kormány rendelkezésére álló eszközök alkalmazása mellett csak lehetséges, *meg kell akadályozni*.⁴

Van szerencsém ennél fogva Nagyméltóságodat felkérni, hogy a szóbanforgó oly kiválóan fontos kérdésre vonatkozó nagybecsű véleményét velem mielőbb közölni méltóztassék.

Egyben a cs. kir. osztrák miniszterelnök úrhoz azonos tartalmú átíratot intéztem.

A cs. és kir. közös pénzügyminiszter:

Koerber s. k.

Melléklet:

1915 ápr. 8

Br. Sarkotić István gyalogsági tábornoknak, a bosznia-hercegovinai országos kormány főnökének jelentése Ernst Koerber közös pénzügyminiszterhez a boszniai szerb szervezkedés tárgyában

ME 1915–XVI–1937 res.

(Német nyelvű gépirásos iratmásolat fordítása)

404/Pr. BH–1915. számhoz.

Jelentés másolata br. Sarkotić gy[alogsági] t[ábornok], Bosznia-Hercegovina tartományi főnökétől, Sarajevo, 1915 április 8. kelettel, dr. Koerber közös pénzügyminiszterhez.

A hozzám több oldalról érkező hírek és jelentések megerősítik azt a feltevésemet, hogy a szerb elem összefogásra, illetve újabb politikai szervezkedésre készül, úgyhogy különös tekintettel e jelenség visszahatására a boszniai horvát elemekre, kötelességemnek tartom, hogy Excellenciádtól az alább kifejtettek alapján utasítást kérjek, hogy a hatáskörömet érintő kellemetlen meglepetésekkel szembeszállhassak.

Ez alkalommal is hangsúlyozni szeretném, hogy Nagyméltóságod magas szándékával összhangban eltölt az egyöntetű, igazságos bánásmód alapelve az itteni három fő felekezethez tartozókra nézve, és az ezen elvvel valóban nem összeegyeztethető jelenlegi rendszabályokat a szerb elemmel szemben a szomszédos királyságokkal való háború és monarchiánknak a pánszlávizmus ellen álta-

³ E két szó a levélíró eredeti kiemélése.

⁴ Bár a magyar- és horvátországi szerb politikai pártok vezetői nagy részének internálásával és néhány helyi szervezet feloszlásával a szerb pártélet súlyos veszteségeket szenvedett, a magyar kormány szerb politikájában is igyekezett megőrizni és biztosítani az ország érdekeit nem sértő politikai tevékenység szabadságát.

lában való létküzdelme szükségszerű következmény-jelenségének tekintem, abba a kényszerhelyzetbe juttatva bennünket, hogy az ellenségeink csábításának faj és hit szerint elsősorban kitett népelemeket, ha másképp nem megy, erőszakkal izoláljuk, és így a vallási és nemzeti ösztönöknek leginkább kitett széles néprétegeket az alattvalói kötelességgel való konfliktus veszélyeitől megóvjuk.

A győzelmesen befejezendő háború érlel meg olyan törvényeket és rendszabályokat, amelyek nem állanak mindig összhangban a béke jogszokásaival, és ami által én is, mint tartományi főnök, a szerb elemmel szemben [olyan] megelőző rendszabályokra kényszerülök, amelyeket békében mint szerbjeink igazságtalan kezelését elutasítanék.

E szemponttól vezetettve és elvi álláspontom teljes fenntartása mellett az Őfelsége fenséges jogara alatt élő minden nép egyöntetű, igazságos és szeretetteljes elbánásban [résztesítését] illetően, nem mulaszthatom el, hogy a szerbek politikai szervezkedésének, amint mondtam, fülemhez jutott kezdeményezését nemcsak az annektált tartományok hatáira, hanem egyáltalában az egész monarchiára nézve okvetlen elhárítandó veszélyként jelezsem.

A konkrét esetre áttérve jelentem Nagyméltóságodnak, hogy az utolsó úgynevezett szerb kormánypart volt alelnöke és alapítója, Dimović Danilo ügyvéd, akit a szerb–horvát koalíció itteni politikai delegátusának neveznek, többheti bécsi tartózkodásáról való hazatérte óta szűkebb híveivel láthatóan azon munkálkodik, hogy a szerbeknek a háborús események folytán felbomlott politikai szervezetét legalább részben helyreállítsák, és mint nyereszkedő ügyvéd, irodája és a maga hasznára megalapozza. Az eszközök, amelyekkel Dimović dolgozik, egyrészt a jól megfizetett kormányhűségének őt erélyesebb rendszabályoktól megóvó hírneve, másrészt régi kapcsolata az itteni horvátokkal, akiket, bár ő maga Slavonski Brodból származik, a Boszniában oly kedvelt partikularista családokkal fog be.

Amint Excellenciádnak f. hó 1-i levelemben jelentettem, Dimović megnyerte dr. Sunarić vezető horvát politikust és volt alelnököt¹ az itteni [bosznia-hercegovinai] ügyvédi kamara elnökéül való, egyébként legközelebb megsemmisítendő megválasztásához, és a horvát Jelavić kereskedelmi kamarai titkárt,² aki a száborban a hírhedt szerbbarát hármass disszidens-csoporthoz tartozott, közvetítőként használta fel, hogy tovább szője szálait a horvátokhoz. Dimović, Sunarić és Jelavić konferenciái, amelyek értesülesem szerint a szábor elnöki irodájában a hadijelentések kötetlen megbeszélésével kezdődnek, és azután Dimović átsiklatja az aktuális politikára és a jövő esetlegességeire, már oly állandó jellegűekké váltak, hogy én Collas báró³ útján egyidejűleg felkéretem dr. Bašagić ügyvezető v. elnököt, hogy ne adja oda többé irodáját kényelmes találkozóhelyül ezeknek az uraknak.

Bár ezt az eszmecserét még nem nevezhetem eminens veszélynek, mégis említésreméltó tünetként kell figyelembe vennem, miután meg vagyok győződve arról, hogy Dimović nem saját felelőségére cselekszik, és mindenesetre a *Popović Dusan és társaival*⁴ való megegyezés szerint jár el, akik az immunitás védelme alatt sohasem szüntek meg a szerbek Horvátországban most is létező politikai szervezete javára működni.

Dimović sugalmazott működésének külső jelei szerintem: többhetes tartózkodása Bécsben, ugyanott érintkezésbe lépett különböző pánszláv árnyalatú politikusokkal, az állítólag magától gróf Tisza őexcellenciájától vagy Popović útján beszerzett értesülései a szerbekkel való bánásmódról és közismert közeli kapcsolata a „Srbobran”⁵ köréhez tartozókkal. Ha ehhez még megemlítem, hogy Jelavić az „Obzor”⁶ itteni levelezője, a háborúig a „Temps”⁷ hivatalos levelezője volt, és csak a

¹ Sunarić Jožo sarajevoi ügyvéd, képv.

² Jelavić Vjekoslav szerkesztő, képv.

³ Collas Károly br., Sarajevo tartományi főváros kormánybiztosa.

⁴ Kék ceruzával aláhúzva.

⁵ Srbobran: pol. és művelődési hírlap (Zágráb)

⁶ Obzor: pol. napilap (Zágráb).

⁷ Le Temps: pol. napilap (Párizs).

tartományi gyűlési választásokra tért haza Párizsból, ahol állítólag tanulmányokat folytatott, s azonnal szélsőségesen szerb-barát horvát programot propagált teljesen az antant-sajtó szellemében, akkor azt hiszem, nem túlzok, ha ezt az itteni politikai csoportosulást prágai és zágrábi sugalmazásra vezetem vissza, amelynek eredő fonalai azonban talán még tűzvonalainkon is túlérnek.

De ez a feltételezés arra a kérésre ösztönöz Nagyméltóságodhoz, hogy engem, ha csak lehetséges, szíves legyen felvilágosítani a cs. kir. kormány, valamint a m. kir. kormány politikai rendelkezéseiről a szerbekkel szemben.

Már többször voltam bátor levelekben és jelentésekben rámutatni arra, hogy az egyes országok szerint területileg eltérő politika e néppel szemben nemcsak tartósan nehezen keresztülvihető, hanem főleg következményeiben végzetesnek jelölhető meg. Amint fenti fejtegetéseim bizonyítják, aligha lehetséges Boszniában és Hercegovinában e háborús időkben szigorúbb szerb-irányzatot⁸ működésbe hozni, amíg más helyeken erről másképp gondolkoznak és ítélnék. A Száva, Duna és a Dinári-hegyek gerince, továbbá a csekélyebb alkotmányos garanciák az annektált tartományokban nem alkotnak olyan válaszfalat, amelyen át és keresztül ne lehetne Horvátországba, Dalmáciába és Dél-Magyarországra tekinteni, és így összehasonlításokat provokálni, amelyek viszont aspirációkat váltanak ki, melyeknek a körülmények szerinti meggátolása vagy kielégítése végeredményben szintén hozzávetett azokhoz a katasztrófákhoz, amelyek világháborúvá sűrűsödtek.

A déli hadsereg egy igen felelősségteljes állású magasrangú katonájának levele fekszik előttem, amelyből a legbizalmasabban idézek egy bekezdést Excellenciádnak; ez így szól:⁹ „Te mit akarsz tenni? Magyarországon tromf a szerb. A királyi biztos helyettese szerb, a biztos maga egy nulla.”¹⁰ Nem kell ezen nevetni vagy sírni?” Én is részben úgy gondolkodom, mint e sorok írója, és egyben emlékeztetek a *hírhedt Stojanovićnak*¹¹ hozzám a f. é. március 30-i, 309/Pr. BH. sz. átírással eljuttatott arcátlan levelére, amely rámutat a jobb bánásmódra Horvátországban Skerlecz báró részéről, szemben az itteni állítólagos bántalmazással, ami mindenestre a hivatalbalépésem előttre esik.

Ha tehát ezen jelenségek hatására kérem Nagyméltóságodat, világosítson fel, miért áll fenn még most is a Száván, a Dunán és a Dinári-nyergen túl bizonyos szerb-horvát irányzat, bár az utóbbi időben tapasztalok néhány örvendetes kezdeményezést korrigálására Dalmáciában, úgy ezt csak tartományi főnöki felelősségem tudatában teszem, és főleg parancsnokló tábornokként, akit áthat a meggyőződés, hogy ezeknek a politikai befolyásoknak megvan a visszahatásuk az itteni viszonyokra, és engem utóbbi minőségemben végül arra kényszeríthetnének, hogy parancsnokságom területén katonailag lépjek fel a Dimović- és Jelavić-szerű ügynökök ellen, ami viszont valószínűleg nem maradna hatástalan a horvátországi, szlavóniai és dél-magyarországi viszonyokra. Mindenesetre érellyes intelmet fogok intézni a ferencendi püspökök és rendfőnökök útján Sunarićhoz, hogy szüntesse meg a Dimovićcsal létesített kapcsolatát, mert attól félek, hogy – ami pontosan ismerve a horvát viszonyokat, arra az országra is érvényes – a horvát politikusokat szerb részről a bizonytalan jövővel ijesztik és nekik minden eshetőségre hátsó fedezetet ajánlanak fel, s a, mint mondtam, külföldről irányított, sajnos még mindig szabadlábban lévő hazaárulók egészen jól spekulálnak, amikor a horvátokat elkedvetlenítik és bennünket e lelkes feltétlen híveinktől megfosztanak.

Levelem végső következtetéséhez jutva állítom, hogy a szerbek mindennemű politikai befolyása a monarchiában ez idő szerint, és pedig amíg a háború tart, veszélyt jelent, és ennek a népnek az állam és a maga érdekében politikailag szervezetlennek kell maradnia.

⁸ É. a szerbekkel szembeni.

⁹ A lapszélén ceruzával [Tisza?]: Kraus. [Kraus Miksa vk. őrnagy a zágrábi hadtestparancsnokságon?]

¹⁰ É. Tallián Béla kormánybiztos.

¹¹ Stojanović Bogdan horvát-szlavon o. gy. képv.

B

1915 ápr. 20

Miniszterelnöki átirat-fogalmazvány a közös pénzügyminiszterhez a sarajevói tartományi kormány főnökének a bosznia-hercegovinai politikai helyzetről szóló jelentése tárgyában¹

ME 1915–XVI–1937 res.

(l.: német nyelvű gépelt fogalmazvány fordítása)

I.

Közös pénzügyminiszternek

Saját kezébe!

Igen sürgős!

[Nagyméltóságodnak 404 számú nagybecsű átiratára, tekintettel arra, hogy válaszom más hatóságokkal közlendő, kivételesen németül válaszolok.]²

Excellenciád f. hó 14-i 404 sz. nagybecsű átiratára válaszolva van szerencsém mindenekelőtt megjegyezni, hogy a m. kir. kormány eljárásának az országos [kormány] főnök ura csatolva volt jelentésében felhozott bírálata a viszonyok nem-ismerésén³ alapul.

Nem tudhatom, kit ért a tartományi főnök úr „Popović Dusan és társai” alatt, meg kell azonban jegyezni, hogy Popović Dusan ellen a háború folyamán tettek ugyan feljelentéseket személyes és politikai ellenfelei, ezek azonban nem szolgáltatottak büntetendő cselekményt bizonyító anyagot.^{3a} Ellenkezőleg: az a benyomásom, hogy nevezett távol tartja magát az államellenes mozgalmaktól és igyekszik a szerbséget a békés és lojális magatartás útjára visszavezetni.

Nehezemre esett mosoly nélkül olvasni a „magasrangú katona” leveléből [való] idézetet.⁴ Ha az illető úr nevetni vagy sírni akar amiatt, hogy a kir. biztos helyettese szerb, úgy mellesleg megemlítendő, hogy nem a helyettes, hanem a biztos referense⁵ valóban szerb.⁶ Mindenesetre olyan szerb, aki évtizedek óta a miniszterelnökség alkalmazottja, és [akit] szerb nacionalista körökben szenvedélyesen gyűlölnék. Ez a körülmény nem tűnik⁷ éppen alkalmasnak⁸ arra, hogy egy magasállású személyiséget sírásra vagy nevetésre indítson. Ha feltétlenül⁹ könnyeket akar ontani a szerbek előtérbe lépése miatt, akkor elárulom neki a nagy titkot, hogy még egy hadseregparancsnok is szerb.^{9a}

Hogy azonban a lényegre¹⁰ térjünk, legelőbb is van szerencsém megjegyezni, hogy eleve¹¹ elutasítom a gondolatot, hogy egy nemzetiség mellett vagy ellen üzzek politikát. Nem akarhatok egy nemzetiséget sem mások kárára¹² előnyben részesíteni, sem elnyomni és mindig azért fogok kiállni,

¹ Az irat felzetén a következő tárgymegjelölést találjuk: „Közös pénzügyminiszter: a sarajevói orsz[ágos] kormány főnökének jelentése a bosnyák-hercegovinai helyzetről”. – Az alább részletezett stílári változtatások, ill. beszúrások Tisza s. k. javításai.

² [ ] az eredetiben is magyarul, de piros ceruzával áthúzva. Előtte „Igen sürgős!” ugyanígy aláhúzva.

³ „nem-ismerésén alapul” eredetileg „nem-ismerésére utal”.

^{3a} Vö. a 22. sz. irategyüttessel.

⁴ „kivonat” helyett.

⁵ „egy[ik]” helyett.

⁶ A kettősponttól a mondat végéig Tisza beszúrása.

⁷ Mellette kihúzva: azonban.

⁸ „elég fontosnak” helyett.

⁹ „ő azonban mindenképpen” helyett.

^{9a} É. Svetozar Borojević.

¹⁰ „fő dolog” helyett.

¹¹ Az eredetiben: a limine.

¹² Az utóbbi két szó Tisza beszúrása.

hogy az állam mindenkinek szolgáltatson igazságot és minden nemzetiségnél el tudja választani a bűnöst az ártatlantól.

Ezen az igazságon mit sem változtat az a tény, hogy a nagyszerb propaganda sajnos a monarchia sok szerb lakosát ragadta magával. Semmi sem volna elhibázottabb és államellenesebb, mintha emiatt minden szerbet meggyanúsítanánk, megrendszabályoznánk és megbélyegeznénk. Ellenkezőleg, minden lehető el kell követni, hogy a szerbek között még ma is létező békés elemeket magunkhoz vonjuk, és az államellenes agitátoroktól elválasszuk.

Ennek útja és módja minden országban más. Magyarország, Horvátország, Bosznia és Dalmácia egészen különböző jogállásúak és egészen különbözők a viszonyaik.¹³ Ehhez képest a szerbek magatartása is eltérő, és hogy megfelelően hassunk rájuk, különböző utakat kell választanunk.

A reálpolitikus, aki eljárását nem előre megalkotott véleményre és felületes általánosításokra,¹⁴ hanem a tényleges viszonyok pontos ismeretére alapozza, nem vehet ennélfogva a monarchia különböző részein egységes „szerbpolitikát”¹⁵ célba.

Előnyös volna viszont, ha a szóba jövő kormányok bizalmas viszonyba lépnének egymással¹⁶ és kölcsönösen kicserélnék tapasztalataikat és szándékaikat. Ezáltal ugyanis az egész szerb propaganda átfogóbb, helyesebb megítélése jöhetne létre, és felmerülhetnek részletkérdések, amelyekben az egyöntetű eljárás előnyökkel jár.

Leginkább helyénvaló volna azonban a tartós, bizalmas érintkezés felvétele minden szóba jövő ország államrendőrségi főhatósága között. Ennek¹⁷ az állami tevékenységnek térbeli elválasztása négy egymástól elválasztott szervezetté ugyanis¹⁸ nagyon hátrányos; a rendőri felügyelet szálai az országhatároknál megszakadnak, és ez a körülmény lehetőséget nyújt az államellenes agitációnak, hogy a hathatós ellenőrzés alól kibújjon.¹⁹

A nagy szerb üzemek ellen megindított rendőri akció első konkrét céljaként tehát ezt a kapcsolatot szeretném javasolni és örömmel üdvözlénné, ha Nagyméltóságod az ezirányú bevezető lépéseket kezdeményezné.

Fogadja stb.*

¹³ E mondat a lapszélen kék ceruzával megjelölve.

¹⁴ Az utóbbi két szó Tisza beszúrása „könyvelmü gyanúsítás” helyett.

¹⁵ Az idézőjel Tiszától.

¹⁶ „Egymással” Tisza beszúrása.

¹⁷ Előtte kihúzva „mert”.

¹⁸ E szó „bizonyára” helyett.

¹⁹ A pontosvesszőtől Tisza változtatása; eredeti fogalmazása: „és lehetőséget nyújt az államellenes agitációknak, hogy egyik területről a másikra menjenek s ezáltal kikerüljék a szükséges megfigyelést.”

* A fogalmazvány II–V. pontja kísérelével a másolat megküldéséhez az osztrák miniszterelnöknek, a magyar belügyminiszternek és a bának (utóbbinak horvátul is), illetve magánlevél Daruváry Géza kabinetirodai titkárnak jelentéstétel végett; a VI. fogalmazvány a [közös] külügyminiszternek szóló másolatot kíséri.

C

1915 ápr. 23

*Ernst Koerber közös pénzügyminiszter magánlevele br. Sarkotić István gyal. tábornokhoz,
a bosznia-hercegovinai országos kormány tartományi főnökéhez fenti tárgyban*

ME 1915–XVI–1937 (2375 res./915)
(Német nyelvű gépírásos másolat fordítása)

528/Pr. BH. ex 1915. számhoz.

F. hó 19-i becses leveléből különös meglepéssel értesültem, hogy Excellenciád hivatalba lépése óta már szabadon bocsátottak 146 internáltat, 48 személyt felmentettek a túszerződés alól, és ezenfelül tizenhatot áthelyeztek az aradi internáló intézményből Bihacra, és hogy az előbbieket száma a jövőben bizonyára számottevően emelkedik.

Ezzel kapcsolatban legkiváltképpen a túszerződésben álló személyekre hívom fel Excellenciád figyelmét, mert a túszerződések állítása a vasutakon, a pályaudvarokon és hasonlókon mindig új tápot ad a bosznia-hercegovinai lakosság egy bizonyos részében élő elkeseredésnek a kormány ellen, és az agitátorok szívesen alkalmazzák a túszerződést honfitársaik felbujtására. Nem tartozik természetesen megítélésem körébe, mennyire szükséges katonai szempontból a túszerződés intézménye. Civilpolitikai szempontokból tekintve a leghatározottabban ez ellen az intézkedés ellen kell nyilatkoznom, és sarajevoi megbeszélésünkre hivatkozva – amint mondtam, civil miniszteri álláspontomnál fogva – kérem Excellenciádat, fordítsa figyelmét főleg arra, mennyiben volna lehetséges a túszerződést mindjobban és jobban korlátozni, majd teljesen megszüntetni.¹ Magától értetődően távol áll tőlem, hogy Bosznia-Hercegovinában az odaválói szerb lakosság megbízhatatlan és kompromittált elemeinek védőügyvédje legyek, vagy akár indítványozni akarnám, hogy azokat minden további nélkül szabadjára engedjék. Sőt inkább nézetem szerint ezeket az elemeket, ha komolyan veendő és hitelt érdemlő gyanúokból kompromittáltaknak tűnnek, letartóztatással vagy internálással kellene ártalmatlanná tenni.

Az előfeltétel, amelytől Bosznia-Hercegovinában a viszonyok javulása függ – vagyis a politikai szenvedélyek megnyugtatója – most nem tekinthető adottnak, még ha biztosított is a nyugalom a jelenlegi idők viszonyai között. A szomorú események és jelenségek, amelyek heves és merész külföldi agitáció szítására már a háború előtt észlelhetők voltak, és itt-ott a háború alatt is jelentkeztek, a háború után kétségkívül erős visszhangra találnak majd a lakosság körében. El kell tehát követni mindent, hogy a nép szenvedélyének esetleges államellenes merényleteit és kitéréseit igazságos, a lakosság érdekeit védő, de szilárd és pártatlan igazgatással megelőzzük, és a lakosság nyugodt elemeinek önbizalmát és hangulatát emeljük. Másrészt azonban nem szabad elmulasztani semmit, hogy olyan mozgalmakkal, ha felmerülnek, teljes nyomatékkal és teljes szigorral szembe szálljunk. Ezeket a szempontokat kell majd az országos kormánynak minden e vonatkozásban teendő intézkedésnél szem előtt tartania.

Bár szilárd meggyőződésem, hogy semmilyen körülmények között sem számíthatunk Bosznia-Hercegovinában belátható időn belül parlamenti bázisú kormánynak – bár elutasítok minden, a kormány tekintélyét csökkentő, és Bosznia-Hercegovina politikailag éretlen lakosságánál különös

¹ Sarkotić máj. 2-i válaszában teljes egyetértéséről biztosította Koerbert. Az „utazó és állandó vasútbiztosításra beosztott forgalmi túszerződések” intézményére vonatkozóan így írt: „...a jövőben is mindig a legteljesebb figyelemmel fogom kísérni ennek a szolgálati szabályzatban is szereplő intézménynek a katonai szükségszerűség keretei közt végrehajtható további korlátozását, valamint a túszerződés kiemelt elemeinek megfelelően kíméletes kezelését, és energikusan szembe fogok szállni a hamis értelmezésekkel vagy akár a visszaélésekkel, amint azok tudomásomra jutnak.” (ME 1915–XVI–1937 [2375 res./915])

tartózkodással intézendő paktálást politikusokkal –, mégis már a mostani hadiállapotban foglalkoznunk kell azzal, milyen módon érhetjük el annak idején a modus vivendit a szerbekkel Bosznia-Hercegovinában. Bizonyára nem volna indokolt már ma érintkezésbe lépni egyik vagy másik bármiféle pártárnyalató személyiséggel, inkább csak az legyen a mi feladatunk, hogy ezt a kérdést tanulmányozzuk, hogy egyengessük a talajt későbbi békés időkre. Ez okból nem volna szabad azelőtt kormányhű és volt prominens politikai személyiségeket kényszerítő szükség nélkül ellenezni és befolyásuknak más, új emberek javára ártani. E tekintetben mindenesetre a legnagyobb elővigyázatossággal kell Dimović személyét kezelni. Anélkül, hogy személyes becsületességéről vagy megbízhatóságáról közelebről nyilatkoznék, ki kell emelnem, hogy kifelé mindig és minden irányban támogatja a kormányt, sőt a hadi események kezdete után még annyiban is kiállt a kormány mellett, hogy továbbra is kiadta az „Istina”-t. Hogy tárgyilagosan véve jó vagy rossz volt minden eszközzel harcolni a tartománygyűlés munkaképességéért és azt elérni, nem akarom eldönteni, de mindenesetre Dimovićé volt a főérdem, hogy a tartománygyűlés hasznos munkát végzett.

Dimović diszkreditálásához az utolsó lökést a Jovanovićnak szóló december 27-i levele adta a hazájába való visszatéréséről és az általa letett kaució felszabadításáról. Ebben a levélben szó szerint ezt írja: „A 10 000 korona követelésből 2000 K-t az utazásra (Bécsbe intervenció céljából) kell elszámolni, tekintet nélkül az eredményre. A fennmaradó részt csak siker esetén fogom felhasználni.” E levélben korábban azt mondja, hogy Jovanović nevében fellebbezni fog. Ennek a jogi képviselőnek az átvételénél Dimović részéről kétségkívül egy biztosan nagyon gyanús üzletről van szó, de Excellenciád belátására bízom annak az elbírálását, vajon nem adták-e más bosznia-hercegovinai politikusok pártállásukra való tekintet nélkül szintén bizonyítékát, hogy pénzért nem riadtak vissza semmiféle intervenciótól. Mint már fentebb említettem, távol áll tőlem, hogy Dimović pártját fogjam. Csak az a kérdés, opportunus-e Dimovićot most egészen elejteni, és nem jön-e el egyszer talán az a pillanat, amikor szükségünk lesz mégis meglévő befolyására, hiszen valóban nincs nagy fölösleg Bosznia-Hercegovinában csak félig-meddig is és legalább kifelé lojális szerbekből.

Éppígy azt gondolom, nem kellene most sem a horvátok, sem a mohamedánok közül bizonyos politikusokat más politikusokkal szemben kiemelnünk. A háború tartama alatt csak az a feladatunk, hogy a terepet a béke pillanatára előkészítsük, de semmiképp sem az, hogy magunkat akármilyen irányban lekössük a politikailag előnyben részesítendő személyiségeket illetően.

Felkérem Excellenciádat, kegyeskedjék velem a fenti javaslatokról nagybecsű baráti véleményét közölni.

D

1915 máj. 6

Részletek br. Sarkotić Istvánnak, a bosznia-hercegovinai országos kormány tartományi főnökének Ernst Koerber közös pénzügyminiszterhez intézett magánleveléből a Boszniában követendő kormányzati politika tárgyában¹

ME 1915–XVI–1937 (2375/res./915)

(Fordítás német nyelvű gépirásos másolatról)

Sarajevo, 1915. május 6.

A m. kir. miniszterelnök úrnak Excellenciád levelében kegyesen közölt figyelemre méltó fejtegetései az alábbi állásfoglalásra indítanak.

Legelőbbis elkerülhetetlenül valódi megalégedéssel kell megállapítanom, hogy a Tisza gróf által közölt politikai irányvonalak teljesen fedik az én intencióimat, hiszen én is mindig a viszonyok pontos ismeretén alapuló, egyetlen nemzetiség vagy vallás ellen sem irányuló, objektív kormányzati szándékot szálltam síkra Bosznia-Hercegovinában.

Legyen szabad utalnom arra, hogy ugyanezen elveket már a Tisza gróf őexcellenciájával folytatott értekezletem előtt, első audienciám alkalmával kifejtettem Legkegyelmesebb urunk Őfelségének. Ugyanezeket az alapelveket ismételttem meg Budapesten a miniszterelnök úr előtt, és örömmre őexcellenciája helyeselte is azokat. Ezekhez a maximákhoz annál is inkább mindenkor ragaszkodni fogok, mert Excellenciád maga is azonos nézetet táplál, és ezt a magatartásomat különösen a szerbeket illetően még megerősíti az a körülmény, hogy ifjúkoromban ennek a felekezetnek szinte kivétel nélkül államhű és lojális tagjait ismertem meg, és amikor nehéz és felelősségteljes állásomba meghívtak, fel kellett tennem magamnak a kérdést, vajon nem lehetne-e a jövőben ez ismét így.

A mindenkor konkrét viszonyok pontos ismeretének Tisza gróf őexcellenciája részéről joggal előtérbe állított fontosságát illetően úgy hiszem, hogy álláspontom indoklására a leendő bosznia-hercegovinai politikai irányzatra nézve e helyen legelőbb személyes benyomásaimat és tapasztalataimat kell az itteni viszonyokról előadnom.

Hivatalomat Bosznia-Hercegovinában az előbb említett alapelvektől áthatva vettem át, azokat, újból hangsúlyozom, sohasem fogom feladni; a lakosság szerb részét itt egészen velejéig, legkonzervatívabb eleméig – a parasztságig – szétbomlasztva találtam. Ez utóbbi körülmény volt nevezetesen, és még ma is az, amely elgondolkoztat. Milyen intenzíven kellett az államellenes propagandának ezekben az országokban büntetlenül hatnia, hogy még a legfélreesebb Nyugat-Boszniában is megragadta a paraszti népet. Nem akarom Excellenciádat az országban tett utazásaim alkalmával a különböző közigazgatási hivatalfőnököktől élőszóval kapott és vezérkari főnököm által lejegyzett jelentésekkel fárasztani, bár ijesztő tényeket illusztrálnak megkapó módon; nem volna praktikus célja megtörténten siránkozni, s ezenfelül megengedem azt is, hogy e főnökök egyike-másika túl sötétben lát. Megkísérlem tehát, hogy lehetőleg függetlenül magam mindezekről az információktól, és a néppel magával és annak képviselői kategóriáival való személyes érintkezésben bízzam. Ekkor megállapítottam, hogy az emberek majdnem mindenért a kormányt hibáztatják, amely olyan sokat megtűrt; mindenesetre a nép, ha helyesen fogják meg, maga belát mindent, és ez megítélésem szerint rendkívül örömdetes, a jövőben javulást ígérő mozzanat. A lakosság egy része kétségtelenül ma is még – a háború közepette – engesztelhetetlenül szembenáll velünk, és biztosan számít arra, hogy ezekben az országokban ütött az óránk. Ilyen nevezetesen a szerb intelligencia

¹ Az irat további részében fellelhető még egy sokszorosított másolatban, ott 1915. máj. 5-i időponttal.

legnagyobb része, amely tartalékban áll² és tudja a módját, hogy ne kerüljön a törvénnyel összeütöztetésbe. Így állnak a dolgok népességünk e részénél.

Ami a mohamedán elemet illeti, Excellenciád jól tudja, hogy az Arnautović seriffel³ az élen oly elemet alkot, mely ugyan most nem ad okot nyugtalanságra, ellenkezőleg, a háború alatt hazafiasnak mutatkozott és mutatkozik még mindig, de mindig el kell készülnie arra, hogy a vezér demagógiára hajló jelleme kellemetlen meglepetést okoz nekünk. Bár itt most mindenki belátja, hogy hiba volt a megbízható konzervatív Kulović-pártot feláldozni és Arnautovićra cserélni, de az orvoslás itt nem olyan könnyen lehetséges. Azonfelül ennél az elemnél erősen számba jön a katonai erőnkben megrendült bizalom, mert a mohamedánok nem tudják megérteni, hogyan volt lehetséges, hogy a szerbek két hónapig garázdálkodjanak Kelet-Boszniában, és zaklassák a mohamedánokat, s földjükről menekülésre kényszerítsék. Jelenlegi magatartásuk tehát szigorúan tartózkodó és a jövőre nézve erős kételyekkel teljes.

A lojalis és hazafias érzelmű horvát elem minden reményét végső győzelmünkbe helyezi, de egyben meglehetősen nyomott hangulatban van, sőt egyes, kevés számú vezetői úgy hiszik, nem tévednek, ha nyitva hagyják az utat a szerbekhez. A többség csak akkor hisz az eredményben, ha sikerül Szerbia teljes legyűrése.

Ilyen a helyzet Bosznia-Hercegovinában, amelyet csak sok utazásom és személyes tájékozódásom és betekintésem alapján, x kilométer autót és x kilométer vasúton megtett út után ismertem meg.

Ha még hozzáfűzöm a hivatalnoki kar súlyos szétesését a szábor erőtlensége következtében, akkor biztosan kevésbé örvendetes általános kép alakul ki, amely ugyan nem ad alapot csüggedésre, de komolyan figyelmeztet bennünket, hogy a békekötés után elsősorban minden területen visszaállítsuk az állam elvesztett tekintélyét, és a közigazgatást minden irányban szigorúan és igazságosan, és jóakarattal párosulva, s a legnagyobb tárgyilagossággal irányítsuk. Ilyen értelemben készültem fel én is magatartásomra otthon.

Magam bizakodással telten, azt hiszem, azzal nemcsak a részben valóban derék hivatalnoki kart, hanem minden jóakarátát eltöltöttem, és előkészítettem, s talán már meg is teremtettem a gyümölcsöző munka talaját, és meggyőződésem, hogy a közigazgatási apparátus az előbbieken megjelölt elvek betartásával meg fogja valósítani az áhított javulást....

Ezt követően visszatekintés olvasható az okkupációt követő időszak viszonyairól.

...Ezzel újból elérkeztem a miniszterelnök úr őexcellenciája fejtegetéseinek már érintett pontjához, amely szerint a reálpolitikusnak a konkrét viszonyok pontos ismeretére kell eljárását alapoznia.

Ebből a feltétlenül helyes szempontból a legnagyobb örömmel üdvözlém a miniszterelnök úr őexcellenciája mielőbbi utazását az annektált országokba, ami őexcellenciájának kétségkívül lehetőséget adna személyes információ és pontos ismeretek szerzésére az itteni viszonyokról.

Csupán ettől függ [minden].

Ha példának okáért Bosznia-Hercegovinának ez a pontos ismerete meglelt volna, ha az illetékesek nem vették volna semmibe a nyilvánvaló tényeket, akkor megtakarítottunk volna egynémely csalódást.

Ezenkívül van még egy másik aggályom, hogy a békekötéskor minden megtörténtet könnyen elfelejtene, s különösen bizonyos idő elteltével a békés ítélet annyira elhomályosítja az igazit, hogy könnyen a régi hibákba esünk, és megint olyan sors felé haladunk, amitől Isten óvjon: és mégis mind azt hitték – ezt a jóhiszeműséget bizonyára mindenki feltételezi –, hogy reálpolitikát űznek Bosznia-Hercegovinában speciálisan a szerbekkel szemben. És mi volt az eredmény?...

Ezek csak egy teljes világosságra és igazságra törekvő jellem megfigyelései, elmélkedések, amelyek olyan viszonyokról és dolgokról merülnek fel, amelyekről egyszer majd tanácsoznunk és határozoznunk kell, és amelyeknek kimerítő és leplezetlen ismeretére ezért szükségünk van.

² Az eredetiben francia kifejezéssel: en réserve.

³ Arnautović serif effendi, a boszniai mohamedán párt vezetője. L. Iratok VI. köt. 258. l.

Következtetésem tehát: „Minden eleinte tanúsított elvi szilárdság mellett Bosznia-Hercegovinában, hangsúlyozom Bosznia-Hercegovinában, a szerb elem mostani hangulatában és magatartásánál konkrét esetekben elkerülhetetlen szigorúbban kézbe venni; ez a két másik népelem irányában is indokolt lesz, amint az ellenséges táborba átállást tapasztalunk.” Minden más magatartás gyengeség és hátrányos volna. Azért említem fel ezt a Tisza gróf őexcellenciája átiratából is kivilágló magától értetődő [dolgot], mert könnyen bekövetkezhet a hajlandóság arra, hogy ilyen konkrét esetekre érvényesítésében rögtön a megállapított elveinktől való eltérést lássanak.

Másirányú eljárás azonban a közigazgatás megbocsáthatatlan balfogása volna, különösen részünkről, akik a saját hozzátartozóink egy nagy részének magatartását és felfogását figyelembe véve, még most is alig lehetünk biztosak az országban.

Végül még megkockáztatom a megjegyzést, hogy a délszláv jellem, amelyet jól ismerek, mindig ellenvetés nélkül engedelmeskedik az erélyesen hangsúlyozott szilárd akaratnak, ami magyarázható lenne a szomszédos régi katonai határ[örvidék] kormányzata és a török uralom most még nem egészen megszűnt hatásával, de érthetetlenek számára a kívánságok, és gyenge akaratnyilvánulások egykönnyen arra indítják, hogy túltegye magát rajtuk és elhanyagolja azokat.

A délszláv jellem említésénél okvetlenül fel kell hívnom a figyelmet ennek a néptörzsnek egy tulajdonságára, amivel kétségkívül már gyakran kicseleztek, illetve félrevezettek egyes hatóságokat: ez a mesteri ügyesség a képmutatásban, különösen az ortodox [g. kel.] elemnél.

Ezirányú készségük, de különösen sajtójuk és közleményeik nyelvezetében addig terjed, hogy olykor a legszörnyűbb felségsértést tudták büntetőjogilag alig megfoghatóan, mégis mindenki számára érthetően szavakba foglalni.

Az államhatalomnak mindenkor szem előtt kell tartania ezt a tulajdonságot, és a látszólagos lojalitástól, amivel itt formálisan kereskednek, el nem tántorítatva rendületlenül ragaszkodnia kell a kívánatos erélyes és igazságos fellépéshez.

...A formális bírói lezárásukhoz közeledő vizsgálatok már most napvilágra hozták a tény, hogy a nagyszerb akciónak az egész szláv[lakta] délen egy és ugyanazon eredete, egy iránya és egy egységes célja van.

Ezzel kapcsolatban kiváltképp a Sokol-egyletek elleni vizsgálat eddigi eredményeire szeretnék rámutatni. Mindenekelőtt az az érdekes tény derült ki, hogy az egész Sokol-mozgalom kiinduló pontját [Szent] István koronája országai területén kell keresni. Az egyes, ez évszázad első éveiben Bosznia-Hercegovinában alapított szerb tornaegyletek is vezetésüket mindenekelőtt Karlócán látták.

A magyar kormány, amely nyilván helyesen ismerte fel az ilyen egyletek lényegét és célját, eltorlaszolta ennek az intézménynek a további fejlődését, egyidejűleg azonban, feltehetően a külső látszat által félrevezetve, habozás nélkül engedélyezte a lényegében azonos célokat követő Trezvenost-egyleteket. A Sokol-egyletek további fejlődése azután elszomorító fordulatot mutat. Az egységes, szoros szervezetbe való hívást követve, a szerb birodalmi szokolisták hamarosan magukhoz ragadták a vezetést a délszláv országokban lévő összes szerb Sokol-egyletek fölött, mégpedig a szerb kormány patronátusával és ottani katonai körök közvetlen részvételével. Az utóbbiak előtérbe lépése oda fajult, hogy az 1912-ben a prosvjeta-ünnep alkalmával Sarajevóban tartott találkozóon szerb tisztek jelentek meg.

Már ezek az eredmények arra a következtetésre vezetnek, hogy az állami önfenntartás érdekében elengedhetetlen államhatalmi reakció előfeltétele a különböző délszlávok lakta közigazgatási területeken legalábbis a harmonikus együttműködés. E tekintetben örvendetes kezdetnek tűnt nekem a horvát országos kormány indítványa egyetértő eljárásra. Semmiképp sem ismerem félre az egyes délszláv országokban eltérő jogállapotot, ami bizony egyes irányokban megnehezíti az egységes eljárást, mégis feltételezhetőnek hiszem, hogy a fennálló különbségek aligha zárják ki az illetékes hatóságok harmonikus közreműködését, és azokat szükség esetén adminisztratív intézkedésekkel a szükséges mértékben könnyen ki lehet küszöbölni.

Ami az államrendőrség központi hatóságainak a miniszterelnök úr őexcellenciája részéről indítványozott egységes tevékenységét illeti, annak fontosságát egyik legutóbbi levelemben magam emeltem ki, s különösen utaltam politikusaink megfelelő megfigyelésének szükségességére is a monarchia mindkét államában való tartózkodásuk alatt.

Ezek szerint csak osztatlan örömmel üdvözölhetnék minden intézkedést, amely ezen a téren egységes akciót készít elő....

...Fejtegetéseim végére érkezve azt hiszem, ki kell emelnem, hogy kötelességemnek tartottam ez alkalommal az itteni viszonyok nyílt és leplezetlen ábrázolását Excellenciád elé terjeszteni. Excellenciád bölcs belátására kell bíznom, hogy álláspontomról a m. kir. miniszterelnök urat alkalmasnak látszó módon tudósítsa, és azonkívül utóbb említett javaslatom megvalósítására adott esetben a kezdeményezést megtegye.

E

1915 máj. 12

*Ernst Koerber közös pénzügyminiszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a bosznia-hercegovinai politikai helyzet tárgyában tartandó értekezletre vonatkozó indítványról*

ME 1915–XVI–1937 (2375 res./915)

(Gépelt eredeti irat)

538 szám.

B.H.

Wien, 1915 évi május hó 12-én.

Múlt hó 27-én 450/el. BH. sz. alatt a bosnyák-herceg, általános politikai helyzet tárgyában kelt tiszteletteljes átiratom kapcsán van szerencsém a bosnyák-herceg, tartományi kormány főnökéhez f. é. április hó 23-án és május 12-én intézett két leveletem, valamint annak f. hó 2-án és 6-án hozzám intézett két levelét szíves tudomásulvétel végett Nagyméltóságodnak másolatban idezártan megküldeni.

Egyúttal tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy szíves megfontolás tárgyává tenni méltóztassék a bosnyák-herceg, tartományi kormány főnökének a *monarchia*¹ két állama és *Bosznia-Hercegovina rendőrségi igazgatása főnökeinek közvetlen személyes eszmecserejére vonatkozó indítványát*. Részemről van szerencsém ez alkalomból javasolni, hogy a monarchia két állama, Horvátország és Bosznia-Hercegovina államrendőrségének főnökei itt Wienben a *vezetésem alatt álló minisztériumban ennek illetékes tisztviselői részvételével folytatandó megbeszélés céljából összegyűljenek*.

A cs. és kir. közös pénzügyminiszter:

Koerber s. k.

---

¹ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

F

1915 máj. 16

*Gr. Tisza István miniszterelnök átíratva a Bosznia-Hercegovina ügyeiben illetékes
Ernst Koerber közös pénzügyminiszterhez fenti tárgyban*

ME 1915–XVI–1937 (2375/915)

(Fordítás német nyelvű gépirásos másolatról)

2375/res.I.

M.E.

Excellenciás Uram!

Excellenciád f. hó 12-i 538/B. H. sz. nagybecsű átíratára válaszolva legelőbb is van szerencsém nagy örömet kifejezni afölött, hogy a Bosznia igazgatásával kapcsolatos legtöbb fontos elvi kérdésben kiderült a teljes harmónia az én felfogásom és nemcsak Excellenciád, hanem a tartományi főnök úr nézetei között is.

Szilárdan meg vagyok győződve arról, hogy nemcsak a háború alatt a legelső feladat a szigorú, pontos, pártatlan, igazságos közigazgatás megszervezése és ezáltal a rend fenntartása, s az állam és hatóság sajnos igen kompromittált tekintélyének megszilárdítása, hanem hogy ez a folyamat a háború után is múlhatatlan előfeltétele a sikernek.

Ezekben az országokban éppoly elítélendő volt a pártokra és frakciókra kacsingatás a velejáró protekciózással és gyengeséggel, mint amilyen [elvetendő] volna a szerb nép háttérbe szorítása, üldözése és megalázása az utóbbi események szomorú benyomásainak hatása alatt.

Nekem is teljesen az a véleményem, hogy a keletiekkel szigorúan kell bánni, a közelmúlt lanyha kormányzata után még inkább; ez azonban a pártok fölött álló, hű engedelmességet követelő, de védelmet is nyújtó állam igazságos szigora kell, hogy legyen. Mindenkinék éreznie kell, hogy az államhatalom független és erős, végtelenül magasan áll fölötte, hogy vele szemben tehetetlen, de lojális magatartással magáévá teheti a rendezett állam minden előnyét és az államhatalom jóakarató támogatását.

Nézetem szerint Bosznia és Hercegovina sorsáról a háború után rögtön végleges döntést kell hozni, és mindegyik területet a monarchia azon államának intézkedése alá rendelni, amelyhez az végleg jut. Szilárdan meg vagyok azonban győződve arról, hogy még akkor is hosszabb ideig konzekvensen folytatni kell az alkotmányos formáktól és azok utánzataitól mentes, szilárd, tekintélyen alapuló kormányzást, és hogy ezeknek az országoknak alkotmányos önkormányzata csak hosszabb idő elteltével vezethető be ismét, amikor megvannak a gazdasági, kulturális és politikai előfeltételek a rendezett, az állam számára hasznos alkotmányos élethez.

A legelső lépés az állam erkölcsi tekintélyének a megerősítése, és a feszesen szervezett, feladatával teljesen boldoguló közigazgatás. Nagy érdeme lesz a tartományi kormányzatnak, ha megteszi az első ezirányú lépéseket, és elindítja a laza, ha ugyan nem zilált viszonyok javulását.

Ami végül a szóba jövő központi hatóságok rendőri osztályvezetőinek szóbeli konferenciájára vonatkozó javaslatot illeti, egyben azzal a kéréssel fordulok a m. kir. belügyminiszter úrhoz, valamint a horvát bán úrhoz, jelöljék ki és lássák el megfelelő utasításokkal az alkalmas résztvevőket a konferenciára. Excellenciád annak idején foganosítandó meghívásáról, amelyet hozzám elküldetni kérek, megfelelően tudósítani fogom az említett urakat.

Fogadja Excellenciád kiváló nagyrabecsülésem kifejezését.

Budapest, 1915. május 16-án.

Tisza s. k.

G

1915 máj. 26

Ernst Koerber közös pénzügyminiszter válasza gr. Tisza István miniszterelnökhöz fenti tárgyban

ME 1915–XVI–1937 (2571 res./915)

(Magyar nyelvű gépelt eredeti irat¹)

562 szám.

eln. B.H.

Wien, 1915. évi május hó 26-án.

Folyó hó 16-án 2375/res. M.E.I.² sz. alatt kelt nagybecsű átiratára válaszolva van szerencsém élénk megelégedésemnek kifejezést adni afelett, hogy Nagyméltóságod Bosznia-Hercegovina közigazgatására vonatkozó intencióimmal egyetérteni méltóztatik. Részemről *helyeslem Nagyméltóságod azon véleményét, hogy Bosznia-Hercegovinának a monarchia két államához való közjogi viszonya sürgősen tisztázandó lesz és hogy ezen kérdést a békekötés után véglegesen meg kell oldani.* Amennyiben azonban Nagyméltóságod ezzel kapcsolatban megjegyzeni méltóztatik, hogy mindegyik terület a monarchia azon államának rendelkezése alá bocsáttassák, amelyhez véglegesen tartozni fog, hangsúlyozni kívánom, hogy jelenleg véleményem szerint még nincsenek adva azok az alapok, amelyek lehetővé tennék, hogy a bosnyák probléma megoldásának ezen módjával szemben állást foglalhassunk. Akárhogy történnék azonban majdan ez a megoldás, mindenesetre *hozzájárulok Nagyméltóságod azon véleményéhez, hogy az alkotmányos intézményeknek a bosnyák herceg, tartományi önkormányzati szabályzat értelmében való helyreállítását Bosznia-Hercegovina közigazgatása programjából huzamos időre ki kell kapcsolni.*

Végül bátorodom Nagyméltóságodnak *hálás köszönetemet kifejezni azért, hogy az érdekelt központi hatóságok rendőri ügyei vezetőinek szóbeli tanácskozására vonatkozó kezdeményezésemhez oly előzékenyen hozzájárulni méltóztatott, miről egyben a sarajevoi országos kormányt azon utasítás kapcsán értesíttem, hogy idevágó jelentést terjesszen elém. Amennyiben a tanácskozás megtartása figyelemmel a jelenlegi politikai viszonyokra egyáltalán lehetségesnek fog mutatkozni, nem fogom elmulasztani Nagyméltóságodnak annak összehívása időpontját tudomására hozni.*

Fogadja Nagyméltóságod kiváló nagyrabecsülésem őszinte kifejezését.

Koerber s. k.

¹ Az iratban fekszik annak német szövege házi fordításban.

² A kiemelések piros ceruzával aláhúzva.

53

*Jelentések a Clevelandben 1915. ápr. 18-án tartott szláv és 1915. máj. 24-én tartott
cseh nemzetiségi gyűlésekről¹*

A

1915 ápr. 18²

*Közös külügyminisztériumi átirat a magyar miniszterelnökséghez
a clevelandi nemzetiségi gyűlések tárgyában*

ME 1916–XII. res.–353 (6975/915)

(Német nyelvű gépelt eredeti irat fordítása)

A Császári és Királyi Ház
és a Külügyek cs. és kir. Minisztériuma

5729. sz.

Szláv gyűlés Clevelandben
1915. IV. 18-án és a cseh nemzeti szövetség
összejövele ugyanott 1915. V. 24-én.

11 melléklettel.

Wien, 1915. december 14-én.

A Magyar Királyi Miniszterelnökséghez

Budapest

A cs. és kir. Külügyminisztérium tisztelettel átnyújtja a m. kir. Miniszterelnökségnek a mellékletben a két fenti rendezvényre vonatkozó újságkivágásokat, illetve fordításokat a Clevelandben megjelenő „Cleveland Leader”, „American”, „Svet” és „The Cleveland Plain Dealer” című lapokból az ottani konzulátus vonatkozó helyzetjelentésének másolatával együtt, valamint ezenkívül a „Cleveland Leader” egy hozzánk hű szerkesztőjének bizalmas jelentését másolatban az elsőt említett rendezvény lefolyásáról, azzal a kéréssel, hogy a mellékletekbe méltóztassék betekintést nyújtani a *többi érdekelt m. kir. hatóságnak*,³ illetve esetleg a kir. horvát-szlavon-dalmát Országos Kormány-
nak, majd azokat ide visszajuttatni.

A Miniszter helyett:

Rhemen [Hugo br.] s. k.

¹ Az amerikai szlovákok és csehek a világháború kitörését követően mind szorosabban együttműködtek a többi antant-országban élő cseh és szlovák közösségekkel. Az Amerikai Szlovák Liga és a Cseh Nemzeti Szövetség már 1915 elején kapcsolatot teremtett Masarykkal. A cseh–szlovák emigrációs együttműködés első fontos programdokumentumát Clevelandben 1915. okt. 22–23-án az ún. clevelandi egyezményben dolgozták ki, jórészt Masaryk kezdeményezésére, de az ő egységes csehszlovák nemzetkoncepciójától jelentős mértékben eltérő felfogásban. Az egyezmény szerint az önállósuló Csehország és Szlovákia szövetségi államban egyesül, de Szlovákia megőrzi teljes nemzeti autonómiáját, önálló parlamenttel, államigazgatással és szlovák államnyelvvél. Az egyezmény biztos amerikai hátrországot teremtett a Masaryk vezette csehszlovák politikai emigráció számára.

² Az irat időpontjául a clevelandi szláv gyűlés időpontját vettük.

³ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

B

1915 dec. 30

A clevelandi osztrák-magyar konzulátus jelentése alapján készült miniszterelnökségi pro domo és átirat-fogalmazvány az 1915. április-májusi itteni nemzetiségi gyűlések lefolyásáról

ME 1916–XII. res.–353 (6975 res./915)

(Gépírásos fogalmazvány)

Tárgy: Közös külügyminiszter a Clevelandban

1915. ápr. 18-án tartott szláv

és máj. 24-én tartott cseh gyűlés tbn.

Az 1915. ápr. 18-án tartott szláv gyűlésen a „Cleveland Leader” szerkesztőjének a konzulátushoz intézett bizalmas jelentése szerint mintegy 2500 cseh, tót, horvát, szlovén és szerb vett részt. A gyűlést a szláv Sokol-egyesületek rendezték, s „pánszláv gyűlés” címén hirdették előzetesen, a programon azonban már „szláv gyűlés” volt a címe. Más jelentős változásokat is kellett a programon eszközölni. Így a papok, kik közül Grskovic¹ lett volna a horvátok szónoka – valószínűleg püspöki intéésre – távol tartották magukat, a szerb Pupin² tanár pedig állítólag a szerbek és horvátok közt felmerült nézeteltérések miatt maradt el. Hiányzott ezenkívül Potocnjak dr.³ és más szláv vezérek és szerkesztők.

A sokolisták tornagyakorlatai és az összes szláv nemzeti himnuszok eléneklése után Vencel Svarc,⁴ az ülés elnöke, angol és cseh nyelven beszélt a nagy háborúról, melyben az angol és szláv népfaj egyesült erővel le fogja verni a teutont, meg fogja valósítani nemzeti aspirációit, és meg fogja javítani a világot. Elpanaszolta ezután a szláv népek szenvedéseit, és azt a kívánságát fejezte ki, hogy Amerika a sajtó útján jobban ismerje meg a szlávsgát.

Ezután 4 angol szónok, Bourne és Miller⁵ tanárok, Baker őrnagy⁶ és Bacon ügyvéd beszélt a szlávok történetéről, hivatásáról, összetartásáról, demokratikus érzelmeiről. Kiemelik, hogy Amerika nemcsak megszabadította a kivándorolt szlávokat az európai nyomasztó viszonyok alól, hanem közelebb is hozta egymáshoz az egyes szláv népeket, amelyeket Európában a viszonyok néha szembeállítottak egymással.

A szláv szónokok közül Smodlaka⁷ a horvátok, Dragisic a szerbek, Kogoj a szlovének, Bernreiter a csehek, Kopcok a tótok nevében beszélt.

¹ Niko Gršković, az egyesült államokbeli Hrvatski Savez (Horvát Szövetség) isztriai születésű elnöke.

² Mihajlo Pupin (1858–1935), bánsági születésű fizikus. Pancsovai és prágai tanulmányai után a New York-i Columbia Egyetemen tanult tovább 1879-től. Ezt követően a cambridge-i és a berlini egyetemen tanult, 1889-től kezdve az Egyesült Államokban élt. Visszaemlékezései From Immigrant to Inventor (New York 1931) címmel jelentek meg.

³ Franko Potočnjak (1862–1932) horvát politikus. A Jugoszláv Bizottság tagjaként a dél-amerikai, majd az oroszországi délszláv önkéntesek megszervezésével bízták meg. Tevékenysége során szoros kapcsolatot alakított ki a csehszlovák mozgalommal. 1916 júniusában memorandumot nyújtott át Szazonov orosz külügyminiszternek a délszláv kérdés rendezéséről. A korfui konferencián az egységes és központosított Jugoszlávia mellett szállt síkra.

⁴ Václav Švarc (1886–?) cseh festő, 1912-től Rómában élt és dolgozott.

⁵ Herbert Adolphus Miller (1878–?) a bevándorlással foglalkozó amerikai szociológus, az ohioi állami egyetem professzora, a külföldi cseh mozgalom lelkes támogatója. 1917-ben a Mid European Democratic Union nevű szervezet megalapítója, a szervezet elnökéül T. G. Masarykot választották. 1918. okt. 26–28-án a philadelphiai konferencia aktív résztvevője.

⁶ Valószínűleg Newton Diehl Bakerről (1871–1937) van szó, akit Wilson elnök 1916-ban hadügyminiszterré nevezett ki.

⁷ Josip Smodlaka (1869–1956) a dalmát jogpárt vezetője, képviselő (1901), a Horvát Demokrata Párt alapítója (1905), 1910-ben a bécsi Reichstag képviselőjévé választották, 1918-ban Zágrábban a délszláv egységmozgalom vezéregyénisége.

A gyűlés mintegy 2500 D[ollár] tiszta jövedelmet hozott a szláv célokra.

A sajtó röviden, kommentár nélkül számolt be a gyűlésről.

A máj. 24-én tartott cseh gyűlésre a „Svet” c. lap hosszabb felhívásban toborozza a közönséget. A cseh nép, mely a kultúra nem egy ágában oly kiváló szerepet tölt be, erőszakos elnyomatás alatt sínylődik. Legjobb fiai, belátván, hogy odahaza képtelenek sikeres küzdelmet folytatni, a háború kitörésekor külföldre siettek, hogy ott akciót szervezzenek a cseh nép felszabadítására. A clevelandi gyűlés van hivatva arra, hogy az amerikai csehek felvilágosítsa kötelességeikről.

A gyűlésen Kopecky F.⁸ mint a londoni csehek kiküldötte szónokolt. Angliában – úgymond – eleinte nagy nehézségekkel küzdöttek a csehek, mert osztrákoknak nézték őket. Csak mikor 160 fiatal cseh önként belépett az angol seregbe, nyilvánvalóvá lett, hogy a csehek leghőbb vágya a Habsburgok ellen harcolni. Otthon erőszakkal, fegyverrel kényszerítik a csehek, hogy ellenségük soraiban testvéreik ellen harcoljanak. Ha nem teszik meg, kiirtják őket. Csehország érdeke a németek és osztrákok teljes leverését követeli, ezért küzdeni kell minden mozgalom és szervezet ellen, mely az amerikai muníciószállítások ellen irányul. Németország 20 évig készült a háborúra, igazságos tehát, hogy Amerika közvetve segítse az előkészületlen népeket a német militarizmus leverésére.

Ezután Trvzicky Kramer⁹ beszélt a konzulátusaink ellen, amelyek nagy személyzettel és sok kém segítségével lázas tevékenységet fejtenek ki, de a clevelandi csehek hasonló tevékenységgel fognak válaszolni. Az osztrák kormány provokálta a háborút, melyre már régen készült. A háború kitörésekor első intézkedései a csehek ellen irányultak, az osztrák parlament nem jutott szóhoz, csak a magyarnak volt szabad ülésezni, mert biztos volt, hogy az kívánja a háborút Szerbia ellen. Utal a csehek elnyomására, tömeges kivégzésére, de egyúttal konstatálja, hogy a csehek ezerszámra adták meg magukat az oroszoknak, hogy sok cseh küzd önként az orosz hadseregben, 86-an már a Szt. György keresztet is megkapták. Támogatni kell a cseh akciót, de a részleteket és az akció munkáinak nevét titokban kell tartani, mert az osztrákok bosszút állanak különben otthon élő hozzátartozóikon.

A gyűlés befejeztével gyűjtés volt – csekély eredménnyel. Terveztetik a *Belügyminiszternek*.

A clevelandi cs. és kir. konzulátusnak a Clevelandban 1915. ápr. 18-án és máj. 24-én tartott szláv gyűlésekről szóló, a közös külügyminiszter úr által másolatban ide megküldött jelentését van szerencsém mellékleteivel együtt szíves betekintés végett Nagyméltóságodnak visszakérőleg megküldeni.

Csat.: az iktatmány összes mellékletei.

Bpest, 1915. dec. 30.

Velics s. k.

L Márfy s. k.

XII/30 fv. J.

Tisza s. k.¹⁰

⁸ František Kopecký (1881–?) cseh festő, illusztrátor, a londoni csehszlovák bizottság titkára, az angliai csehek szervezője; a cseh kivándorlókból önkéntes alakulatokat toborzott a cseh légiók számára.

⁹ Helyesen: Trvzecký (Trvzický) Kramer, Josef (1884–1920) a Masaryk-féle cseh realisták Čas című napilapjának szerkesztője, a chicagói Česko-americká národní rada (Cseh-Amerikai Nemzeti Tanács) Spravedlnost című lapjának munkatársa. 1915 után a Svornost nevű amerikai cseh egyesületben dolgozott. A világháború idején a České národní sdružení v Americe (Amerikai Cseh Nemzeti Szövetség) titkáráként működött, a háború után pedig a Csehszlovák Távirati Iroda washingtoni szerkesztőjeként dolgozott.

¹⁰ Utána feltehetően Tisza ceruzajegyzése: „azután bán úrnak”.

C

1916 jan. 12

*Sándor János belügyminiszter átírata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a clevelandi osztrák-magyar konzulátusnak az 1915. április-májusi itteni
nemzetiségi gyűlésekről adott jelentésével kapcsolatban¹*

ME 1916–XII. res.–353

(Gévelt eredeti irat)

59 szám.

Res.

A válaszirat alapjául szolgáló
megkeresés száma: 6975/res. 1915.
Tárgy: Clevelandi szláv gyűlés.

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

A clevelandi cs. és kir. konzulátusnak a Clevelandban 1915. évi április hó 18-án és május hó 24-én tartott szláv gyűlésekről szóló jelentését van szerencsém mellékleteivel együtt, betekintés és az adatoknak nyilvántartásba vétele után, Nagyméltóságodnak mellékelten tisztelettel visszaküldeni.

Budapest, 1916. évi január hó 12-én.

Sándor s. k.

---

¹ Az iraton l. az elnöki osztály alábbi megjegyzését: „Ha még nem volt, bán úrnak”. – A szóban lévő clevelandi konzulátusi jelentést, illetve másolatát nem találtuk az iratnál, tartalmáról a miniszterelnökségi pro domo (B) ad tájékoztatást.

*Iratok a szlovák néppárti politikusok és a magyar kormányzati körök közeledéséről*¹

A

1915 ápr. 26

Juriga Nándor szlovák nemzetiségi képviselő felszólalása, valamint Beöthy Pál házelnök megjegyzése a népfelkelésről szóló 1886. XX. tc. módosítása és kiegészítése tárgyában beterjesztett honvédelmi miniszteri törvényjavaslat általános tárgyalásakor

Képv. Napló, 1910–15, XXVI. 300–301. l.

Juriga Nándor: T. ház! A magyar országgyűlés szlovák népképviselőjeképpen bátor, öntudatos módon emelt fővel emelem fel szavamat. *(Mozgás.)*² Tehetem ezt azoknak az ékes és sok véráldozatba került tetteknek alapján, amelyeket a szlovák nép ezekben a harcokban véghez vitt, azoknak az áldozatoknak alapján, amelyeket a haza oltárára hozott.

T. ház! A hadjárat legkitűnőbb cselekedeteit, a tomasovi, kraszniki ütközeteket már népdalaiban dicsőíti ez a nép, mint különös szlovák győzelmeket. Legyünk tehát oly nagylelkűek, hogy amikor közös erővel, egy lelkesedéssel, egy szeretettel, egy áldozatkészséggel az egységes magyar államért küzdünk, amikor a hazáért áldozzuk életünket, vagyonunkat, akkor az egységes politikai magyar nemzet minden egyes tagjának áldozatkészségét és lelkesedését ismerjük el és honoráljuk. *(Helyeslés.)*

Éppen azért én a szlovák nép tetteire való hivatkozással említtem azt, hogy megérdemli e nép mindenkor a jövőben ugyanazt a megbecsülést, mint akármelyik nemzetisége a magyar államnak. Nem marad hátra egyik mögött sem, nem marad a monarchiának bármely nemzetisége mögött. A 72. ezred, a 13. honvédezred, a 15. honvédezred, a 71. közös ezred veszteségei, vérpatakjai tanúságot tesznek arról, hogy a szlovák nép hazafias, hogy neki az eskü szent, vallásos áhitattal vívja a harcot azért, mert ragaszkodik esküjéhez, a legnagyobb bűn volna előtte bármit tenni az eskü szentsége ellen.

¹ A Tisza által 1913-ban kezdeményezett és 1914 májusában a részletes program kidolgozásáig eljutott felvidéki akció egyik szála a Szlovák Nemzeti Párton belüli csoportok, különösen a néppárti frakció együttműködésre hajlamos tagjainak megnyerését tűzte ki célul. Miután az 1910-es választásokon a szlovák nemzetiségi részből megválasztott mindhárom képviselő (Ferdíš Juriga, Pavol Blaho és František Skyčák) e néppárti csoporthoz tartozott, rajtuk keresztül a kormány közvetlen kapcsolatot teremthetett az 1913-ban részben szervezetileg is elkülönülő csoporttal. A kormányzati együttműködésre Tisza néhány iskolapolitikai engedménye után főként Juriga bizonyult hajlandónak, aki František Skyčák 1914. évi visszavonulása (parlamentari mandátumáról való lemondása) és Pavol Blaho egyre nagyobb passzivitása miatt a világháború éveiben jószerivel az egyetlen ellenzéki szlovák képviselő volt. A néppárti csoport lapjának kormánypárti lappá való átalakítása szintén a felvidéki akció egyik célkitűzése volt. – A népfelkelésről szóló törvény módosításának vitájában horvát részből Hreljanović Guido szólalt fel, aki szintén megszavazta a módosító javaslatot.

² A magyar parlamentben Jurigának ez a beszéde tartalmazta először a „tót” kifejezés helyett a „szlovák” alakot, amely az eredeti szlovák nyelvű népnévvel („Slovák”) azonos. Az esettel a Národnie noviny 1915. május 11-i száma (46. évf. 55. sz.) „Tót – szlovák” című vezércikkében foglalkozott, és egyebek közt a következő érvekkel bírálta Juriga újítását: „Mi, szlovákok több mint ezer éve élünk a magyarokkal, csak természetes, hogy történelmünkben, nyelvünkben olyan bizonyítékok vannak, amelyek a mi számunkra sem teljesen értéktelenek. De mindezt elhajtánánk magunktól, ha nem fogadnánk el a nevet, amelyen ők bennünket kezdetül fogva illetnek, tehát a *tót* nevet... Bárhogy is vesszük, világosan látszik, hogy a történelmi megnevezés elvetéséből kárunk származik. Hogy mi nem holmi ágról szakadt nép vagyunk, annak bizonyítékát éppen a *tót* megnevezésben lelhetjük fel, és mi mégsem akarjuk magunkat vele azonosítani. ... A magyarországi románoknak legalább egy okuk megvan, amiért elhatárolják magukat az *oláh* megnevezéstől. Minthogy testvéreik új országukat Romániának, magukat románoknak nevezik, így hát ők is azt akarják, hogy a világ őket is e név alatt ismerje, nehogy úgy tűnjék, hogy etnikailag valami mást jelentenek. De nekünk szlovákoknak semmilyen hasonló okunk nincsen arra, hogy ne fogadnánk el a *tót* megnevezést magunkra nézve.”

Szereti a szent haza földjét. Bizonyosága annak az, hogy sokan még Amerikából is, bár évek hosszú során át ott tartózkodtak, önként jelentkeztek.

Épp ezért, midőn látom ezeket a cselekedeteket, melyek e nép honszeretetről tanúskodnak, mint a magyarországi szlovák nép képviselője, a legnagyobb készséggel szavazom meg mindazokat az áldozatokat, amelyeket ezek a nagy idők kívánnak az ország minden nemzetiségétől. Mert most a nemzetiségi különbségeknek is el kell tűnniök, csak egy célnak kell lebegnie valamennyiünk szeme előtt: hogy egy anyánk, egy hazánk, egy Magyarországnak van, ez viruljon és győzzön. (*Éljenezés.*)

Egyúttal azonban kérelmem is volna a magyar közönséghez, a magyarajkú képviselőkhöz, és ez az, hogy a jövőben jogosulatlanul ne gyanúsítsa meg senki a szlovák népet az ő hazafiságában. Hiszen véresen írja most meg ez a nép az ő hazafiságának érettségi bizonyítványát, megérdemli tehát, hogy a háború után e bemutatott véres érettségi bizonyítvány alapján honorálják kívánságait és teljesítsék azokat az ígéreteket, amelyeket a miniszterelnök úr a nemzetiségi kérdésben és speciálisan a szlovák népnek tett a szlovák nyelvet illetőleg.

Ebben a reményben készséggel fogadom el a törvényjavaslatot, mert tudom, hogy a szlovák nép is kész minden áldozatot meghozni, nem csak vallásos meggyőződéséből, a saját földje, a saját hazája iránti szeretetből, de nemzetiségi meggyőződéséből is. Elvégre ez a nép tudja, hogy nemzetiségét a magyar állam keretein belül sokkal jobban fogja tudni mindig érvényesíteni, mint egy 100 milliós tömegben, ahol csak egy csepp volna a nagy tengerben.

Én tehát újból tisztelettel és szeretettel kérem, tekintsenek ezekre a vérpatakokra és irtsanak ki szívükből minden olyan érzelmet, amely a múltban csak félreértés nyomán támadhatott. Barátkozzanak meg ezzel a néppel úgy, ahogy a magyar honvéd megbarátkozik a szlovák nép gyermekével a harctéren, ahol nem kérdi egyik a másikat, hogy magyar, szlovák, vagy német-e, mert mindegyik pajtás és kolléga. Ez a szellem, a kölcsönös megbecsülés szelleme legyen a vezérszavak a jövőben, és akkor hiába lesz minden agyarkodás hazánk nagyságával szemben.

Ezeket tartottam szükségesnek népünk érdekében előhozni, kérve, legyenek olyan kegyesek, ne minden érdemet csak maguknak lefoglalni, hanem a mi vérünknek is, a mi áldozatainknak is legalább annyi elismerést szíveskedjenek megadni, hogy mától fogva legyen becsületes a mi nevünk, nem tót, de szlovák, úgy, amint születünk, amint neveznek minket, amint mi magunkat nevezzük, nem ahogy más nevezett el minket, mert nem az a mi becsületes nevünk. Legyen becsületes a mi nevünk, ismerjék el a mi hazafiságunkat, ismerjék el mindazokat a természetes jogokat, amelyek járnak a mi népünknek anyanyelvét illetőleg, hogy vezessék be azt a kultúrintézményekbe, az iskolákba, hogy az önkormányzatnál megfelelően érvényesüljön és a bíróságnál, az igazság szentélyében, az igazságszolgáltatás érdekében hasonlóképp érvényesülést találjon.

Hiszem és meg vagyok arról győződve, hogy aki látta a meghozott áldozatot, aki csakugyan megbecsüli azt, lehetetlen, hogy ettől a néptől a jövőben megvonja becsülését, tiszteletét, megvonja azt a legprimitívebb jogát, hogy anyanyelvén tanulhasson, hogy anyanyelvén kormányozhassa önmagát, hogy anyanyelvén ítélkezzenek fölötte.

Midőn ezt, mint szlovák népképviselő, ebből a szempontból előhozni bátorítottam, a többiekben csatlakozom Bakonyi Samu igen t. képviselő úr, valamint Rakovszky István igen t. képviselő úr indítványaihoz, hogy legyen figyelemmel a hadügyminiszter úr arra, hogy ezek az idősek ne vonassanak a harcvonalba szükség nélkül, idő előtt. A Rakovszky képviselő úr által előhozott mód igen helyes; mindenesetre örülni fog a hadügyminiszter úr is, hogy ez alapon talál magának indokot a közbelépésre.

Bátorkodnám talán még hozzátenni azt is, hogy méltóztassék utána nézni a vasúti állomásokon, a különféle posztokon, tessék talán egy kicsit körülnézni a fogolytáborokban, talán a tisztek pucereji után, ahol a pucerek sokszor nagyobb urak és több pénzüik van, mint a tiszt uraknak és így tovább. Tessék bizonyos lelkiismeretvizsgálatot tartani, háborús lelkiismeretvizsgálatot és keresni azt az embert, aki szükséges és alkalmas a harctérre. Mert bizony való, hogy panaszkodnak sokszor a földműves

emberek, hogy akinek kezében soha ló nem volt, az kocsis, aki soha cipőt nem tisztított, az pucér. Ilyen irányú lelkiismeretvizsgálattal határozottan szép számú anyagot lehetne küldeni a harctérre.

Tisztelettel kérem ezen indítványok elfogadását és a törvényjavaslatot készséggel megszavazom.

Elnök: T. ház! Nem akartam a képviselő urat beszédében megakasztani, azonban félreértések kikerülése végett kénytelen vagyok utalni arra, ha jól értettem a képviselő urat, ismételten a szlovák nép képviselőjének nevezte magát. Egyszerűen csak azt vagyok bátor megállapítani, hogy ebben a házban, a horvát képviselő urak kivételével, a többi képviselő urak mind magyar képviselők. (*Heleslés.*)

B

1915 dec. 9

Részletek Juriga Nándor szlovák nemzetiségi képviselő felszólalásából az 1915/16. költségvetési évre szóló képviselőházi indemnitási vitában

Képv. Napló, 1910–15, XXVII. 365–371. l.

Juriga Nándor: T. ház! Ritkán találta úgy a fején a szöveget képviselő a törvényhozó kötelességét illetőleg, mint ma reggel Serényi Béla gr. t. képviselő úr, aki őszintén megmondotta, hogy e válságos és nehéz időkben kötelessége minden embernek minden pártra való tekintet nélkül legjobb lelkiismerete és tudása szerint előadni mindazt, ami szívéen fekszik, hogy most, mikor a győzelem tetőpontján vagyunk, ellenségeinkből kikényszerítsük édes hazánk javára a szubjektív béke feltételeit. Magam is ezen meggyőződésben emelem fel szavamat, hogy szerény tehetségem és szívem szerint elmondjam azt, amit édes hazám javára kötelességemnek tartok elmondani. Ezért kérem szíves türelmüket és figyelmüket.¹

Juriga Németország és Ausztria, illetve Magyarország érdekeinek megkülönböztetését szorgalmazta a szövetségesek közötti viszony szorosabbra fűzését célzó tárgyalásokon. Ezt követően a harcoló és elesett katonákkal, valamint családtagjaikkal kapcsolatos tennivalókra hívta fel az országgyűlés figyelmét.

...Hogy továbbá a háborúban azzal a lelkesedéssel harcoljanak katonáink, amely egyedül biztosíthatja az eredmény tökéletességét, annak igen fontos kelléke az, hogy az özvegyekről és az árvákról megfelelőképpen történjék gondoskodás. Már most kellene rokkantházakat építeni, hogy az a rokkant máris lássa, milyen szép palotában fog ő lakni. Azonkívül, igenis, amint Giesswein Sándor igen t. képviselő úr is említette, már most kellene megvásárolni az államnak a felesleges nagybirtokot, amelyet tulajdonosa például a gazdasági képzettségének hiányában nem tud kellőképpen kezelni[,] amelynek rentabilitását nem tudja megfelelően biztosítani.

Hiszen az ilyen nagybirtokos maga örülne legjobban, ha lerázná magáról eladósodott birtokának gondját, és talán nagyobb kamatot is kapna tőkéje után, mint amennyit birtokából most képes kihozni. Meg kellene venni a nagybirtokokat és a rokkantaknak adni megfelelő földet úgy, amint az Németországban történik, akkor az a rokkantellátás nem fog oly nagy pénzügyi terhet jelenteni az államra nézve, és az a katona örömmel küzdene, mert tudná, miért harcol. Hiszen ha az a római legionárius

¹ A világháború idején Juriga volt az egyetlen aktív ellenzéki szlovák nemzetiségi képviselő a magyar parlamentben, de ő sem a Szlovák Nemzeti Pártnak, hanem az 1913-ban alakult Szlovák Néppártnak a küldötteként. A háború kirobbanását követően a pozsonyi vármegyei törvényhatósági bizottság 1914. szeptemberi ülésén a szlovákság nevében lojalitási nyilatkozatot tett, majd tíz indítványt (nagyobbrészt a háborúval összefüggő humanitárius, szociális jellegű javaslatokat) terjesztett be (l. ŠOBA, Bratislava, Bratislavská župa, podžupan, pres. 16.166/1914 sz.). Ezek a javaslatok ismétlődnek 1914–16. évi parlamenti felszólalásaiban is.

tudott küzdeni éveken keresztül csak azért, hogy azután egy pár hold földet kapjon, amelyen letelepedhetett, akkor az a földműves, amennyire a földet szereti, évekig is szívesen fog verekedni, és még ha meg is hal a harcmezőn, nem bánja, mert azzal vigasztalhatja meg magát, hogy legalább feleségének, gyermekeinek kiküzdött 10 hold földet. Lelkesedéssel fog küzdeni, és örömmel hal meg abban a tudatban, hogy vérével csakugyan hazát védett és hazát szerzett.

Nemcsak általános újságírói mondásokban lesz ez megírva, hanem át fogja érezni ő teljes realitásban azt, hogy ő ezt a honi földet, ezt a hazát újra elfoglalta, hogy ő a hazát megvédte, mert az ő hazafisága nem légnemű, amint azt az újságírók mondják, hanem gyökeret talál az ő hazafisága abban a honi földben, azáltal, hogy ő birtokosa, tulajdonosa lett ennek a szent rögnek, mégpedig az ő munkája és hulló vére árán.

Ezt annál inkább figyelembe kell venni, mert hiszen a rokkantak ellátásának kérdése oly finánciális terhet fog jelenteni az országra, hogy a legpraktikusabban így lehet majd megoldani, és azt a nagy emberveszteséget, amelyet a háború okoz, ilyen beltelepítés által és az így elért nemzetszaporodással igen egyszerűen pótolhatjuk. Hiszen igen sok nagybirtokos nagyon szívesen veszi ezt a tőkét, melyet kifizetnek a birtokáért, és örül, ha a bankba teheti vagy iparba fektetheti, vagy esetleg járadékot biztosíthat magának azért a pár százezer koronáért. A beltelepítés által elérnénk azt, hogy új emberek, új nemzedék, új katona növekednék, de legalábbis új adóalany keletkeznék.

De t. ház, igen fontos, hogy ne csak földet, ne csak kenyeret adjunk a népnek, hanem jogot is. Elmondották itt is, én is csatlakozom azokhoz, akik ezt hangoztatták, hogy itt van már a 12-ik órája annak, hogy mindenki megkapja választójogát, hogy igenis legyen módja befolyjni a haza sorsának intézésébe, szavazásával is, ha befolyt abba vérontásával. Ugyan miért ne gyakorolhatná ezt a befolyást annak a szónak a kimondásával, hogy éljen X. vagy Y. Hiszen ahhoz, hogy képviselőt választhasson valaki, nem kell olyan nagy tudomány. Miért félünk választójogot adni azoknak az embereknek, akiknek puskát, kardot adunk a kezébe? Hiszen a puskával, karddal több rosszat lehet elkövetni, mint a választójoggal.

Olyan nagy politikai érettség kell ahhoz megállapítani azt, hogy az az úr jó, ez az úr szépen beszél, vagy különbséget tenni a között, hogy ez jobbpárti, emez pedig balpárti, hogy éljen ez, ne éljen az? Azt hiszem, t. ház, a legnagyobb anakronizmus ez a jelen viszonyok között, és arra a lelkiületre tekintettel, amely feltétlenül kifejlődik az összes harcoló felekben, megtagadni a választójogot attól, aki véres verejtékével tette majd le az érettségi vizsgálatot, aki nem pápaszemes professzorok előtt, hanem nagyszemű ágyúk előtt tett bizonyosságot a maga érettségéről (*Derültség.*), akinek bizonyítványát nem tanítói tollal, hanem vérző testébe mártott bajonettel írták meg. Az ilyen ember érettségét vagy kulturális nívóját kétségbevonni, feltételezni azt, hogy nem lesz képes az ország sorsának intézésébe való befolyást helyesen érvényesíteni, nagy tévedés, nagy szűkkeblűség. Azt hiszem, nem lehet ezt a jogot ma már hazánkban megtagadni, legfeljebb azt lehet mondani, hogy időszerűségi szempontból ma még nem, de holnap mindenesetre meg kell adni ezt a jogot. Legalábbis ennyit kötelességünk volna megtenni, hogy ha ennek az újra megszerzett és megvédelmezett honnak fiai hazajönnek, akkor helyet kapjanak azon asztal körül, amelyen az ország sorsát intézik – legyen a háború után választójoguk. És, igenis, t. ház, nemcsak a férfiaknak, hanem – részemről is csatlakozom ahhoz a kívánsághoz, hiszen mindenkor meggyőződésemm volt az, hogy a nőknek is meg kell adni a választójogot. Eddig ezt hangoztatni nem lehetett, mert ennek útját állotta a nőkről táplált egyoldalú és téves felfogás és az az előítélet, hogy a nő nem képes fenntartani magát és a családot, hogy nincs meg a megfelelő értelmi és gazdasági ereje.

...Megtagadnám önmagammat, véretem, ha végül nem ajánlanám a t. kormány, az egész ország, a t. ház figyelmébe és jóakarátába az ország nyelvkérdésének elintézését. Hogy ez időszerű, bizonyítja az, hogy amikor a németek felszabadították Lengyelországot, az osztrák-magyar-német hadvezetőség első kötelességének tartotta a közigazgatás rendezése alkalmából normákat felállítani a nyelvhasználatát illetőleg. Magam is úgy fogom fel a nyelvkérdést, mint a választójogot: egyiknek

van joga, másoknak nincs. Ez bizonyos osztályelnyomás, mert az állampolgárok közt vannak, akik egy nyelvet értenek, mások nem értik. És akik értik, azok óriási jogelőnyben vannak azokkal szemben[,] akik saját hibájukon kívül nem értenek valamely nyelvet.

Ez tehát bizonyos osztályhátrányt, vagy bocsánat a kifejezésért, osztályelnyomást látszik jelenteni. Éppen azért kell a nyelvkérdést rendezni, és azt hiszem, nem sokat kérek, ha azt mondom, hogy legalább a felszabadított lengyelföldön, a meghódított területen lévő nyelvi normákat adjuk meg a hódító, a győztes nemzet egyes tagjai javára. Hiszen mindazok az állampolgárok is, akik nem értik a magyar nyelvet, a politikai magyar nemzet egyenjogú tagjai, és bebizonyították a háború idején, hogy csakugyan hű odaadással és lelkiismeretesen küzdenek.

Egyik jó barátom Grazban egy kávéházban kérdezte Boroevics Szvetozár hadvezért, hogy mit mond a szlovákokra nézve. Ez felütötte fejét és hatalmas hangon mondta: Die Slovaken sind brave Leute, gewissenhafte Leute, lauter Helden, lauter Helden. Azt kérdezte barátom: Kann ich das zu Hause sagen? A fővezér azt felelte: Ja, der ganzen Welt; meine Slovaken sind lauter Helden.²

Lelkesedéssel, bámulattal a szlovák nép iránt mondta ezeket. És ha ilyent hallunk Boroevics Szvetozár ajkáról, nem emelkedhetik-e arra a nívóra az egész ország és parlament, és kimondja becsületesen és lelkesedéssel, hogy a sok véráldozat, az ontott vér patakja mosson le egyszer minden félreértést, amely a múltban fennforgott, a drága vér, mint égi harmat, növesszen olyan fát az országban, amelynek ágaiban minden nyelv az ő kultúrfészket lerakhassa, minden nemzetiség az ő iskolájában a nyelvét taníthassa, és mint a meghódított területen kimondták, a bíróságnál tolmács nélkül jelenhetik meg és tárgyalhat mindenki, s joga van a bíróságtól az ítéletet anyanyelvén követelni.

Ezt a magyar-osztrák és német hadvezetőség a meghódítottak számára is megadta. Mi hódítók vagyunk, hódítók azok is, akik nem magyar anyanyelvűek, de kik mindenesetre úgy ontották vérüket, mint a fajbeli magyarok, tehát Boroevics tanúsága szerint is a szlovákok is éppúgy, mint a fajbeli magyarok. Épp ezért arra kérem a t. miniszterelnök urat, hogy azokat a normákat, amelyeket a meghódított területen életbeléptettek, tartsák szem előtt idehaza is, hogy az egyenlőséget élvezhesse minden polgár, hogy viruljon a hon, mint az új címer mondja, indivisibiliter érzelemben, inseparabiliter területben³, mindenki a maga nyelvi sajátosságában és jogában a magyar haza dicsőségére. Erre kérem a t. házat is.

Az indemnitást különben, azon oknál fogva, hogy ily válságos időkben nem látok az országban energikusabb és megbízhatóbb embert, ki az országot irányítsa, mint gróf Tisza Istvánt, elfogadom. *(Helyeslés.)*

² „A szlovákok derék emberek, lelkiismeretes emberek, csupa hős, csupa hős.”... „Megmondhatom ezt otthon is?” ... „Igen, az egész világnak; az én szlovákjaim mind hősök.”

³ *Indivisibiliter ac inseparabiliter* (feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul): a Monarchia új egyesített címerének jelmondata.

C

A szlovák Néppárt által kiadott Slovenské ľudové noviny kiadóvállalata részvényeinek megszerzésére irányuló kormánypárti akció iratai¹

1

1916 máj. 17

Szkicsák Ferenc szlovák néppárti politikus, volt o. gy. képviselő nyugta-kötelezvénye Szinyei Merse István Árva és Zemplén megyei főispán részére a Slovenské ľudové noviny részvényeinek átadása tárgyában²

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-Balogh iratok 11/10a: 16
(Kézírásos eredeti irat)

Van szerencsém igazolni, [hogy] Méltóságodtól 10 000[,] szóval tízezer koronát készpénzben átvettem, ennek ellenében kötelezem magamat 100 darab (Egyszáz darab) egyenként 100 k[orona] névértékű könyvkiadó részvénytársasági részvényt az 1916. május 29-én megtartott közgyűlés után beszolgáltatni. A nevezett részvénytársaság tulajdonosa a Pozsonyban megjelenő Slovenské Ludové Noviny szerkesztősége.

Budapest, 1916. május 17.

Méltóságod alázas szolgálja
Szkicsák Ferenc

¹ A részvény-ügy előzményeinek megértéséhez l. gr. Tisza István miniszterelnöknek még 1914. jún. 26-án kelt levelét Szinyei Merse István Árva és Zemplén vármegyei főispánhoz a szóban forgó szlovák néppárti lap kormányzati befolyásolásának előkészítése tárgyában: „Utolsó ittléted alkalmával – írta ekkor Tisza – kikészítettem az íróasztalomra a Ludové novinyre vonatkozó leveledet, hogy a dolgot megbeszéljem veled, s azon módon elfeledkeztem a dologról. Ezennel felkérlek, légy szíves a dolgot kézbe venni, az illetőkkel tisztába hozni, s ha meggyőződöl róla, hogy a lap elterjedésére vonatkozó adatok a valóságnak megfelelnek, és garanciát kapsz a lap vezetőségének megbízhatóságát illetőleg, felhatalmazlak kb. 100 részvénynek legfeljebb névértékben való megvételére, ha ezzel a lapra való állandó irányadó befolyásunkat biztosíthatod. Eljárásod eredményéről mielőbbi szíves értesítésetet kéri igaz híved Tisza István s. k.” (Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-Balogh-iratok 11/10a:22.) A Tisza-levél hátlapján: „Érkezett 1914. június 29-én. Dr. Zsilinszky Endre által megvizsgáltattam még 1914. évi július hóban. 1916. évi május 17-én átvettem 10.000 koronát, ezt ugyanaznap Szkicsák Ferencnek átadtam vétel végett. Részvényekből 70 darabot 1916. 30/VI. Budapesten átvettem, s 30 darabot postán kapok még. Miniszterelnök úrhoz magánlevélben 1916.5/VII. részletes jelentést tettem, és mellékeltem 1 alapszabályt és mérlegkimutatást és nyomdászamlát 1915. évre vonatkozólag a nyomdai részvénytársaságról. Alsókubin 1916. 5/VII. Szinyei s. k.” Ugyanott: „1917. június 5-én kérdést intéztem, mitévő legyek az őrizetemben lévő részvényekkel. S[áto]r[a][l]ja[új]hely 1917. 5/VI.”

² A levél alján: „Átvettem az alábbi 100 db részvényt 1913. évtől kezdődő szelvényvel. Szinyei. Beküldtem Orsz[ágo]s nemz[eti] munkapárt titkárságának jegyzék mellett 1917. 18/VII. Szinyei.”

2

1916 jún 10

*Gr. Tisza István miniszterelnök feljegyzése Szinyei Merse István
Árva és Zemplén vármegyei főispánnak a Slovenské ľudové noviny részvényeiről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza–Balogh-iratok 11/10a:20
(Kézírásos eredeti irat)

A „Slov. Ludové Noviny”-ra vonatkozó szíves soraid³ kapcsán arra kérek, hogy a vállalatnak tulajdonodban lévő részvényeit alkalmilag felhozni és Vojnich Istvánnak⁴ átadni szíveskedjél.
Budapest, 1916. június 10.

Tisza István s. k.

3

1916 júl. 17

*Drasche-Lázár Alfrédnek, a miniszterelnökségi IV. (sajtó-) osztály vezetőjének levele
Szinyei Merse István Árva és Zemplén vármegyei főispánhoz Tisza Istvánnak
a Slovenské ľudové noviny című szlovák néppárti lappal kapcsolatos kérései ügyében*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza–Balogh-iratok 11/10a:21
(Kézírásos eredeti irat)

Igen tisztelt Barátom!

A „Slovenské Ludové Noviny” című lap ügyében folyó hó 5-én a miniszterelnök úrhoz intézett nagybecsű jelentésedre⁵ való hivatkozással nagybecsű tudomásodra hozom, hogy Ő Exc. súlyt helyezvén arra, hogy a részvények alapján ezentúl Te tartsad kezvedben a dolgot, tájékoztatást óhajtana szerezni arra vonatkozólag is, hogy a szavazati jog gyakorlását miként kontemplálod? A miniszterelnök úr nem óhajt írásbeli választ, hanem azt szeretné, ha az egész kérdést alkalomadtán feljöveteledkor előtte szóba hoznád.

Budapest, 1916. július 17.

Drasche-Lázár Alfréd s. k.

³ Szinyei Merse levelét nem találtuk.

⁴ Vojnich (Vojnits) István br. o. gy. képviselő.

⁵ Szinyei Merse jelentése nincs az iratok között.

Iratok az erdélyi szász közéleti vezetők fogarasi telepítési terveihöz

A

1915 ápr. 28*Erdélyi szász vezetők emlékirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a fogarasi kincstári uradalomnak telepítés céljára való eladása tárgyában*

ME 1915–XII–2715

(Gévelt eredeti irat)

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Már több ízben járt híre annak, hogy a kincstár a fogarasi uradalom (dominium) mezőgazdasági üzemben álló birtokait parasztgazda-telepítvények létesítésének céljára el szándékoznék adni, mi által nem csak az állam az önkezeléssel összekötött terheket megtakaríthatná, hanem az önálló kisgazdák száma is szaporíthatnák és azzal az állam érdekei előmozdíthatnának – hiszen agrár államunk alapereje a kisgazdáknak rejlik.

Azon körülményből, hogy az épp említett indokok dacára a fogarasi uradalmi birtokok eladása eddig még nem történt meg, következtetnünk kellett, hogy vagy vevők nem akadtak[,] vagy az állam az eladás más előfeltételeit nem látta teljesítetteknek. Az első helyen említett következtetés a viszonyokat ismerők előtt alig fog tarthatónak látszani. A kisgazdák osztályából is vevők elegendő számban akadnának és elég jó árak is volnának elérhetőek, ha ez volna az állam egyedüli érdeke. Azt kell tehát feltennünk, hogy az állam a többi előfeltételekre különös súlyt fektet és ezeket eddig oly kevésbé látta fennforgóknak, hogy a birtokok eladására nem tudta magát elhatározni. Hogy ezen előfeltételek miben keresendők, arról nem esett szó, de valószínűséggel kitűnik ez a dolgok állásából.

Ameddig ezen birtokokat az állam tartja kezében és azokat olyan emberekkel mívelteti, akiknek életérdekei az övéivel – amint azok eddig felfogva lettek és talán a jövőben is fognak felfogatni – összeesnek, ezen birtokokat fennállásának, amennyiben erre nézve ezen vidék jelentős, nem jelentéktelen támaszainak tekintheti. És nem vonható kétségbe, hogy éppen Fogaras vidéke, mely hosszú vonalon egy ugyanazon néptörzs által lakott állammal szemben a határt képezi, Magyarország biztonságára nézve igen fontos. Kormányunk tehát ezen birtokok eladását bizonyosan csak azon esetben határozná el, ha a pénzügyi eredmény és a parasztsztyály kívánatos erősödése mellett biztosítottnak látná azt is, hogy az új tulajdonosok az államnak épp olyan támaszai lesznek, amilyen támaszokat az állami birtokok a mostani kezelés mellett képeznek vagy legalább képezhetnek.

Azért feltehető, hogy a kormány első sorban magyar parasztsztyok oda telepítésére gondolt, hogy azonban nem lehetett ilyeneket kellő számban és elegendő minőségben találni. De feltéve is, hogy sikerülne ezen birtokok részére magyar telepéseket megfelelő számban találni, kétesnek látszik, vajon tartósak lehetnének-e az ilyen telepek. Az Olt mellett fekvő mezőgazdaságilag használható birtokok hátvidékét sűrű tömegben románok, elővidékét és a nyugat felé szomszédos területet románok és szászok lakják; csak a kelet felé legmesszebbre fekvő kucsulatai birtok közeledik a székely telepek előőrseihez. Így az új magyar telepek másnyelvű környezet közepette elszigetelve és magukra hagyva állnának; saját erejük azonban nem volna elegendő az idegenszerű környezet bomlasztó befolyásainak ellensúlyozására, annál kevésbé, mivel az egyes telepek igen kicsinyek volnának, semhogy önmagukból elég életerőt kifejthetnének, és azonkívül igen hosszúra kinyúló vonalra volnának elosztva, semhogy egymást támogathatnák. Nemsokára így vagy úgy elvesznének s velük elveszne azon támasz is, melyet az állam életérdekei részére tőlük várt volna.

A birtokoknak az illető községek román lakosságának való eladása kétségtelenül a kisparasztosztály lényeges erősödését eredményezné és ezzel az eladás egyik célját elérné, más tekintetben azonban ama vidék mezőgazdaságára nézve haladást nem hozna magával. Hazánk román-ajkú parasztsága még nem érte el a mezőgazdasági kultúra olyan fokát, hogy buzdító példa nélkül önmagából a haladás útját járhatná. Ezen példát egyrészt a szász szomszédok magasabban álló gazdaságaiban, másrészt a közöttük fekvő jól vezetett uradalmokban megtalálta. Fogaras vármegyében az állami jószágok ezen nevelő befolyást kétségtelenül gyakorolták. Az állami kezelés megszűnésével ezen befolyás is megszűnnék és a birtokoknak a román lakosságnak való eladása ugyan szaporítaná a román parasztok vagyonát és számát, de mezőgazdasági művelésükben a haladást nem mozdítaná egyenlő mérvben elő. Azon nevelő befolyást, melyet a birtokok állami kezelése az ottani román paraszt lakosságra gyakorol, csak az olyan eladás pótolhatná, mely a birtokokat a mezőgazdaságban magasabban álló telepések kezébe juttatná. Még hozzájárulna, hogy azon esetben, ha az állam érdekei és ezen vidék román lakosságának nemzeti vágyai között ellentét támadna, az állam – ha a birtokokat ennek eladta – önmaga megfosztotta volna magát azon támaszoktól, melyekkel ezen vidéken most még rendelkezik.

Mindezen nehézségeknek elejét venni s a kitűzött célokat szolgáltni lehetne, ha ezen birtokok német telepéseknek eladatnának. Folytatása volna ez a magyar királyok régi telepítési politikájának, kik a német telepésekben a gazdasági haladás és egyszersmind államunk hű támaszait keresték és megtalálták. Megdönthetetlenül igazolják ezt a szomszédos szász telepek egyrészt az által, mit a művelődés terén alkottak, másrészt azért, hogy magyar hazájuk fennállásáért nem egyszer áldozatrakészen síkra szállottak. Legtermészetesebbnek látszanék tehát, ha a birtokok éppen szász telepéseknek eladatnának. Ámde a szász nép már úgy is csekély ereje az utolsó években a kivándorlás és most a háború folytán annyira meggyengült, hogy ilyen nagyszabású telepítéshez elégtelen lesz. De igenis lehetne más németek letelepítésére gondolni, kik a szomszédos szászokhoz való csatlakozásukban erős támaszt találnának és a nép és az állam iránti hűségben példájukat követve új hazájuk értékes polgárai lennének.

Leginkább volna ez várható olyan evangélikus hitvallású német parasztoktól, kik már most is Magyarország vagy kettős monarchiánk polgárai; mint evangélikusok a „szász” egyházhoz csatlakoznának, amely szellemi és lelki érdekeik ápolását szívesen elvállalná, mint Magyarország vagy Ausztria fiai pedig másoknál inkább ezen földet nemcsak mint rögöt, mely nekik tápot ad, hanem mint hazájuk egy részét is fognák szeretni és gondozni, tekintetüket befelé, nem kifelé fognák irányítani.

Nem valószínűtlen, hogy monarchiáknak a háború által felforgatott éjszaki részeiben (Galíciában, Bukovinában, talán a Szepességben is) lakó evangélikus németek arra fogják magukat indítatva érezni, hogy elpusztított otthonuk újbóli felépítésére kevésbé veszélyeztetett helyet keressenek. Másod sorban oroszországi német parasztok jönnének tekintetbe, kik az orosz hatóságok súlyos nyomása alatt nyögnek s így nagyon szívesen fognak kivándorolni; hiszen azt lehetett az újságokban olvasni, hogy az orosz belügyminiszter rendelete szerint a német származású gyarmatosoknak Oroszországban nincs többé megengedve, hogy zárt községekben együtt lakjanak s önkormányzatukat megtartsák, de sőt még azt is, hogy az orosz lakosság közé fognak szétosztatni.

De németországi parasztok és iparosok is volnának a telepítés céljára tekintetbe veendő, kik az Olt völgyében és a fogarasi havasokban ipari üzemek (faipar, üvegyártás, márványfejtés) létesítésére és a számos vízierők hasznosítására a föltételeket megtalálják.

A fogarasi uradalom birtokain ezen evangélikus német gazdák (500–600 család) minden tekintetben új hazát találnának. A birtokoknak a nagyszeben-brassói vasútvonal melletti fekvése, a széles sík völgy jó úthálózata, a vízben gazdag Olt folyó biztosítja részükre egy gyors és kényelmes személy- és áruforgalom minden előnyét. Megvolna a lehetősége annak, hogy nagyobb gazdaságok mellett

¹ A „mit” szótól az „azáltal” szóig kézírással beszúrva.

belterjes kicsinybeni gazdálkodással foglalkozzanak, hogy új iparágak behozassanak vagy már meglévők új életre keltessenek, amennyiben a mezőgazdaság és ipar termékeit a közeli városokban könnyen hasznosítani, de nagyobb távolságokra való szállításra (kivitelre) is alkalmassá tenni lehetne.

Különös jelentősége van továbbá a fogarasi dohánytermelésnek és a szomszédos Barcaságban fekvő répacukorgyár közelsége; a cukorrépa termelése a telepések gazdasági viszonyait rövidesen előnyösre fordítaná, a modern gazdálkodás minden haladását, úgy amint a Barcaságban már megvan, közöttük meghonosítaná és képesekké tenné őket, hogy a birtokokból szaporodó ivadékaik részére is elegendő hozadékot biztosítsanak.

A szomszédos erdős havasok számos, az ipar részére még nem hasznosított vízi erőivel a faipar különféle ágainak, az üvegyártásnak kedveznek, mely utóbbi régóta az ezen vidéken előforduló kovakövet üvegárukra feldolgozta, Porumbákon, Feleken, Kercisorán, Árpáson közönséges homorú- és táblaüveget gyártott, elavult rendszere mellett azonban a nyugat versenyt nem bírta ki. A Vöröstorony, Sebes, Felek, Árpás vidékén előforduló márvány kiaknázása is érdemel figyelmet stb. stb.

Ilyen telepítvények fennállásának és belső virulásának kedvéért az önmagukban rejlő, már tanúsított életerejük mellett a szász nép egyházi és társadalmi szervezése megtenne mindent, ami módjában állana és erőivel elérhető.

A szászok által lakott föld három oldalról határos az Olt síkságával, sőt több telepe (Felek, Fenyőfalva, Kerc, Fogaras és Sárkány) magára a síkságra is rálépett. A szászság ezen előőrseiben az új német telepítvények támasztékokat és a szomszédos dombvidéken fekvő szász községek széles övében igazi védőbástyát találnának. Így aztán remélni lehetne, hogy azok maradnának, mint akik jöttek, és hogy éppen ezért teljesíteni is fognának, amit tőlük vártak. Az állam a szászságnak az ezen német telepítvényeknek mint ilyeneknek való fenntartását célzó közreműködését azonban – habár azzal saját erejének fokozását is kívánná elérni – minden bizalmatlankodás nélkül elfogadhatná. A magyar állam és a szászság céljai éppen itt még világosabban, mint másutt, fednék egymást, és az egészet is tekintve a szászság erősödésére nyíló alkalom az államra nézve is csak kívánatos lehet; hiszen a szászság nyeresége egyúttal az állam nyeresége is. Ezt előbbi éveknél világosabban az utolsó idő nehéz válságai tanították, egészen eltekintve a most dúló háború azon további nagy tanulságától, hogy a magyarnak mégis csak *egy* hű barátja van: a német.

Nehézségek talán inkább más oldalról volnának várhatók. Kétségtelen, hogy az állami jószágok eladása esetében Fogaras vármegye román-ajkú lakossága fogná magát inkább jogosított, sőt talán az egyedül jogosított várományosnak tartani és a földrajzi fekvés mellett kétségtelenül nemzetiségének az „Olt melletti földre” nézve gyakran említett történeti igényeit is felhozni. Már pedig ezen esetben nem előbb birt jogok megújításáról vagy elvonásáról van szó, hanem az állam kezében lévő birtokok minél előnyösebb gazdasági és állampolitikai hasznosításáról. De nem is nemzetiségi szempontok forognak szóban, hanem a gazdasági művelődésnek a mezőgazdaság és az ipar terén való emelése, amihez a legalkalmasabb erőket onnét kell venni, ahol kaphatók. A viszonyok elfogulatlan megítélésénél a románoknak is be kell vallaniok, hogy az előrehaladott mezőgazdaság és gyáripar képviselőinek és előharcosainak ők még nem tekinthetők, de a létesítendő modern üzemekben nemcsak keresetet, hanem magasabb gazdasági képesítésre az iskolát is megtalálhatják.

De ha mégis azon kérdés is igényelne feleletet, hogy melyik nemzetiség igényei mellett tesz tanúságot a múlt, ebben az esetben is a szász népnek nem kellene hátrálni más nemzetiség előtt. Mert, ha a kérdéses birtokok evangélikus németekkel való betelepítésük által a szászok élet- és művelődési körébe bekapcsolatnának, az csak folytatása volna egy eljárásnak, melyet a magyar korona ismételten jónak talált; hisz már igazságos Mátyás király, a magyar állam megszilárdítója és nagyobbítója, a fogarasi dominiumot (1469–1472. évben) a szászoknak adományozta és utána II. Ulászló őket 1503-ban a birtokban megerősítette. A fejedelmek korának bonyodalmai hosszabb időre elragadták tőlük a birtokot; de midőn Mária Terézia alatt Erdély a magyar koronával ismét szorosabban összekötve volt, a közjogilag akkor fennállott szász nemzet a dominiumot, most már 99 évre

szóló vétel útján – *jure inscriptio*² – ismét megkapta. A majdnem egy évszázadot tartó szász kezelésből kapta a magyar állam a fogarasi birtokokat vissza. Csak méltányos volna, ha azokat, hogyha egyáltalán eladásra kerülnek, ismét a szász-német kultúra befolyásának engedné át.

A német telepítésre nézve az Olt folyó közelében fekvő nagyobb birtokok Alsó- és Felső-Porumbákon, Skorén, Szerátán, Alsóárpáson, Alsóucsán, Vistben, Alsószombatfalván, Bethlenben, Fogarason, Alsó- és Felső-Komanában, Venicében, Mundrán, Sárkányban, Kucsulatában jönnének tekintetbe. Minden egyes birtok elég nagy ahhoz, hogy átlag 10 holdat számítva egy tagra legalább 10–20, de 30–40, sőt Fogarason még 70 paraszt család is elhelyezhető volna, amihez még az ipari üzemekben foglalkoztatott munkások, munkavezetők, gyárosok jönnének. Ezzel az alap meg volna vetve egy-egy, összesen tehát 9 életképes község részére. Ezen, egy vonalon fekvő, vasút és folyó által összekötött telepek pedig a beékelte szász községekkel egy sorra összekapcsolódnának, amely már önmagában elég fenn- és ellentállási erővel bírna.

Végül bátorkodunk a m. k. földművelésügyi minisztérium kiadványaira utalni. Az 1911. évben megjelent 3-ik sz. kiadvány („A m. k. ménesbirtokok, a gödöllői koronauradalom és a palánkai csikótelep jövedelmezősége az 1896–1908. években”) XIX. táblázata szerint a fogarasi uradalom 8090.2 kat. holdnyi területéből az 1909. évben volt 4129.9 hold szántó, 1142.9 hold rét, 1570.1 hold legelő, 45.9 hold haszonkert, 22 hold komlós, 57.4 hold gyümölcsös, 424 hold erdő és fásítás és 698 hold művelésen kívül. Az ingatlanok vagyoneértéke a XX. táblázat szerint 2,068.466 K 17 f-rel van beállítva, amely összegből a talaj értékére 1,051.553 K 15 f és a gazdasági épületekre 1,016.913 K 02 [f] esik. Az uradalom tiszta nyereséget *nem* hozott. Az 1896–1908. években a bevételek összesen 3,916.549 K 39 f-t, a kiadások 5,459.761 K 02 f-t tettek. Tizenhárom év alatt a veszteség évenként átlag 19176 K 42 f-t tett, miből egy-egy holdra átlag 2 K 32 f, vagyis a leltár 0.83 százaléka esik. Csakis akkor, ha a tulajdonképpen gazdasági üzemmel össze nem függő kiadásokat számításán kívül hagyjuk, a tiszta nyereség holdanként 2 K 89 f-r, ami a leltári érték 0.75 százaléka felel meg.

A földművelésügyi minisztérium 1913. évi kiadványok 7. száma („Pót-füzet a m. k. ménesbirtokok, a gödöllői koronauradalom és a palánkai csikótelep jövedelmezősége az 1896–1908. években című füzethez az 1909., 1910. és 1911. évek eredményei”) szerint az 1896–1911. években az összbevételek 5,192.767 K 30 f-t, az összkiadások 6,865.661 K 10 f-t tettek, vagyis ezen 16 évben tett a bevételek évi átlaga 324,547 K 96 f-t, a kiadások évi átlaga 429,103 K 82 f-t, az egy évi veszteség tehát átlag 7483 K 76 f-t. Ebből egy-egy holdra esik 91 fillér, ami a leltári érték 0.44 százaléka felel meg. A gazdasági üzemmel össze nem függő kiadások levonása után ezen 16 évben holdanként 4 K 60 f átlagos évi hozadék mutatkozik, ami a leltári érték 1.16 százaléka felel meg. Az ingatlanok vagyoneértéke az 1911. év végével 2,183.766 K-val van beállítva, mely összegből a talajra 1,080.641 K 35 f, a gazdasági épületekre 1,103.124 K 65 f esik.

Hogy miért nem jövedelmezik a fogarasi uradalom, annak okait a már idézett 1911. [évi] kiadványok 3. számában így találjuk előadva:

„Ezen ménesbirtok valóban temérdek nehézséggel küzd. Nagy hátránya szétszórtsága, amennyiben végpontjai 86.5 km-nyire vannak egymástól. Ennek következménye, hogy 16 majorja is nemcsak távol vannak egymástól, hanem a kerületek központjából is úgy, hogy egyes majorok a kezelési központoktól 16–18 km-re esnek.

A gazdaság ezen szétszórtságánál fogva sokkal több épület szükséges, mint összefüggő nagyobb birtokon; a kezelésre több tisztviselő kell, szintúgy nagyobb ígás erő és ennek folytán sokkal több cseléd. (4130 hold szántóföldre 190 pár ígás fogat és 100 hold szántóra 7 cseléd).

A munkásviszonyok nem kedvezőek, cselédek távolról szerzendők és nyári munkásokat messze földről kell a birtokra hozni.

² Az érdem jogán (lat.).

A klimatikus viszonyok sem kedvezőek, zord tél és sok csapadék, mely utóbbi körülmény annál kedvezőtlenebb, mert talaja nagyjából nehéz munkátú, kavicsos s át nem eresztő, ezért évek óta folyik az alagsövezés és még sok időbe fog telni, míg a túlvizes talajok mind alagsövezve lesznek. Majdnem évenként kisebb-nagyobb jégverés károsítja a terményeket.

Volt a birtoknak 9547 hold erdeje, mely azonban a mezőhegyesi birtok kikerekítése végett elcsereáltetett. Ezen úton nemcsak sok havasi legelőt veszített a birtok, hanem faszükségletét is készpénzben kell vennie és messze fekvő vágásokból fuvarozni.

Leginkább károsítja a birtokot az Olt folyó, mely három megyét folyván át, alsó folyásában éri a ménésbirtokot, s évenként kisebb-nagyobb árvizeket zúdít a birtokra, mi annál is inkább káros, hogy tagosításkor szándékosan a ménésbirtok helyzetet a folyó mellé, azon elvből indulván ki, hogy a vármegyében nagyobb földbirtokos alig lévén, az állam jobban viselheti el a szabályozatlan, rakoncátlan folyó áradásait, mint a kisbirtokos. Ezért évenként nagy költséget okoz az Olt elleni védelem, de mert az Olt áradásai kiszámíthatatlanok, a védelem keveset használ. Például 1901 évi augusztus 8-án oly páratlan árvíz lepte meg a birtokot, hogy az összehordott gabona asztagokban került víz alá. Ezen áradások éppen ott tesznek legtöbb kárt, hol a birtoknak legjobb talajai vannak.”

Kérjük ezek után Nagyméltóságodat, kegyeskedjék odahatni, hogy a magas kormány

1) a fogarasi uradalomnak, még pedig a m. k. gazdasági kincstár kezelése alatt álló alsóárpási, alsókománai, alsóporumbáki, alsószombatfalvai, alsóúcsai, bethleni, felsőporumbáki, felsőkománai, venicei, visti, fogarasi, kucsulátai, mundrai, sárkányi, skoréi, szeratai birtokoknak telepések részére leendő eladását elhatározza és – tekintettel a mostani gazdasági üzem mellett hiányzó jövedelmezőségre – olyan fizetési módozatokat megállapítson, melyek mellett a telepítés sikere és főleg a minden új telepítéssel összekötött kezdetbeli nehézségek legyőzése joggal várható legyen;

2) elvben hajlandónak nyilatkozzék arra, hogy olyan iparosok részére, kik itt letelepednek, a vízi erők és nyers anyagok hasznosítása tekintetében a fogarasi uradalomnak a m. kir. erdőkincstár kezelése alatt álló havasi részeiben is a törvény szerint megengedett minden könnyítés és kedvezmény meg fog adatni.

Kegyeskedjék Nagyméltóságod határtalan nagyrabecsülésünk nyilvánítását elfogadni.

Nagyszeben, 1915 évi április hó 28-án

D. Teutsch [Frigyes]
püspök

Böck [Károly]
Nagyszeb. földhitelint.
igazgatója

Dr. Wolff Károly
a főrendi ház tagja

Melzer Vilmos
orsz. képviselő

B

1915 aug. 9

*Az erdélyi szász vezetők előterjesztése br. Ghillány Imre földművelésügyi miniszterhez
„a fogarasi állami uradalomnak parcellázás és betelepítés céljából leendő eladásával”
kapcsolatos tárgyalások ügyében*

ME 1915–XII. res.–450 (2715/915)

(Gévelt másolat)

Nagyméltóságos Miniszter Úr!

Kapcsolatban az 1915. évi április hó 10-én kelt azon tiszteletteljes kérvényünkkel, melyet a fogarasi állami uradalomnak parcellázás és betelepítés céljából leendő eladása iránt beadtunk, bá-

torkodunk Nagyméltóságodat kérni, hogy az eladás feletti tárgyalásokat a következő alapon kegyeskedjék megindítani:

Az eladási árat és parcellázás s betelepítés egyéb feltételeit már most is az egész, a m. kir. gazdasági kincstár kezelése alatt álló fogarasi uradalomra kérjük megállapítani, de amellet mégis az uradalomnak két vagy három csoportban leendő eladását szemügyre venni, hogy azon nem remélt esetben, ha a tervbe vett betelepítés nem sikerülne, nagyobb kár elkerültessék.

Azért a telepítési vállalatnak, amelynek keresztülvitelére és financiozására elsősorban a nagyszebeni általános takarékpénztár és a nagyszebeni földhitelintézet vétetnek tekintetbe, először csak egy csoportot, és pedig az uradalomnak Alsóporumbák, Felsőporumbák, Szerata, Árpás, Ucsa, Vist és Szombatfalva községekhez tartozó ingatlanait kellene megvennie és részére a Bethlen, Fogaras, Mundra, Sárkány községekhez tartozó ingatlanokra (második csoport) és Alsó- és Felsőkomána, Venice és Kucsulata községekben fekvő ingatlanokra nézve (harmadik csoport) megfelelő időre az optio megadandó. – Az optio joga azon esetben, ha amint reméljük a telepítés sikerülni fog, gyakoroltatnék, míg az ellenkező esetben a többi csoportok eladása elmaradna.

Ezen csoportok mindegyikében az ingatlanok eladási árai ugyan azon elvek szerint volnának megállapítandók, melyek az egész fogarasi uradalom eladási árának megállapításánál mérvadók.

Közel fekvő gondolat, az eladási ár megállapításának alapjául a leltári értékét választani. A magas m. kir. földművelésügyi minisztérium által kiadott „Pótfüzet a m. kir. ménesbirtok[ok], a gödöllői uradalom és a palánkai csikótelep jövedelmezősége az 1896–1908. években című füzethez az 1909., 1910. és 1911. évek eredményei” (Budapest, Pallas részvénytársaság nyomdája 1913) a telkek (8279 kat. hold) leltári értéke 1,080.641 K 35 f-rel az *épületeké* 1,103.124 K 65 f-rel, az ingatlanok (telkek és épületek) leltári értéke összesen 2,183.766 K-val van beállítva. Pénzügyi nehézség itt nyilvánvalóan az épületekben rejlik, melyek a telkeknél többre becsültetnek, parasztelepésekre nézve azonban nem bírnak vagy legfeljebb igen csekély értékkel.

Az értékelésnél tehát az épületek kikapcsolandók, és pedig annál is inkább, mivel birtokvárosroknál a megviseleshez szükséges épületek a földérték kiegészítő részét képezik, tehát magukban véve külön értékkel nem bírnak. Legfeljebb olyan épületek jöhetnek tekintetbe, melyek iskolai avagy szövetkezeti (tejgazdasági, burgonyaszeszfőzési) célokra alkalmasak.

Azon épületek megjelölése, melyek a telepések részére használhatók talán legcélszerűbben a helyszínen a magas kincstár és a telepítési vállalat képviselőiből álló közös bizottság által eszközölhető.

A földet illetőleg a leltári érték vagy a kataszteri tiszta jövedelem lesz mérvadó, mivel a gazdálkodás tényleges hozadékának alapul vétele a kincstár által el nem fogadható eredményt szolgáltatna. Mert ha a becslés mértékéül az 1896–1911 évek hozadéka szolgálna, valóságos érték egyáltalán nem mutatkoznék, hisz ezen 16 év alatt a fogarasi dominiumnál az évi átlagos veszteség 7483 K 76 f-rel, minden egyes katasztrális holdnál 91 f-rel van kimutatva. És még akkor is, ha csak a 10 utolsó év (1902–1911) hozadékát vesszük tekintetbe, egy évre átlag az összes 8279 hold után csak 16658 K 29 f – holdanként tehát 2 K 02 f – tiszta hozadék mutatkozik. A legutolsó három évben (1912–1914) a gazdasági hozadék – amint halljuk – ismét apadt.

Bátorkodunk tehát javaslatba hozni, hogy az összes 8279 kat. hold azaz épületek kihagyásával a földeladási árú az 1,080.641 K 35 f leltári érték (esetleg csekély pótlással) elfogadtassék és ennek alapján minden egyes csoportra eső részösszeg megállapíttassék. Ha a magas kincstár nem követelné, hogy az egész vételár a telepések által, illetve helyettük egyszerre lefizettessék, hanem egy részének évi részletekben való törlesztését megengedné, a hátralékos vételár kamatozását 4 %-kal javasolnánk megállapítani. Ha a kincstár a telepések által használható csekély számú épületek megfizetését is követelné, az ezekre vonatkozó vételár kamatmentesen évi részletekben volna törlesztendő, és az így befolyó összegek tekintettel arra, hogy az uradalomnak az Olt mellett fekvő ingatlanai az árvíznek és az elmosás veszélyének vannak kitéve, a kincstár részéről a partvédelemre

és az Olt folyó szabályozására volnának fordítandók, amely óhajtásukat különben már a közigazgatás kötelezettségyszerű feladatai is igazolnák.

Az ingók közül, melyek az 1911. évi leltárban 1,322.649 K 45 f-re, és pedig állatok 519,701 K 50 f-re, termények 426.052 K 23 f-re, anyag és eszközök 308,459 K 72 f-re és értékpapírok 68,400 K-ra becsültek, szintén csak egy csekély rész lesz paraszttelepések részére használható. E tekintetben is ajánlatos lesz, közös bizottság által azt, amit a telepések használhatnak, megjelölni és mérsékelt ár mellett nekik átengedni, míg az így nem értékesíthető ingók (állatok, termények, anyag és eszközök) az uradalom részéről más úton volnának eladandók.

A telepítés érdekében nagyon is örvendetes volna, ha minden egyes telepes ingyen igavonó marhát, az első vetésre vetőmagot és három havi élelmezésre gabonát kapna. Az ilyen telepítéseknél nem szokatlan segély a telepítés sikerének feltételeit lényegesen javítaná.

Azon kérelmet is bátorodunk előterjeszteni, hogy a telepéseknek a lakházak és gazdasági épületek építésére szükséges terméskő és fa a kir. erdőkincstár kezelése alatt álló fogarasi havasokból rendelkezésre bocsáttassák és részükre holdanként előre megállapítandó ár ellenében a havasi legelők hasznosítására vételére az optio megadassék.

A havasi legelők ezen értékesítése azon eléggé meg nem becsülhető eredményre is vezetne, hogy a magas kir. földművelésügyi minisztériumnak a havasokon a juhgazdaság helyébe a marhatenyésztés meghonosítására irányított messzelátó törekvései értelmes telepítések segítségével megvalósulhatnak, kivált akkor, ha a telepéseknek alkalmuk nyílik, hogy a telepek kellő közelében fejős tehének részére jó legelőket szövetkezeti alapon létesítsenek és fenntartsanak, és ha a telepek közelében sertéslegelőkről is gondoskodva lesz.

Egyházi tekintetben az első csoport telepesei a feleki, kerci és kissinki, a második csoport telepesei a fogarasi és sárkányi és a harmadik csoport telepesei a halmágyi, szásztyukosi és ugrai evangélikus egyházközségekhez fognának csatoltatni, azon helyeken pedig, amelyeken nagyobb számban telepednek, saját iskolát kapnának, miután az uradalomhoz tartozó, a telepések által gazdaságilag nem használható épületek e célra könnyen átalakíthatók lesznek.

Miután valószínűnek tartjuk, hogy közvetlenül a háború befejezése után telepések jelentkezni fognak, tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, hogy javaslatainkat minél előbb megfontolás és tárgyalás tárgyává tenni kegyeskedjék, hogy az egész ügy, mielőtt az országgyűlés elé terjesztetnék, minden irányban tisztázva és határozat hozatalra érett legyen.

Amidőn kérjük, hogy Nagyméltóságod nagybecsülésünk nyilvánítását kegyesen elfogadni méltóztassék

maradtunk Nagyméltóságod hívei:

Nagyszeben 1915. évi augusztus hó 9.-én.

dr. Wolff Károly s. k.
főrh. tag

D. Tertsch s. k. [é. Teutsch]
püspök
Bäch s. k. [é. Böck]
a nagyszebeni földhitelintézet
igazgatója

Melzer Vilmos s. k.
orsz. képviselő
A másolat hitelül:
Vicenik Ferenc s. k.
min. s. hiv. főigazgató

M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium
Központi Kiadóhivatala [körpecsétje]

C

1915 dec. 6

*Az erdélyi szász közélet vezetőinek emlékirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
„a fogarasi uradalom betelepítése tárgyában”¹*

ME 1915–XII. res.–450 (2715/915)
(Eredeti gépelt irat)

Nagyméltóságos Miniszterelnök Úr!

Azon jóindulat, mellyel Nagyméltóságod *telepítési törekvéseinket kíséрни kegyeskedik*, arra kötelez, hogy azon *lépésekről*, melyeket a magas kormányhoz intézett *utolsó beadványunk előterjesztése óta tettünk, tiszteletteljesen jelentést tegyünk*.

Mindenekelőtt az volt a törekvésünk, hogy olyan szervezetet létesítsünk, mely képes lesz a telepítést keresztülvinni. Ezen szervezet akképpen fog létesítettetni, hogy a Nagyszebenben az 1891 óta működő és a telepítést sikerrel folytató „*Erdélyi egyleti bank*” *alaptőkéje három millió koronával felemeltetik. Ezen új részvénytőke*, melyből egy-egy milliót a nagyszebeni általános takarékpénztár és a nagyszebeni földhitelintézet, a harmadikat a többi szász pénzüintézet s magánemberek fognak átvenni, *kizárólag telepítési célokra fog fordítottani*.

Azonkívül az említett pénzüintézetek segítségével *három millió Korona biztosítási alap fog alakítottani*, mely a bankot az 1897. évi XXXII. t.c. értelmében fixkamatozású kötvényeknek a birtokvétel s telepítés előrehaladásához idomuló kiadására feljogosítja.

A *fogarasi állami uradalmat illetőleg*, amelynek eladásáért az 1915 évi április hó 10-én kelt beadványunkban folyamodni bátorkodtunk, *egyetértünk Sándor János belügyminiszter úr Ő Nagyméltóságának azon nézetével*, mely szerint ezen uradalom, mely az Olt folyó és a déli Kárpátok között 90 kilométer hosszúságban elterjed, *tiszta földművelő telepek létesítésére nem alkalmas*, mivel azon pár száz holdnyi szántók és kaszálók, melyekkel az uradalom a tekintetbe jövő, tizenkettőnél több községek mindegyikében bír, talán 20–40 családnak telepítését, de nem önálló, életképes új községek alapítását teszik lehetővé. Az *uradalom ezen számos község határain szétszórt részeinek betelepítése* – amit már az 1915 évi április hó 10-én kelt beadványunkban voltunk bátrak kiemelni – sikerre való kilátással *csak ipari telepekkel kapcsolatosan lesz megindítható*, amelyeknek előfeltételei ezen területen fennforognak, például a kincstárerdő birtokára alapítandó fa megmunkáló gyárak részére, melyek a keletre kiviendő bútorokat, cellulózét, ajtókat, ablakokat s más épületrészeket készíthetnek, üveggyárak, márvány- és egyéb kőbányák, a fogarasi havasok gazdag vízi erőre alapítható villamos művek részére.

Ilyen *iparvállalatokat* azonban *csak a magas kormány támogatása mellett* tökeerős, *szakértő vállalkozók hozhatják létre*, amilyenek – *fájdalom* – *közöttünk nem találhatóak*. Ha a magas kormány *elvben hozzájárulni kegyeskedik*, hogy a fogarasi uradalom ipari és telepítési célokra eladásék, az erdélyi egyleti bankkal *egyetemben igyekezni fogunk*, hogy iparosokat e célra megszerezzünk. Csak akkor, ha alkalmas iparosok már találtattak, lesz a fogarasi uradalom eladása keresztülvihető azon célból, hogy a különféle községek határain szétszórt részeken iparosok s velük kapcsolatban munkás és földművelő telepek létesíttessenek.

¹ Az emlékirat eredeti címe: „Borosjenői és szegedi gróf Tisza István m. kir. miniszterelnök úr Ő nagyméltóságának Budapesten. – Emlékirat a fogarasi uradalom betelepítése tárgyában.” – Az emlékirathoz 1. mell. a von. gazdasági tervezet, ill. javaslat egy-egy német nyelvű nyomtatott példányát. (*Satzungen der Siebenbürger Vereinsbank, Aktiengesellschaft, ill. Erläuterungsbericht.*)

Telepítési törekvéseink közvetlen megvalósítása céljából jelenleg tárgyalások folynak birtokok (pl. az Óbrázsa–mihálcfalva–oláhcsesztvei és az alsókarácsonfalva–buzásbocsárd–tűr–csufudi birtok) megvétele körül. A vétel némely előfeltételtől függ: így Óbrázsan attól, hogy az Óbrázsa, Mihálcfalva és Oláhcsesztve községek határain fekvő birtokrészek egy határban és az itt letelepítendő telepesek saját jegyzővel bíró önálló községben egyesíthetők legyenek, Alsókarácsonfalván pedig egy Küküllő-híd építésétől, mely a Küküllő jobb partján fekvő Alsókarácsonfalva és Buzásbocsárd községek és a balparton fekvő Tűr és Csufud községek között az összeköttetést létre hozná és a telepesek részére a mindkét parton fekvő birtokrészek megművelését lehetővé tenné.

A telepesek megnyerését előkészítettük, még pedig első sorban az *északamerikai egyesült államokba kivándorolt tízezer erdélyi szász* között. Ezek közül azokat, kiket szülőfalvuk lelkészi hivatala rátermetteknek és oly vagyonosoknak minősített, hogy egy telepes-sessió vételárának legalább negyed részét készpénzben lefizethetik, a *visszavándorlásra és településre fogjuk felhívni.*

Szándékunk van továbbá, *mindegyik telep részére egy-egy szakértő németországi gazdát megnyerni*, aki hivatva lesz, Németország előrehaladott mezőgazdaságát mintaszerű példája által nálunk is meghonosítani és megmutatni, miképpen lehetséges, hogy ugyanazon terület, melyen nálunk most 7 métermázsza búza terem, 17–18 métermázsát hozzon, mint Németországban.

El vagyunk határozva, hogy egész erőnket a telepítés szolgálatába helyezzük. Amennyiben pedig saját erőnk elégtelen, hogy a munka hiába ne legyen, kénytelenek vagyunk az állam erős támogatásáért és közreműködéséért folyamodni, amely – nézetünk szerint – abban, hogy a telepítésnek sikere legyen, nálunknál nem kevésbé érdekelve van, miután Magyarország erdélyi részei Szent István koronája részére tartósan csak sikeres telepítés útján biztosíthatók.

A magyar állam Erdélyt illetőleg ma hasonló helyzetben van, mint milyenben a dicsőséges árpád-házi királyok idejében volt, kik több mint 700 évvel ezelőtt elődeinket ad retinendam coronam² az országba hívták. Akkor sikerült a telepítés, egyrészt a bölcs királyok bőkezű támogatása folytán, kik a királyhágón túl a művelés alá veendő földet a bevándorlóknak ajándékozták s ezekből egyedüli ellenszolgáltatásul adókat és fegyverszolgálatot követeltek, másrészt pedig sikerült akkor a telepítés elődeink rátermettsége folytán.

Hogy a telepítés egyesített erővel sikeresen keresztülvihető legyen, ma is lényegileg az államsegély ugyanazon mértéke szükséges, mint hétszáz évvel ezelőtt, csak az alak, melyben az államsegély adatik, illetve kéretik, más.

Azon célból, hogy rendeltetésünknek, mely abban áll, hogy hazánk erdélyi részeinek a magyar szent korona részére való megtartásában és biztosításában közreműködjünk, megfelelőhessünk, bátorkodunk Nagyméltóságodat mint magas államkormányunk mély belátású elnökét tiszteletteljesen kérni, *kegyeskedjék odahatni:*

1) Hogy a mi működési körünkben a telepítés keresztülvitelével megbízott Erdélyi egyleti banknak a telepítés céljaira szánt birtokok megvétele az állam vagy a magas kormányral szorosabb viszonyban álló *pénzintézetek részéről olcsó (legfeljebb 3–4%-ot kamatozó) ezen birtokokon jelzálogilag biztosítandó kölcsönök nyújtassanak*, azon célból, hogy kedvező fizetési feltételek által a telepeseknek a megélhetés lehetővé tétessék. Egy olcsó hitelforrás megszerzése nevezetesen a legközelebbi évekre nézve feltétlenül szükséges, amíg a hadikölcsönök által felhajtott kamatláb, melyhez az ezentúl kibocsátandó értékpapírok is kell hogy alkalmazkodjanak, ismét leszállni és sikerülni fog, az 1897:XXXII. t.c. alapján kibocsátandó kötvények részére a piacot megnyerni;

2) hogy – tekintettel arra, miszerint a birtokoknak megvétele s a telepeseknek való továbbadása között gyakran csak egy néhány hónapi időköz van, és a *kétszeres vagyonátruházási illeték (összesen 8,6%) a telepeseket nagyon is megterheli*, sőt megélhetésüket veszélyezteti – az 1911. évi XV. t.c. 2. §-ának 3. pontjában a „*Magyar földhitelintézetek országos szövetsége*” részére megadott kedvez-

² A korona megtartására (lat.).

mény általjában a telepítési célokból történő átruházásokra a törvényhozás útján kiterjesztessék vagy legalább hogy a pénzügyminiszter úr felhatalmaztassék, hogy tekintetre méltó esetekben a belügyminiszter úrral egyetértve a második, t.i. a telepésekre való átruházás illetékmentességét engedélyezhesse,

3) *hogy a telepítési birtokokon keresztülviendő talajjavításokat (vízfolyások szabályozása, álmosságok megakadályozása, vízlecsapolások, mocsarak kiszárítását, öntözések), utak, hidak, vízvezetékek létesítését a magas kormány anyagilag is támogassa;*

4) *hogy az 1908.XLIII. t.c. alapján adható államsegély a vagy önálló községet képező vagy szövetkezetekben vagy egyletekben egyesített telepések részére közlegelők, atyaállatok és egyéb tenyészanyag beszerzése céljából megígértessék;*

5) *hogy az 1907:XLVI. t.c. s a földművelésügyi miniszter úr 67000/1907 sz. alatt kibocsátott végrehajtási rendelete értelmében gazdasági munkásházak építésére engedélyezett állami támogatás a telepések lakházainak építésére is megadassék;*

6) *hogy a legalább 150 családból álló telepescsoportok részére a saját jegyzővel bíró önálló község alapítása megígértessék;*³

7) *hogy az erdélyrészi evang. ág. hitv. országegyház részére a telepés községekben létesítendő népiskolák fenntartására megfelelő állami segély kilátásba helyeztessék.*

Ezen tiszteletteljes kérelmeink támogatásául és indokolásául bátorcodunk hangsúlyozni, hogy telepítési törekvéseink kizárólag hazafias szándékokból kiindulnak és az Erdélyi egyleti bank is a telepítés keresztülvitelének átvállalásánál nem vezérelteti magát nyereszkesedési szándék által.

Amidőn végül további tájékoztatásul az erdélyi egyleti bank alapszabályaihoz tervezett módosítások indokolását bátorcodtunk mellékelni, maradtunk végtelen nagyrabecsülésünk kifejezése mellett

Nagyszeben, 1915 évi december hó 6-án

Nagyméltóságod alázatos hívei

D. Teutsch s. k.
püspök
Melzer Vilmos s. k.
orsz. képviselő

dr. Wolff Károly s. k.
főrendiházi tag
Böck Károly
a nagyszebeni földhitelintézet
igazgatója.

---

³ E pont a lapszálon is megjelölve.

D

1915 dec. 15

Br. Ghillány Imre földművelésügyi miniszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz az erdélyi szász vezetőknek „a fogarasi uradalom betelepítése tárgyában” készített emlékiratával, az abban foglaltak nem teljesíthető voltával kapcsolatban

ME 1915–XII. res.–450 (2715/915)

(Gépelv eredeti irat)

65208 szám 1915.

X-fő 2 ü. o.

Bizalmas!

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

A folyó évi június 8-án 2715/M.E.T. számú nagybecsű átiratára van szerencsém a melléklet visszazárása és az erdélyi szászok vezetői által a fogarasi ménesbirtok eladási ügyében¹ hozzám intézett beadvány másolatának megküldése mellett Nagyméltóságodat a belügyminiszter úrral egyetértőleg tisztelettel értesíteni, hogy az emlékiratban és a beadványban kifejezett kérelmet birtokpolitikai okokból és az útját álló törvényes akadályok miatt teljesíthetőnek nem találom.

A ménesbirtok ugyanis az egyedüli mezőgazdasági nagybirtok Fogaras vármegyében. 8375 1593 1600 k. hold terjedelmével, tiszti személyzetével és székely cselédségével, továbbá a hozzátartozó kegyúri és más jogokkal, végül értékének nagy súlyával erősebb bástyája ez idő szerint az állameszmének, mint a birtokoknak az a csoportja, amely feldarabolása esetén abból kihasználható. A vármegyének majdnem egész hosszában végigvonuló fekvése következtében a kisebb parcellákról nem szólva 23 különböző nagyságú és 100 K. holdnál terjedelmesebb tagból áll, ami telepítésre való felhasználását megnehezíti és csak elvétve teszi lehetővé olyan erős telepek létesítését, amelyek a hozzátelepítéssel megnagyobbított községekben túlsúlyt, a községekben pedig kellő befolyást biztosítanak a telepéseknek. Leginkább ezen okból nem támadt eddig a vármegyében és az erdélyi magyarságban erősebb áramlat, amely feldarabolását és benépesítését követelte volna.

Az a körülmény, hogy a ménesbirtokok egyes tagjait a román községek és kisbirtokok nemcsak egymástól, hanem a szomszédos vármegyékben sűrűbben lakó szászoktól is elszigetelik, kétségessé teszi a célbavett német telepítés sikerét még abban az esetben is, ha a Királyhágón túl élő németek, szászok szaporodás tekintetében lépést tartanak magyar és román versenytársaikkal. E tekintetben azonban minden népszámlálás a németeknek növekedő hátramaradását jelenti. 1880-tól 1910-ig Erdélyben a magyarok száma 45,7 %-[k]al, a románoké 24,5 %-[k]al, a németeké 7,5 %-[k]al emelkedett és a szaporodásból az utolsó évtizedben a magyarokra 12,7%, a románokra 5,4%, a németekre pedig csak 0,5% esett. Ami különösen Fogaras vármegyét illeti, a mondott 30 év alatt a magyar anyanyelvűek 134,3%-[k]al, a románok 9,8%-[k]al szaporodtak, ónémetek száma ellenben 18%-[k]al megfogyott, aminek több, mint fele – 10,8% – az utolsó évtizedben következett be. Az egyenlőtlen szaporodás miatt a fogarasi némettség számra 3236 – a harmadik helyre szorult, 84436 román és 6466 magyar mellett.

A magyarság előretörésében jó része van a ménesbirtoknak, amelynek személyzete és cselédsége a vármegye magyar népének egyhatod részét teszi.

A fogarasi szászok hanyatlása nemcsak a népesség csökkenésében, hanem ellentálló erejük gyengülésében, nevezetesen az általuk megszállott terület apadásában is nyilvánul. A hajdan szász Bethlen község egész határa, az Olt melléki Felek, Kerc, Sárkány és Ugra községekben pedig,

¹ A kiemelések piros ceruzával aláhúzva.

továbbá Fogaras rendezett tanácsú városban *jelentékeny terület ment át idővel a szászoktól román kezekbe, Fogaras városban magyar kezekbe is.*

Ha most a ménesbirtokot a háború folytán *Galíciából és Oroszországból menekülő német kiszgazdák elhelyezése céljából az állam erős kezéből átengedném* az említett akció foganatosítására vállalkozó nagyszabeni tekintélyes pénzintézeteknek, a telepítéssel meginduló nép- és birtokmozgalom előreláthatóan *csak átmenetileg leplezné a szászok térvesztését anélkül*, hogy a románok térfoglalását gátolná, sőt erre új terület kínálkoznék, a szabaddá vált ménesbirtokon.

De eltekintve attól a kérdéstől, hogy a szászok által óhajtott telepítés célja elérhető-e vagy sem, a *dolog érdemének elbírálásáról szóló 1894. V. t.c. szellemével és az annak alapján kifejlődött gyakorlattal nincs összhangban a kincstári birtoknak túlnyomóan külföldi idegen ajkú telepésekkel való benépesítése* és hogy egy erre irányuló akciónak a *kormány részéről való előmozdítása széles rétegekben szülhetne rossz vért addig*, ameddig saját népünk százezrei a tengerentúl keresnek boldogulást.

Az *állami számvitelről* szóló 1897. évi XX. t.c. 38. §-a értelmében ezenfelül *csak külön törvényesfelhatalmazás alapján lehet oly nagy értékű állami ingatlant*, mint a ménesbirtokot nyilvános verseny kizárásával *elidegeníteni*, a felhatalmazás kieszközlésére pedig a szászok ajánlata nem alkalmas.

A beadvány ugyanis a telepítés sikere érdekében a *következő kedvezményeket* kéri az államtól:

1) a földbirtok *vételára* a leltári 1,080.641 K. 45 fillérben, vagyis k. holdankint 129 K.-ban – esetleg csekély pótlással – állapíttassák meg;

2) az *épületekből*, amelyeknek leltári értéke 1,103.124 K. 65 f., *csak a telepítés céljaira alkalmasak átvételére* köteleztessenek a telepítők még pedig úgy, hogy a vételár kamatmentesen törlesztessék és az Olt folyó szabályozására, valamint árvize elleni védelemre fordíttassék; végül

3) az 1,321.649 K. 45 f. értékű *ingókból* a használható eszközöket és egyéb felszerelési tárgyakat a *telepések mérsékelt árban vehessék meg*, a szükséges *igavonó-marha* pedig, továbbá az első évi vetőmag és egy negyedév *élelmezéséhez szükséges gabona*, nemkülönben az építéshez szükséges terméskő és *fa ingyen adassék részükre*.

A kívánt kedvezmények értéke *messzi felülmúlja a felajánlott vételárt* és a *jelenlegi állat-, valamint gabonaárak mellett valószínűen fölé a ménesbirtok forgalmi értékével*,² mely a felajánlott vételár 3–4 szeresére tehető. Jelentékenyen károsodnék a kincstár azáltal is, hogy a *gazdasági épületek túlnyomó része eladatlan marad* és azokat kellően sem hasznosítani, sem értékesíteni nem lehet. Az ajánlat tehát megfosztaná az államot egy nagyértékű ingatlanától *jóformán minden ellenszolgáltatás* és anélkül, hogy a kitűzött célt – a németség erősítését – biztosítottnak látná.

A felsorolt okokból bármennyire méltányolom is az erdélyi szászoknak azt a törekvését, hogy magukat az eddigi területveszteség ellensúlyozása és a háborúban szenvedett vérveszteség pótlása végett erősítsék, kérelmüknek teljesítését még *sem javasolhatom*.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1915. december 15.

Ghillány s. k.

² A lapszélen is megjelölve.

E

1916 jan. 7.

Dr. Wolff Károlynak, az Erdélyi Egyleti Bank elnökének beadványa gr. Tisza István miniszterelnökhöz a fogarasi állami uradalom betelepítése tárgyában

ME 1915–XII–2715

(Gépelte eredeti irat)

Kegyelmes Uram!

A Nagyméltóságod elé terjesztett utolsó beadványban már rámutatva lett, hogy a fogarasi álladalmi uradalom betelepítése ipartelepek létesítésével kapcsolatban terveztetik. Legyen megengedve, hogy ezen ügyre még egyszer visszatérjek s minden nyomatékmal hangsúlyozzam, hogy a fősúlyt ezen vidék iparosítására fektetjük.

Fogarás vármegyében, melyben az Olt folyó végig folyik és melyet a déli Kárpátok heglánca Románia királyságtól elválaszt, a viszonyok ipartelepek létesítésére nagyon kedvezők. A havasok gazdagok fában és használható kövekben; az éjszak felé meredeken leereszkedő hegylejtőkről számos bővizű patak rövid folyás után az Olt folyóba ömlik; a munkaerők olcsók, miután a szegény román lakosság egy része arra kényszerül, hogy kenyerét csekély napszám mellett Fogarás vármegyén kívül keresse.

Ezen vármegyének természetadta viszonyai hasonlóak az iparokban gazdag szász érchegység viszonyaihoz. A Csehország és a szász királyság között a határt képező érchegység délről éjszak felé leereszkedik; a Flöha, Zschoppau, Zwickauer Mulde, Sehma, Pöhla, Pressnitz völgyeiben az erdővidék fa- és vízbősége, miután a középkorban folytatott bányászat egykori jelentőségét elvesztette, számos és sokféle famegmunkáló iparoknak képezi alapját, kezdve a fűrészmalomtól egészen ládák, skatulyák, orsók, tornaszerek, szerszámládák, kaptafák, bútorok, játékszerek stb. készítéséig. Ott a vízbőség előmozdítja a számos papír- és lemezpapírgyárak keletkezését és üzemét, amelyekre a skatulyakészítés támaszkodik. Az erdős vidéken bőven rendelkezésre álló faszén lehetővé teszi az üveggyártást, a nedves éghajlat a lentermést, amelyen a vászonipar alapul. A vízierők villamos telepek létesítését teszik lehetővé, melyek ismét a harisnyaszövő és játékszer-iparokban számos kisüzemnek alapját képezhetik. A fősvény föld által szűkes életmódra nevelt lakosság olcsó munkaerőket szolgáltat s a nagyobb üzemek sem nőnek igen nagyra s nem szívják fel a kisebbeket, hanem széles alapon sok vállalatra oszlanak el és szerény határok között mozognak.

Az az ipari fejlődés, melyet a szász érchegységben látunk, lebeg ideálként előttünk, ha a fogarasi vidék iparosítására gondolunk, mely vidék a hosszirányban vasút és állami út által a forgalom részére könnyen hozzáférhetően, nem messze a belföld és a Balkán félsziget piacától, havasok és folyó között számos vízfolyás által élénkítve, gazdag természeti kincseket rejt, melyek csak az emberi kezét várják, mely őket felszínre hozza.

Ezen vidék iparosítására kedvező előfeltételt a fogarasi álladalmi uradalom is nyújt, melynek szántói, kaszálói és legelői, ha parcelláztatnak, számos szorgalmas munkás és iparos részére a megélhetést biztosítanak, és talán iparosvidékekből, mint milyen a szász érchegység, hol a kis emberek, a skatulyakészítők, takácsok, kesztyűkészítők stb. kis földparcellákat haszonbérbe vesznek, egyrészt, hogy burgonyaszükségletüket maguk termeljék, másrészt, hogy maguk és családjaik egészségét a friss levegőben megtarthassák, ügyes előmunkásokat odacsábítanak.

Azon aggályok, melyek a fogarasi uradalomnak tiszta mezőgazdasági alapon való betelepítése ellen irányulnak, eloszlatnak, ha a betelepítés itt fokozatosan és szerves kapcsolatban az iparosítással keresztülvitetik. Fogarás vármegye román lakossága is megbarátkoznék a telepítés ezen módjával,

mivel ipari előmunkásoknak és munkásoknak az állami uradalom földjén való letelepedése a bennszülött lakosságot helyéből nem szorítaná ki, sőt ellenkezőleg ipartelepek keletkezése a lakosság azon részének, mely most kenyerét lakóhelyén kívül keresi, alkalmat adna arra, hogy odahaza sokkal jobban megélhessen.

Iparok meghonosítására szükséges vállalkozók és előmunkások nincsenek hazánkban, és csak külföldről, talán éppen a szász érchegeységből szerezhetők meg. Reméljük, hogy a vállalkozók azon kedvezmények által, melyeket az iparfejlesztési törvény nyújt, és az ipari előmunkások az arra való kilátás által, hogy saját és családjaik részére egynehány hold földet fognak megszerezhetnek, arra fogják magukat indíttatni, hogy ott letelepedjenek.

A telepítést természetesen csak lépésről lépésre s tehát az uradalom eladását is csak csoportonként az iparosítás haladásának arányában lehetne keresztülvinni, ami által a kockázat úgy az állam mint eladó részére, mint a bank mint vevő részére a legkisebb mértékre leszállíthatnák, még azon esetben is, ha az első kísérletek sikerre nem vezetnének, az állam és a bank a fogarasi uradalom el nem adott részeit illetőleg elhatározásában szabad maradna.

A terv sikert ígérő keresztülvitelének előfeltételei a következők:

1) hogy a magas kormány elvben hozzájáruljon ahhoz, hogy a gazdasági kincstár által kezelt fogarasi uradalom az erdélyi egyleti banknak holdanként megállapítandó oly jutányos egységárért eladassék, mely a telepesek megélhetését lehetővé teszi, úgy hogy az egyes uradalomrészek vételára, melyeket a bank a telepítés folyama alatt megvesz, már előre meghatározva legyen;

2) hogy a magas kormány kimondja, hogy az itt keletkező ipari vállalatok részére azon jog, hogy a magas erdőkincstár kezelése alatt álló és továbbra is a kincstár tulajdonában maradó uradalmi erdő- és legelőterületeken található fát, ásványokat és vízierőket szintén előre megállapítandó feltételek mellett megvehessék, illetőleg használhassák, meg fog adatni;

3) hogy a külföldről jövő ipari vállalkozók részére is az iparfejlesztési törvényben foglalt kedvezmények megadása biztosíttassék.

Mély tisztelettel alólírott az Erdélyi egyleti bank nevében azon kérelmet vagyok bátor Nagyméltóságod elé terjeszteni, hogy a magas kormány tervünk sikeres keresztülvitelének előfeltételeiül megjelölt kérelmeket teljesíteni kegyeskedjék.

Mély tisztelem nyilvánítása
mellett vagyok Nagyméltóságod híve

Nagyszében, 1916 évi január hó 7-én.

Dr. Wolff Károly s. k.
mint az Erdélyi egyleti bank elnöke.

1915 máj. 1

*Ernest Denis-nek, a párizsi La Nation Tchèque főszerkesztőjének programadó cikke
a politikai szemle álláspontjáról és célkitűzéseiről¹*

Egyes cseh politikusok és írók úgy gondolták, hogy nagyon hasznos lenne egy kéthetenként megjelenő szemlét indítani, melynek elsődleges feladata az lenne, hogy megismertesse a jelenlegi Ausztria valóságos helyzetét, s egyben az európai közönség elé tárja az Osztrák-Magyar Monarchia népeinek, elsősorban a cseheknek és szlovákoknak kívánságait és törekvéseit. Előadták tervüket néhány orosz, angol és francia újságíróknak; azokat meglepte indokaik nyomossága, és elismerték szándékaik érdekes voltát. Megtisztelték azzal, hogy felkértek, segítsen munkájukat, és mutassam be programjukat.

Ez a program egyszerű, és ezekben a szavakban foglalható össze: *Csehország függetlensége*.²

Elfogadtam, hogy szószólójuk legyek, mert az a meggyőződésem, hogy így Franciaország ügyét szolgálom.

A népeknek kötelességük, hogy egoisták legyenek. Azt akarom ezzel mondani, hogy minden diplomáciai és nemzetközi kérdés kapcsán fel kell vetniük, mit parancsolnak reális és tartós érdekeik. A jelenlegi körülmények között természetesen még inkább, mint bármikor, a haza nagysága és hatalma kell, hogy állandóan legfőbb gondolatunk és kizárólagos gondunk legyen.

Csehország függetlensége számunkra elsődleges jelentőségű. Ez biztonságunk egyik feltétele és befolyásunk záloga.

Rajtunk kívül Európa számára is fontos és szükséges *Csehország függetlensége*, Európa számára, amely elhatározta, hogy egyszer s mindenkorra felszámolja az imperialista szervezkedés minden kísérletét, bármilyen formában jelentkezék is az.

Csehország függetlenségét nemzeti programunk is megkívánja, amely az Emberi jogok nyilatkozatából következik, és minden nép számára megköveteli a jogot az élethez, a teljes, az egész élethez, bármekkora legyen is népességének létszáma.

*

Engesztelhetetlenül el vagyunk határozva arra, hogy nem írunk alá más szerződést, csak olyat, amelyet elégségesnek ítélünk arra, hogy mindenkor lehetetlenné tegye annak az undorító kelepccének a felújítását, melynek az emberiség tavaly augusztusban áldozatul esett. Mindennek ellenére nem tudjuk megsemmisíteni azt a 80 milliós németseget, amely Közép-Európát benépesíti, nem beszélve arról a 8–9 millió magyarról, akik bűnös eltévelyedés folytán sorsukat Poroszországhoz kötötték. A legelemibb ésszerűség parancsolja [viszont] megtenni óvintézkedéseinket az ellen a megalomániás őrültség ellen, amely évszázadok óta helyi sajátosság azoknál a tolakodó szomszédoknál, akiket bűneink hoztak ránk, s amely rendszeresen véres dührohamban nyilvánul meg.

¹ A közlemény eredeti címe és leőhelye: *Notre programme* – Programunk. – La Nation Tchèque 1915. máj. 1; 1. sz. 3–5. l. – A lap belső címlapján a csehszlovák emigráció által elérendő célul kitűzött állam térképe, amely magyar vonatkozásban az első hónapokban az etnikai határokkal megegyező politikai határokkal számolt. Erről l. Szarka László: Cseh térképek a Monarchia felbontására. – *História* 1984. 1. sz. 20–21. l. (az említett térkép vázlat a 20. lapon) és Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk. Glatz Ferenc. 2. kiad. Bp. 1989, Pallas. 239. l. – Ernest Denis (1849–1921) francia szlavista, történész, 1872–75 között Prágában folytatott szlavisztikai tanulmányokat, 1896-tól a Sorbonne professzora. A La Nation Tchèque mellett 1917-től ő jelentette meg a Le Monde Slave című lapot, és ugyanebben az évben adta ki La question d'Autriche – Les Slovaques című munkáját is.

² E szavak itt és a továbbiakban kapitálchen szedéssel kiemelve.

A probléma régóta fennáll. Királyaink, akiket ugyanaz a veszély fenyegetett, mint minket, elegáns és gyakorlatias megoldást találtak rá: Németország hátában szövetségi hálózatot szerveztek, amellyel megfékeztek a zsákmányra éhes rablólovagok falánk étvágát. Elérkezett az idő, hogy újra elővegyük a francia politika dicsőséges hagyományait, alkalmazván azokat a jelenkori Európa viszonyaira. I. Ferenc, IV. Henrik és Richelieu mattot adtak a Habsburgoknak azáltal, hogy velük szemben támogatták azokat a kis nemzeteket, melyeket ők el akartak nyelni. Hasonlóképpen a délszlávok és a csehek is segíteni fognak nekünk, hogy befogjuk a száját a Hohenzollerneknek és a magyar bocskoros nemeseknek, akik II. Vilmos uszályhordozóivá váltak.

Jóllehet, remélem, soha senki sem táplálta a legcsekélyebb illúziót sem annak a sajnálatra méltó uralkodónak az intelligenciájáról, aki azt képzei magáról, hogy ő uralkodik Bécsben, trónját oly láthatóan megingatták Poroszország üzelmei és a pángermánok programja, hogy természetes volna feltételezni, nem huny szemet a végletekig a nyilvánvaló tények fölött. Nálunk sokáig azt hitték, hogy felszabadítja magát Berlin befolyása alól, és számot vet szláv alattvalóinak követeléseivel. Az általános választás – ha tisztességesen hajtották volna végre – elsőprő föderalista többséget juttatott volna a Reichsratba, és útját állta volna annak az állandó fenyegető veszedelemnek, amelyet a Hármas Szövetség a világ békéjére jelent.

Az istenek vakká teszik az uralkodókat, amikor pusztulásukat elhatározzák. Ferenc József azzal, hogy makacsul kitart a hazugság és elnyomás rendszere mellett, önnön végzetét pecsételte meg, és bukását írta alá. Mostantól kezdve a Habsburgok dinasztiája megszűnt uralkodni. Ténylegesen Ausztria nem létezik többé. II. Vilmos készíti el a dekrétumokat, amelyeket vazallusa hűségesen becikelyez, ő teszi le és választja meg a kancellárokat és minisztereket, az ő vezérkara váltja le az osztrák tábornokokat, s Hindenburg diktálja nekik a haditerveket. A német újságok azt a fáradságot sem veszik, hogy leplezzék kimondhatatlan megvetésüket nyomorult szövetségesük iránt.

A legutóbbi hónapok megmutatták a csodálkozó világnak a háború előtt nagyhatalom látszatát keltő Osztrák-Magyar Monarchia szétesését. A galíciai csatavesztések, Przemysl eleste, Potiorek megfutamodása mutatják stratégiáik tehetségét, és a foglyok, akiket az oroszok vagy a szerbek száz ezerszámra ejtenek, hirdetik a katonák közömbösségét vagy ellenszenvét a dinasztiával szemben, amely őket egy utált ügy szolgálatára ítéli. Ezeket az országokat, amelyek a világ éléstárai közé tartoznak, éhínségbe taszította az előre nem látó közigazgatás gondatlansága. A hitel le van rombolva, a pénz elveszítette értékét. Mindenütt elégedetlenség lappang, és forradalom morajlik. Elég lenne egy idegen hadsereg közeledése, hogy a forradalom győzedelmeskedjék Brnóban, Prágában, Zágrábban, Ljubljanában és Triesztben. Augusztus óta Franciaország, Anglia, Oroszország, Németország összehívta parlamentjét, a közvéleményhez fordult. Ferenc József nem merte összehívni a Reichsratot. Maguk az ausztriai németek és a magyarok is, a szakadékban, amelyben vergődnek, csak az undor és a gyűlölet szavait hangoztatják tehetetlen vezetőikkel szemben, akiket szerencsétlenségükért vádolnak. A harag olyan általános, hogy még a félhivatalos sajtóban is kifejezésre jut, és a cenzúra nem mer betiltani olyan cikkeket, amelyeket bárhol másutt mint felkelésre való felhívást ítélnének el.

Próbáljuk meg életre galvanizálni ezt a holttestet? Ki az a makacs diplomata vagy érzélgős doktrinér, aki még bizalommal akarna viseltetni Ferenc József iránt? Milyen védőügyvédet fog választani az enyhítő körülmények előadására? Vajon Trentino olaszai közül veszi-e, netán az erdélyi románok közül? A horvátok között fogja-e keresni, akiket bitófára akart küldeni, vagy a dalmátok között, akiket zsandárai százsámra zsúfoltak sötétzárkába?

Minden javítgatási kísérlet hiábavaló volna, mert a túl régóta ámított népek tudják, mit ér az olyan uralkodónak a szava, aki uralkodását esküszegéssel kezdte, és mindig kész bőkezűen ontani az olyan ígéreteket, amelyeknek megtartására nem érzi magát kötelezve. – Gyászos volna, mert versengő fajokat állítana egymással szembe, amelyeket engesztelhetetlen bosszúvágy fegyverzett fel egymás ellen. – Bűnös volna, mert rövid időn belül félelmetes összeütközésekre vezetne.

Ütött az óra, hogy véget vessünk egy kísérletnek, amely nem sikerült. A szép kék Duna mellett nagy folyamat kezdődött. Végérvényesen megbuktatta a hamisság legnagyobb építményét, amelyet a történelem valaha is ismert.

A romokon, módszeres fertőtlenítés után, új épületeket emelünk... Helyet a születő népeknek: délen Szerbiának és a délszlávoknak, északon Csehországnak és Morvaországnak, egyesülve Szlovákiával, amelyet rokon nyelv és közös eredet fűz hozzájuk.

Csehország, csakúgy mint a jugoszlávok, természetes szövetségesünk lesz Németország ellen, mert létét veszélyeztetné a berlini imperializmus minden támadó visszatérése.

Csehország 12 milliónyi népességével, amelynek háromnegyed része szláv, reális erőt fog képviselni: északon és keleten Lengyelországgal és Oroszországgal határos, délen a szerb királyságra támaszkodik, melynek ugyanazok az ellenségei, és ugyanazok az érdekei; a Balti-tengertől az Adriáig áthatolhatatlan tömböt emel, amelyet hiába ostromol a német hullám, gránitját nem tudja kikezdeni.

*

Szerbiához hasonlóan Csehország is növeli azoknak a középhatalmaknak a csoportját, amelyek, mint Hollandia, a skandináv országok, Románia stb., lényegükönél fogva őrzői az általános békének, és védelmezői az európai egyensúlynak.

Franciaország génusza a mérséklet és az értelem génusza. Ha uralkodói közül egyiket-másikat rövid időre megkísértette is egy világbirodalom létrehozásának gondolata, a francia génusz mindig visszautasította, hogy kövesse őket végzetes illúzióikban. Egyetlen kívánságunk – miként egyetlen szükségletünk is –, hogy elősegítsük születését és támogassuk növekedését azoknak a népeknek, amelyek csatlakozni fognak hozzánk, hogy szembeszálljanak a rablóöszönökkel, és így megsokszorozzák azoknak a számát, akik segítenek bennünket az emberiség sorsának jobbításában.

A világ műhelyében Csehország, amennyiben szabadon irányította sorsát, jó és hűséges munkás volt. Louis Blanc a francia forradalom történetéről szóló könyvének első lapján leírta Husz János nevét, aki elsőnek ásta alá a középkori teokráciát. George Sand ezeket a táboritákat „Isten katonáiként” ünnepelte, akiknek Marseillaise-e szétszórta a császári hordákat. Comenius, aki Auguste Comte-nak éppúgy előfutára volt, mint Tolsztojnak, mély visszavonultságában, amelybe II. Ferdinánd dragonyosai kergették, a népeknek a tudomány, a türelem és a szeretet által való összebékítését hirdette.

A cseh és a francia tradíció egybeolvad: ugyanabból a meggyőződésből táplálkoznak, ugyanattól a hittől lobbannak lánggra. A mi 1848-as forradalmunk sehol sem talált gyorsabb és mélyebb visszhangra, mint Prágában. S a bennünket sújtó csapások sem váltottak ki sehol őszintébb és tartósabb fájdalmat.

1870. december 8-án Rieger, a nagy cseh szónok³ és barátai, az osztrák országgyűlés szláv képviselői emlékiratot adtak át az osztrák kancellárnak, amelyben már jó előre tiltakoztak Elzásznak Németországhoz való csatolására ellen:

„Elvenni Franciaországtól – mondták – egy tartományt, melynek lakosai franciának érzik magukat, és franciák is akarnak maradni, annyit jelent, mint megsérteni a népeknek azt a jogát, hogy szabadon döntsének sorsuk felől, annyit jelent, hogy az erőszakot helyezik a jog helyébe. A cseh nemzet nem teheti meg, hogy ne juttassa kifejezésre legmelegebb rokonszenvét a nemes Franciaország iránt, amely ma a haza földjét védelmezi; nem felejt el a sok szolgálatot, melyet az a civilizációnak tett. Nem felejt el kiváló érdemeit az emberiség és a szabadság védelmében... A cseh nép kis nép, de lelke és bátorsága nem kicsiny. Pirulnia kellene, ha hallgatásával azt a látszatot keltene, hogy helyesli a jogtalanságot, vagy hogy nem mer tiltakozni ellene, mert annak birtokában van a hatalom. Nem akarja, hogy a történelemben elsüllyedjen a cseh név. Hű akar maradni őseinek

³ František Ladislav Rieger (1818–1903) ócseh politikus, Palacký veje, munkatársa és folytatója, a cseh államjogi követelések és a cseh–német kiegyezés gondolatának képviselője.

szelleméhez, akik Európában elsőként írták zászlajukra a lelkiismereti szabadság elvét, és számbelileg határtalan fölénnyel levő ellenségeikkel szemben egészen erőik kimerültéig állták a harcot. Ha hiábavaló lenne is szavunk felemelése, legalább arra büszkék leszünk, hogy teljesítettük kötelességünket, amennyiben hitet tettünk az igazság és a jog mellett.”

Ezekből a jó tanúkból, e derék és kitartó katonákból soha sincs elég, hogy szembeállítsuk őket a porosz tisztek és a német professzorok nyomasztó falanxával.

*

Csehország függetlenségét ilyképpen egyaránt megkövetelik természetes érdekeink és biztonságunk.

A független Csehország óvni fog a németek és a magyarok alattomos bosszújától, és sakkban fogja tartani agressziós terveiket.

Növelni fogja számát és erejét azoknak a középhatalmaknak, amelyek az állandóság és a béke tényezői, és hozzá fog járulni az európai egyensúly biztosításához.

Természetes közvetítő lesz Nyugat-Európa és az ortodox szlávok között. Helyreállítása elveink új győzelmét fogja jelezni, és megnöveli eszméink kisugárzását.

El fogja törölni a történelem egyik legsúlyosabb igazságtalanságát.

Jelképe lesz azon program győzelmének, melyet a Szövetségesek írtak zászlajukra: szétzúzni a germán imperializmust, egyensúlyt teremteni, tiszteletben tartani a nemzetiségi elvet, minden népnek megadni az élethez való egyenlő jogot.

E. Denis

*A szerkesztőség jegyzete,*⁴ Párizsban a háború kezdete óta számos cseh kiadvány jelent meg. Ezek a kiadványok vitathatatlan szolgálatokat tettek, és mi szívből köszönjük létrehívóik és szerkesztőik odaadását. Kitűnő barátaink vannak közöttük, őszinte rokonszenvünkről biztosítjuk őket, és hosszú, sikerekben gazdag életet kívánunk nekik. Főleg gyakorlati jellegű okokból voltunk kénytelenek elválni tőlük, a messzemenő óvatosság okából, melyet a körülmények kényszerítenek ránk. Bármiképpen legyen is, ragaszkodunk hozzá, hogy megállapítsuk, miszerint a *La Nation Tchèque*-nek nincs semmiféle kapcsolata azokkal a különféle szervezetekkel, amelyek az utóbbi hónapokban létesültek. Csak a *La Nation Tchèque*-ben közölt cikkekért való felelősséget ismerjük el, és vállaljuk folyóiratunk kizárólagos – anyagi és erkölcsi – felelősségét.

E. D.

---

⁴ Az eredetiben kapitálchen szedéssel; a jegyzet végig apró betűs.

1915 máj. 6

*A Jugoszláv Bizottság emlékirata a francia kormányhoz
a monarchiabeli délszlávok helyzetéről és politikai törekvéseiről¹*

Párizs, 1915. május 6.

I.

A délszlávok mai helyzete az Osztrák-Magyar Monarchiában. Az Osztrák-Magyar Monarchia délszláv vidékein a mai háború ürügyül szolgált a legrosszabb visszaélésekre. A legbrutálisabb módon hallgatásra kényszerítették a délszláv népet. Szinte az összes férfit hadba hívták, az első vonalba vetik be őket, s ezért az ütközetekben a legtöbbet ők szenvednek. Mindazokat, akiket nem soroztak be, bebörtönözték vagy internálták. Másokat különböző ürügyekkel felakasztottak, lelőtték, megölték. Több mint 100.000 személyt hazájából száműztek, több százezret pedig otthonából kergettek el. A zágrábi szabort nem hívták össze, a szarajevóit feloszlatták, a dalmáciai, isztriai, krajnai, gradiscái, karintiai és stájer tartományi gyűlések pedig nem mernek összeülni. A képviselőket megfosztották immunitásuktól. Sokakat bebörtönöztek, illetve internáltak. A nemzet politikai vezetőinek és a közvéleménynek semmilyen eszköze sincs, hogy szembeszegüljön a háborús kormánnyal, hogy saját érzéseit manifesztálja.

A délszlávok külföldi tevékenysége. Fiataljaink, akik meg tudtak szökni, Szerbia és Montenegró hadseregének kötelékeiben küzdenek, és közülük sokan hősi halált haltak.

Az Osztrák-Magyar Monarchia délszláv tartományaiból a közvélemény képviselőinek minimális része volt olyan szerencsés helyzetben, hogy a határon túl tartózkodott abban az órában, amikor a hadüzenetet bejelentették. A délszláv tartományok képviselőiben az emigránsok bizottságot alakítottak, amelynek feladata, hogy a jelenleg még az Osztrák-Magyar Monarchia fennhatósága alá tartozó délszláv tartományok helyzetére irányítsa a szövetséges államok kormányainak és nagykövetségének figyelmét, és ismertesse velük a délszlávok nemzeti törekvéseit.

A délszlávok az Osztrák-Magyar Monarchiában a németek és magyarok brutális uralkodása alatt szenvednek. Önkényesen szétoztották őket a Monarchia két része között, összesen a Monarchia 11 tartományában élnek, 12 különböző törvényhozáshoz tartoznak. Ennek ellenére a délszlávokat ebben az órában közös törekvés egyesíti. A mi bizottságunk hivatottnak érzi magát arra, hogy ezt a törekvést ismertesse.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Memoar Jugoslovenskog Odbora predan francuskoj vladi* – A Jugoszláv Bizottságnak a francia kormányhoz eljuttatott emlékirata. (In: Ferdo Šišić: Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata Slovenaca 1914–1919. Zagreb 1920. 24–35. l.) Šišić forrásközlésének jegyzete szerint az eredeti fogalmazvány szolgált alapul, de annak lelőhelyét nem tünteti fel. A jegyzetben még a következő adatok szerepelnek: „A brit kormánynak angol fordításban ugyanezt az emlékiratot 1915. május 15-én Londonban adták át, egy másik francia példányt pedig még május 6-án a párizsi orosz nagykövetnek, gróf Izvolszkijnak is eljuttattak.” – A Jugoszláv Bizottságot 1915. ápr. 30-án Párizsban hozták létre, és állandó székhelyül Londont választották. A Trumbić, Supilo és Hinković vezette Jugoszláv Bizottság a szerb-horvát-szlovén egység alapján igyekezett kapcsolatot teremteni a Pašić-féle szerb kormánnyal, aminek eredményeként 1917. júl. 20-án az úgynevezett korfui deklarációban sikerült egyezsége jutniuk a megalakítandó egységes délszláv állam alapeszméjében. A Bizottság munkájából Supilo később kivált, de a háború végén ismét csatlakozott a komité tevékenységéhez. Trumbićék szorosan együttműködtek a Masaryk-féle csehszlovák emigrációval. Igen harcisan léptek fel az Olaszországnak délszláv területeket ígérő nagyhatalmi alkudozások és szerződések ellen, ami megnehezítette az Olaszországgal jó viszonyra törekvő csehszlovák emigráció közvetítő és közép-európai programadó tevékenységét. – A fordításban a *délszláv* és a *jugoszláv* kifejezést egyaránt használjuk: az utóbbit elsősorban a politikai emigráció tevékenységére és törekvéseire vonatkozóan.

A jugoszlávok és az antant. Az egész jugoszláv nép: szerbek, horvátok és szlovének, mi mind azt várjuk ettől a háborútól, hogy nemzetünk minden ága és teljes területünk egy független országban egyesüljön. Ez a várakozás azokon az ünnepélyes kijelentéseken alapszik, amelyeket olyan gyakran megismételtek az antant képviselői a nemzeti elv védelméről és megvalósításáról. Ez a hit védi elnyomott népünket a kétségbeeséstől. Ez jelenti annak a morális erőnek a fő forrását, amely Szerbia és Montenegró rendkívüli hősiességében mutatkozik meg, és amely olyan nagy szolgálatokat tett a Szövetségesek közös ügyének, ellenállva az Osztrák-Magyar Monarchia katonai előretörésének.

Szerbia és Montenegró harca nem hódító háború a határok kiterjesztéséért: ez a két szerb állam vezeti az összes jugoszláv felszabadító küzdelmét. Ez a feladat mindannyiunké: biztosítani kell nemzeti létezésünket egyesült nemzeti területünkön.

A jugoszláv történelem vezérgondolata. A nemzeti és politikai egység, ez az eszméje a török hódítás előtti nemzeti államaink nagy vezéreinek, népünk minden vértanújának a török uralom alatt, egész népköltészetünknek, és az íróknak, a dubrovnikai nagy szellemeknek, akik igazi kezdeményezői voltak I. Napóleon Illíriája létrehozásának. Karagyorgye felkelése, amely a mai Szerbia létrejöttének kezdetét jelentette, akárcsak a montenegróiak hősi harcai egyaránt ebből az eszméből merítették erőt. Ez az eszme irányította a nagy Njegoš tevékenységét, Mihajlo fejedelem politikáját, ez volt a feladata a két Karagyorgyevicsnek és Petrovicsnak, mind a mai napig. Ez váltotta ki a horvátok és szlovének nemzeti újjászületését, aminek csúcspontját az 1848. évi harcok jelentették. Ez az eszme tündökölt Strossmayer, a nagy püspök és munkatársai művében. Ez volt a mély oka a horvátok hosszú és gyakran véres függetlenségi és egyesülési harcainak. Ez volt az oka minden nemzeti küzdelemnek Dalmáciában, Isztriában és Rijekában, Dél-Magyarországon, a szlovén tartományokban és Bosznia-Hercegovinában. A politikai felszabadulás, az egész nemzeti terület egysége és az egységes állam megalapítása, ez volt a célja minden pánhorvát vagy pánszerb törekvésnek, minden alkotmányos harcnak, minden felkelésnek és lázadásnak; nemzetünk minden ága ezért harcolt a Monarchiában és a Balkánon. Ez az eszme a demokratikus alapelvekkel kiegészítve, megkoronázva az utolsó Balkán-háborúban a szerb fegyverek sikereivel, pontos és végleges formát kapott. Ez a háború szankciókat és támogatást biztosít számára a felvilágosult világ részéről. Eszménk érett a megvalósításra.

Az Osztrák-Magyar Monarchia a jugoszláv eszme ellen. Az Osztrák-Magyar Monarchia számos eszközével hiábavalóan tevékenykedett a jugoszláv eszme ellen.

Mindenáron arra törekedett, hogy ezt az eszmét gúny tárgyává tegye, megrágalmazza és eltörölje. Erre a célra hozták létre a dualizmust a Monarchiában, ezért osztották szét a jugoszlávokat az egyes tartományokban, ezért nyomorított meg Horvátország, és propagálták a szlovének germanizációját és a horvátok és szerbek elmagyarosítását. Ezt a célt szolgálta az okkupáció, és ezért hirdették Bosznia és Hercegovina annexióját. Erre a célra találták ki a számtalan politikai pert és a jugoszlávok vég nélküli üldözését. Ezért provokálták a balkáni szláv államok között a versengést és konfliktusokat. Végül Szerbia szuverenitását veszélyeztetve kirobbantották a mostani háborút.

Ausztria a német imperializmust kiszolgálva ebben a háborúban a jugoszlávágot akarta összemorzsolni, s ezzel a Monarchia és Németország keleti előrenyomulásának legnagyobb akadályát igyekezett felszámolni. Konfliktust provokált, mert azt gondolta, hogy a jugoszláv kérdés nem tűr tovább se részleges, se időleges megoldást. Szerbiára vetette magát, hogy elnyelje egész Jugoszláviát. A feudális állam és az Osztrák-Magyar Monarchia Németország előőrseként szembetalálta magát Szerbia nemzeti ellenállásával, amelynek megsegítésére siettek az antant hatalmak. Ilyen módon vált a jugoszláv kérdés európai kérdéssé. Így lett egész Európa számára szükségletté, hogy a kérdést teljes terjedelmében megoldják. Egyedül a teljes megoldás tudja garantálni azokat az eredményeket, amelyekért az antant háborúba lépett.

A jugoszláv nemzet eszméje. Kegyetlenül próbára tett és gyakran becsapott nemzetünk elhatározta, hogy mindennek egyszer már legyen vége, akár a legvéresebb áldozatok árán; ki akar lépni ebből a természetellenes állapotból és vég nélküli szenvedésből; békés életet és békés fejlődést

kíván; reméli, hogy erre joga van, és nem lesz többé cselszövésnek tárgya vagy külföldi érdekek játékszere; nem akarja, hogy földje áru legyen, amellyel a nagyhatalmak kiegyenlítik saját számláikat; nem akar többé egymás között gyilkolást és idegenek érdekében tönkremenni.

A délszláv nemzetek, amelyeket a történelem szerb, horvát és szlovén néven ismer, egyazon nemzet, minden feltételt egyesítve, hogy nemzeti független állammá váljon, ez a nemzet rendelkezik minden történelmi és etnográfiai joggal az egész területre, ahol kompakt tömegekben él.

A jugoszlávok nemzeti területe. A szerbek, horvátok és szlovének nemzeti területe magába foglalja:

- a) Szerbiát és Montenegrót;
- b) Boszniát és Hercegovinát;
- c) Dalmáciát a szigetekkel;
- d) Horvátországot és Szlavóniát, Fiumével és a Muraközzel együtt;
- e) Dél-Magyarország Dráva-mellékét és a volt szerb Vajdaságot (Bácskát és a Bánságot);
- f) Isztriát szigeteivel és Triesztet;
- g) Krajnát és Gradiscát;
- h) Dél-Karintiát és Dél-Stájerországot a délnyugat-magyarországi határmenti részekkel.

Ezen az egész területen nemzetünk kompakt tömegben él és szinte más fajok elegye nélkül. A keveredések a végek perifériáján, azok a jelenségek, amelyek a szomszédos fajokkal való kapcsolatból erednek vagy mesterséges termékei az ellenséges politikának – egyébként a terület nemzeti jellegére nincsenek különösebb jelentőséggel.

A terület kapcsolata. Ez a terület egy etnikai egységet alkot. Földrajzi fekvése ezeknek a területeknek a gazdasági kapcsolatának alapja. Bosznia és Hercegovina a mai Szerbiával és Montenegróval nem tudnak normálisan fejlődni Dalmácia birtokai nélkül, és a dalmát tengerpart kereskedelmileg és tengerészetiileg kihasználatlan marad a hátországgal való közvetlen egyesülés nélkül. Dalmácia biztonsága veszélyben lenne a szigetek birtoklása nélkül. Az Osztrák-Magyar Monarchia azért okkupálta és annektálta Boszniát és Hercegovinát, mert birtokolta Dalmáciát; Dalmácia és szigetei csak Bosznia és Hercegovina birtokosához tartozhatnak. Ha idegenek birtokolnák a szigeteket és a dalmát tengerpartot, ez azoknak új bevonását jelentené a Balkánra. Egy ilyen veszély népünk megbékíthetetlen ellenállását váltaná ki és veszélyeztetné az általános békét az Adrián. Egyébként Dalmácia emberemlékezet óta a horvát állam alkotórésze. A középkorban ennek az államnak a középpontja volt, később gyűjtőpontja lett, amelyből szikraként pattant ki a jugoszlávság szelleme a nemzet legnagyobbjainak szelleméből. Az érvényben lévő osztrák-magyar törvények alapján a három megye királyság Dalmácia, Horvátország és Szlavónia elválaszthatatlan részét alkotja. A nemzet, és így a zágrábi és zárai szabor sosem hagyták abba követelni az alaptörvények megvalósítását, amelyek garantálják Dalmácia újbóli egyesülését Horvátországi és Szlavóniával.

Horvátország és Szlavónia századokon át küzdöttek önállóságukért, ugyanígy az osztrák centralizmus germanizációja ellen, mint ahogy a magyarosítás ellen is. Horvátországnak nincs természetesebb helye, mint Jugoszláviában. Legelőször is nemzetiségi összetétele miatt, majd pedig a nemzeti és politikai újjászűletés miatt, amely a széles jugoszlávság zászlaja alatt folyt. Legvégül azért is, mert a horvát országgyűlés állandóan szorgalmazta a területi egységet, a politikai függetlenséget és a jugoszláv egyesülést. Természetesen minden vízi útja a Száva, Dráva és Duna, továbbá a keresztirányú vasút, amely Belgrádot Fiumével összeköti, Horvátországot és Szlavóniát közvetítőnek jelölik ki a nyugati és keleti nemzeti részek között.

Fiume az egyetlen igazi kikötő, amely hasznos Horvátország és Szlavónia részére és a dolgok jelenlegi állása szerint, magának Szerbiának is. Fiume mindig a horvát terület vitathatatlan része volt. Fiume helyzete a horvát–magyar kiegyezés 66. §-a szövegének meghamisítása miatt vált vitatottá. Eme büntetés után Magyarország megszerezte Horvátországtól a város és a kikötő irányítását, mint ahogy ezt tette 1861-ben egy tiszta horvát területtel, a Dráva és mellékfolyója, a Mura közével,

a Muraközszel. Fiuménak nincsen értéke a hátország nélkül, a hátország nem tud élni saját természetes kikötője nélkül. A jugoszláv Fiume létfeltétel egész Horvátország, Szlavónia és Szerbia számára, továbbá Isztria és Krajna jelentős része számára is.

Fiume birtoklásához elválaszthatatlanul kötődik a Kvarner-szigetek és Kelet-Isztria birtoklása, mint ahogy Nyugat-Isztria kötődik Trieszthez, a szlovén hátország egyetlen kikötőjéhez.

A jugoszláv országok megfosztva Trieszttől és a tengerrel való közlekedéstől, sem rendelkezének többé erővel, hogy ellenálljanak a dél felé irányuló germán betörésnek, amely jelenleg Karintiában és Stájerországban a szlovén terület kárára történik. Egyedül Trieszt, Karintia és Dél-Stájerország birtoklása tenné képessé a szlovéneket, hogy betöltsék az alpesi őr szerepét az Adria és a délszlávok számára, hogy ezzel megőrizzék a földközi-tengeri hatalmak biztonságát, továbbá minden délszláv ország nemzeti fennmaradását, amelyet a Földközi-tengerre való betöréssel fenyeget a germánság.

Magyarországon a Murától északra egészen a Rába folyócskáig még 100.000 szlovén, a Drávától és a Dunától északra pedig mintegy 800.000 szerbhorvát él. Ez az egész nép – túlnyomóan tehetős, és termékeny földek tulajdonosa – csak úgy védhető meg az erőszakos magyarosítástól, ha egyesül többi testvérével. Önmagát megőrizve megőrzi ezt a nemzetet a többi délszláv ország számára, megőrzi a Bácska és a Bánát síkságát, gabonatermő vidékét, amely szükséges számukra.

Ennek a nemzeti területnek minden szétdarabolása és mindenekfelett bármely részének átengedése akármelyik idegen hatalomnak, nemcsak a jugoszláv egység fejlődésének akadályja lenne, hanem egyenesen az osztrák rendszer újabb formája és állandó összeütközések és konfliktusok forrása.

Politikai egyesülés. Egész Délkelet-Európában csak egy eszköz teremthet tartós békét, de főként az Adrián és a Balkánon. Ez az összes rész és minden jugoszláv tartomány egyesülése egy független államba. Az amerikai és kanadai délszlávok, vagyis az Osztrák-Magyar Monarchiából kivándoroltak, számszerint egymillió körül, 563 küldöttel is képviseltetve magukat március 10-én a chicagói nagy kongresszuson, kinyilvánították csatlakozásukat ehhez a nemzeti programhoz. Hasonló megmozdulásra került sor nemrég, május 6-án, Nišben, ahol több ezer osztrák-magyar délszláv nagygyűlésen összegyűlve megszavazott egy határozatot, amely követeli minden jugoszláv egyesülését, és tiltakozik bármely nemzeti terület részecskéjének átadása ellen is.

A leendő jugoszláv politika értelme. Minden kérdés, amely a jövőbeni államban nemzetünk csoportosításának módjára és formájára vonatkozik, belügyként kezelendő, amelyet az egész jugoszláv nép szabad akaratával oldanak meg. A fennállásunkért folytatott évszázados háborúk után népünk végső szükségét érzi a békében élésnek, tehát szomszédaival teljes egyetértésben. Egy államba egyesülve, népünknek minden feltétele meglenne, hogy Délkelet-Európa rendjének és fejlődésének részévé váljék. Nem válhat veszélyessé szomszédai számára sem lélekszáma, sem hódító szándéka miatt, főként ama nagy problémák miatt, amelyekkel meg kell küzdenie belső szervezeteiben. Szabad és egyesült nemzetünknek toleráns természete miatt a nemzetiségi és vallási kérdésekben és demokratikus érzelmei miatt is, nem lenne oka arra, hogy üldözze a többi nemzetiséget és felekezetet, már csak azért sem, mert maga is több felekezetre oszlik, anélkül, hogy ez érzéseinek és érdekeinek egységét akadályozná. Tehát összetétele alapján önmagában hordozza a szabad valósággyakorlás minden garanciáját.

Népünk benépesíti az Adria teljes partját. Azt kívánja, hogy ezekben a részekben teljes gazdasági együttműködésben éljen minden szárazföldi és tengeri szomszédal, békében, nem háborúban gazdálkodjon, öröklött képességeit a kereskedelem és civilizáció általános szolgálatába kívánja állítani. Érdekében fog állani, hogy kikötőit önszántából megnyissa minden kereskedelem számára, ugyanúgy, mint hogy garantálja ezen kikötők és a teljes hátország kereskedelme közötti forgalmi utak szabadságát.

Népünk érdekei tehát teljes egészükben egybeesnek az egész világ és civilizáció érdekeivel, de különösen azokkal, amelyek az antant nagyhatalmai által ihletődtek, amikor felkeltek a brutális imperializmus, a béke emez örökös cselszövője ellen.

II.

E pillanatban Európa minden politikai elméjét egy nagy politikai aktualitású kérdés izgatja: *Olaszország intervenciója*.² Mi a legőszintébb örömmel fogadnánk ezt az intervenciót, ha az siettetné ennek a szörnyű háborúnak és az Osztrák-Magyar Monarchia szétszóródásának végét. Ezt az eseményt népünk teljes szívéből kívánja. Elnyomott népünk üdvözölné Olaszországot, mint új együttműködőt, egész fajunk felszabadulásának és egyesülésének ügyében, de intervenciója nem szabad hogy a mostani háború céljának diszharmóniájához vezessen és örömlőket a fájdalom és elkeseredés érzésébe fojtsa.

Olaszország számlájára szilárd gazdasági és stratégiai törekvéseket írnak az osztrák-magyar területeket illetően, amelyek nemzeti tulajdonunk szerves részei, sőt mi több, nemzeti életünk alapjai. Azt mondják, ezeknek a terveknek a megvalósulása biztosított. Ugyanakkor eddig nem adtak hasonló garanciákat a háborúban lévők egyikének sem, akik a háború kezdete óta a legnagyobb áldozatokat viselik.

A jövő olasz áldozatait ki kell fizetniük, de nem azoknak a kárára, akik a legkegyetlenebb megpróbáltatásokat viselik mind a mai napig. Milyen jelentős haszna származna Olaszországnak, ha az Osztrák-Magyar Monarchia eltűnne az Adriáról és az Alpok déli oldaláról? Az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország előőrsé, gátolja és fenyegeti Olaszország szabad gazdasági fejlődését. A kis jugoszláv állam nem tudja fenyegetni Olaszországot, ellenkezőleg, az északról jövő nyomás ellen támaszul és segítőként szolgál, és fő előmozdítója Olaszország kereskedelmi és gazdasági expanziójának.

De a jugoszláv lélek felháborodik arra a gondolatra, hogy földje egy idegen nép gyarmata lehetne. Nemrég a szerb kormány a szkupstina előtt is kijelentéseket tett, amelyek mutatják, hogy Szerbiában hasonló aggodalmak mutatkoznak, mint amelyek bennünket is nyugtalanítanak. Kötelességünk mint nemzetüknek felelős patriótáknak, kötelességünk a baráti nagyhatalmak iránti lojalitásból is, hogy véleményünket teljes őszinteséggel és bizalommal fejtjük ki.

Ha Olaszország követeli az Adria északi és keleti partját, vagyis a jelenlegi olasz határtól egészen Fiuméig, azután az északi és középső Dalmáciát és természetesen a kvarner-dalmát archipelág szigeteit, akkor hadd tudja, hogy népünk sosem egyezhetne abba bele, hogy szervezetének élő testrészeit elvágják. Szeretné az integritásáért folytatott évszázados háborúkat befejezni.

Ezek az engedelmények megkeserítették, felizgatták és elszomorították nemzetünket. Ebben a tragikus perspektívában kérde népünk, hogy vajon Olaszország tényleg meg tudná-e kérdőjelezni saját fennállását és jövőjét pusztulásnak kitenni, olyan kalandokba bocsátkozva, amelyek sokkal nehezebbek, mint a bosznia-hercegovinai annexió volt, amely a mai katasztrófához vezetett. Vajon Európa tényleg kereskedne népünkkel, és vajon azért szeretné meggyorsítani a békét, hogy új okokat találjon a konfliktusokra? Vajon ráállhat-e erre a kereskedelemre Franciaország, amelyet a szabadság, egyenlőség és testvériség hirdetőjeként istenítünk, és amelynek szelleme száz évvel ezelőtt létrehozta Illíriát, az első jugoszláv államot az Adrián? Vajon ezt jóváhagyhatja Anglia, melyet népünk – szintén tengeri nép – a tengerek szabadságának és a biztonságnak legéberebb őreként istenít, és a mostani háborúban az igazságosság és az igazság hírnökét jelenti a kicsik számára a nagy kalózzal szemben? Vajon beleegyezhet-e ebbe Oroszország, a szerbek védője és a szláv gondolat őrzője? Ezek a szomorú kérdések elárulják a bizalmat, amellyel népünk a nagyhatalmakhoz fordul. De ez a bizalom az általunk érintett nyugtalanító hírektől megingott. Attól félünk, hogy népünk aggodalmával visszaél az osztrák alattomoság és az igaz útról letéríti azt. És félünk attól, hogy ezek a hírek a szerb csapatok körében kishitűséget váltanak ki, és felmerül a kérdés: érdemes-e gondolkodás nélkül életüket áldozni ilyen meddő eredményekért? Számolni kell az országban a nép lelkiállapo-

² Olaszország ténylegesen csak 1915. május 25-én lépett háborúba. De mivel a londoni paktumot hosszabb alkudozás után már ez év április 26-án aláírták, mégis sok minden eljutott a közvéleményhez az olasz törekvésekről. [A közlő megjegyzése.]

tával, ahol a kormány arra kényszerül, hogy a nemzetek képviselőinek jelezze gondjait: abban az országban, amely most teszi mérlegre hadserege minden erejét a közös ügy érdekében; abban az országban, amely morális erejének meg kellene erősödnie attól a hírtől, hogy áldozza föl önmagát az egész jugoszlávság, de különösen a tenger melléki jugoszláv partok felszabadításáért!

Ezek a nyugtalanító hírek eljutva az amerikai kolóniáinkig, úgy megrázták azt, hogy a végrehajtó bizottság – melyet Chicagóban a nagy kongresszuson március 10-én megválasztottak – készletre érezte magát, hogy 1915. március 23-án tiltakozzék Washingtonban az orosz követségen minden néptársuk nevében minden olyan igény ellen, amely nemzeti területünk szétszakítására irányul, és kérje az orosz kormány és szövetségesei segítségét, hogy a veszélyeztetett területek megőrződjenek nemzetünk számára. Ez a nyugtalanító bizonytalanság, amely minden jugoszláv országot aggaszt, szomorú hatással lehet az általános helyzetre. Hogy megnyugodjanak a lelkek, amelyek ennyire mélyen meg vannak rázva, hasznos lenne, hogy amennyiben ezt a titkos megállapodások, amelyekről szó van, megengedik, kiadjanak számunkra valamilyen közleményt, amely megnyugtatólag hat.

Az adriai kérdés. Az adriai kérdés olyan probléma, amely Közép- és a földközi-tengeri Európára vonatkozik. Ez a kérdés nem oldódhat meg az Adriának bárki által történő lezárásával vagy monopolizálásával. Akkor lesz igazságos a döntés, ha elhárítják a Földközi-tengerhez vezető út kisajátításának a veszélyét. Ezért azon országok számára, amelyek földrajzi fekvésük következtében az északi és keleti adriai partok felé törekednek, lényeges az a kérdés, hogy ha az adriai kikötőket kívánják megközelíteni, több ország vagy egy ország területén kell áthaladniuk. Éppen ezért egyazon ország alkotóelemének kell lennie az adriai tengerparti sávnak és az északi és keleti hátszágoknak. Ha Olaszország megkapná az adriai part egy értékes részét, az igazságtalanul monopolizálná az egész tengert, ami konfliktushoz vezetne a jugoszlávokkal, és végül a németek új, Dél felé irányuló törekvésének lehetőségét jelentené. Ugyanakkor az olasz-jugoszláv egyezmény megakadályozná ezt a veszélyes lehetőséget. Trieszt, Fiume, Šibenik, Split, ez az adriai kérdés négy lényeges pontja. Ennek a négy kikötőnek egyedül mint hátszáguk kereskedelmi kikötőjének van jelentősége.

Trieszt és Olaszország. Trieszt a szlovén, alpesi német és cseh vidék számára feltétlenül szükséges kijárat. Fiume kijárat Kelet-Isztria, Krajna, Karintia, Stájerország, Horvátország, Magyarország számára, és egyben természetes kijárat Észak-Szerbia számára is. Olaszország nem adott és sohasem tudna biztosítani ezeknek a városoknak gazdasági életet. Ez olyan tény, amit ezen városok kereskedelmi körei is megerősítenek. Ez a két kikötő olasz kézben egyedül Olaszország érdekét szolgálná, kizsákmányolná azokat hátszáguk nagy kárára. Kivéve Gradiška és Monfalcone járását, az olasz nemzet területhatárát, Triesztben, Isztriában és Goriciában nem található több mint 284.325 olasz, szemben a 431.023 jugoszlávval; az egész goriciai hercegségben, kivéve az említett járásokat, nincs több mint 17.949 olasz, szemben a 148.388 jugoszlávval, az Isztrián pedig 147.417 olasz szemben a 224.201 jugoszlávval. Világos tehát, ha a nemzetiségi elvet vesszük alapul, hogy ezen részek Itáliához való csatolása nem lenne igazolható. Gazdasági szempontból ezeknek a részeknek Olaszország számára nincs semmilyen jelentőségük. Nemhogy nem várhatnak tőle semmilyen gazdasági felvirágzást, hanem jobban kellene félniük, hogy jelenlegi helyzetük veszélybe kerül. Egyedül a jugoszlávok kezében tudnak ezek a városok fejlődni, mivel a jugoszláv állam számára létfontosságúak.

Fiume. Ami Fiumét illeti, meg kell említeni, hogy valójában egy várost alkot Sušakkal, amelytől csak a Rječica patak választja el. Sušaknak nincs sem kikötője, sem vasútállomása, s Rijeka-Sušakban 25.000 olasz él, akiknek legnagyobb része alighogy egy ideje nevezi magát olasznak, de a vezetéknevük tiszta horvát. Mellettük él 45.000 jugoszláv. Az egyetlen vasútvonal, amely összeköti Horvátországot és Szerbiát a tengerrel, most és még hosszú ideig, Fiumében ér véget.

A dél-dalmáciai kikötők hiányosságai. A dél-dalmáciai vasutaknak nincs reális értékük. Cattaro [Kotor], Gruž [Dubrovnik kikötője] és Metković olyan kikötők, amelyek nem használhatóak. Azok Boszniával és Hercegovinával csak egy vasútvonallal vannak összekötve – részben madzag- és keskenyvágányúval –, amelyet Ausztria tisztán stratégiai céllal hozott létre. Ezekben a kikötőkben

a helyin kívül más kereskedelmet nem lehet odacsábítani. Ha mégis meghosszabbítanák ezt az utat Szerbiáig, ez a hosszú és nehézkes útvonal nem felelne meg az export igényeinek. A Thezaloniki és Nyugat-Európa közötti távolság ellenére Szerbia nem tudna mással, csak ezzel a kikötővel élni. Az egyetlen korszerű és fontos kijárat Szerbia számára a fiumei vasútvonal Horvátországon keresztül. Magyarország Fiumét és a horvát vasutat birtokolva akadályozta az ezen az úton való kivittelt; innen ered Szerbia gazdasági elnyomása, Horvátország gazdasági pangása és számtalan konfliktus. Fiume Isztria döntő részének, Krajnának és Dél-Stájerországnak kereskedelmi kijáratát a Fiume-Sv. Petar-Ljubljana vonalon keresztül. Ha Olaszország Fiumén megtelepül, ennek a vitathatatlanul jugoszláv hátsóháznak egész gazdasági élete egy idegen ország önkényének lenne alávetve.

A Horvát tengermellék. A Horvát tengermelléken Fiumétől a Zrmanja folyóig – amely Fiume felé alkotja a határt –, nincs egyetlen kikötő sem, sőt egyetlen vasúttal megközelíthető kikötő, ez utóbbi a szokatlan nehézségek miatt, illetve az erős bóra miatt nem közelíthető meg. Az egész part Fiume nélkül tehát sem Szerbiának, sem Horvátországnak nem nyújt semmilyen értékes kereskedelmi kijáratot.

Split. A jövő igazi nagy útja – amely összekötné a tengerrel Szerbiát, Boszniát és a többi balkáni országot – normál nyomtávú vasútvonal lenne Szarajevo-Raman keresztül Közép-Dalmáciáig, azaz Šibenik és Split kikötőjéig. Ezt a vonalat egyedül olyan állam tudná megépíteni, amely egyszerre magába foglalná Szerbiát, Boszniát, Dalmáciát és Horvátországot Fiumével. Ez lenne a jövő igazi útja és a leendő jólét záloga.

Az építkezés nehézségei és egy ilyen vállalkozás óriási költségei egyedül csak mindhárom ország legszorosabb gazdasági egységében találhatnának kárpótlást, egy egységes állam formájában. Csak akkor tudna az a vasútvonal Boszniában és Szerbiában új kereskedelmi életet teremteni. Egyrészt összhangot teremtene Fiume, Šibenik és Split kikötői között, másrészt biztosítaná Fiume számára mostani kereskedelmének racionális kihasználását, Šibeniknek és Splitnek pedig új kapcsolatot nyitna Boszniával és Szerbiával, amely most gazdaságilag korlátozott, és véglegesen magához vonzaná a többi balkáni terület kereskedelmének nagy részét. Šibeniknek és Splitnek már tágas, kiépített kikötői vannak, amelyeket nagyobb nehézségek nélkül meg lehetne nagyobbítani.

Šibenik és Split, mint Kelet- és Észak-Dalmácia központjai és mint természetes kijáratok egész Boszniának és Közép-Szerbiának, gazdaságilag csak akkor fejlődhetnek, ugyanúgy, mint a fenti vidékek, ha egy egységes állam alkotórészei lesznek.

Šibenik. Šibenik kizárólag horvát város, IV. Péter Krešimirnek, Horvátország és Dalmácia királyának régi fővárosa, a horvát nemzeti dinasztia idejéből, ma igen fontos kereskedelmi központ Észak-Dalmácia, Észak- és Dél-Bosznia és Horvátország szomszédos részeinek exportja miatt. Šibenik kikötőjét Boszniával a Knin-Drvar vasútvonal köti össze, amely később a Novi-Banjaluka vonalhoz kapcsolódik. Ha Olaszország megkapná Šibeniket, a fent említett területeket megfosztanák kikötőjüktől és vasútvonaluktól, amelyek természetes kijáratok.

Mindez elég bizonyíték arra, hogy ezen kikötők közül egynek a birtoklása sem lenne jelentős Olaszország számára, míg ezeknek a kikötőknek olasz birtoklása mindenekelőtt gazdasági és politikai kizsákmányolást jelentene, és ezzel megfojtaná az egész jugoszláv hátsóházt. A jelenleginél rosszabb lenne Horvátország, Szerbia, Bosznia és az alpesi jugoszláv területek helyzete. Ez az egész jugoszláv part elszegényedését jelentené.

A tenger és a szigetek. Dalmácia természeti gazdagsága földrajzi helyzetének kihasználásából áll, vagyis mint Bosznia, Szerbia és a Balkán tengermelléke. Ez a tengermellék élni sem tud, s értéke sincs e kapcsolatok nélkül.

Az Adriai-tengeren a kvarner-dalmát szigetek a jugoszláv élet részei. Egész Dalmáciában és a szigeteken csak 18.029 olasz van, szemben a 610.669 jugoszlávval. A szigeteken él a legtisztább és legrégebb jugoszláv népesség. Itt 120.000 jugoszláv él, szemben az 1.469 olasszal, akik szétszórtan kis csoportokban élnek. A szigetek, amelyeknek jelenlegi jóléte a bor, az olaj termelésén, halászaton

és tengerhajózáson alapszik, elszegényedne dalmát szárazföldje és hátszaga nélkül. Az egész Osztrák-Magyar Monarchia tengerészei a szigetlakók közül toborzódnak. A nép nagyon szorgalmas, takarékos és jellemes. Ha népünket megfosztanák ezektől a szigetektől, elvágnák fájának legzöldebb ágát. Ez számukra halálos dőfés lenne, mert lehetetlenné tennék számukra a kereskedelmet saját tengerükön. Semmilyen stratégiai okkal nem igazolható, hogy a jugoszlávoktól elvegyék ezeket a szigeteket vagy azok egy részét. Népünknek nincsenek semmilyen expanziós törekvései, semmiképp sem lehet az Adrián veszélyes Olaszország számára. Sőt nincs szüksége rá, hogy haditengerészetet hozzon létre. Nincs és nem lesz szüksége, hogy Olaszországot fenyegetse, mert minden érdeke azt diktálja, hogy jó barátságban éljen vele.

A velencei uralom. A velencei történelem bizonyítja, hogy az olasz uralom semmiképp sem tud jólétet és haladást teremteni az Adria keleti partján, hanem egyedül a kizsákmányolás előregedett és veszélyes rendszerét teremti meg. Trieszt mindig harcolt a velencei uralom ellen, míg Fiume sohasem volt az alattvalója. Dalmácia éppen a velencei uralom alatt volt a legelhanyagoltabb, míg a szabad Dubrovnikai Köztársaság példája mutatja, hogy a haladás és civilizáció milyen fokáig jutna el az egész keleti part, ha jugoszláv és szabad lenne.

A jugoszláv part fontossága. Népünk mindenáron meg akarja menteni partjait és vele tengerészeinek virágát. Népünk az Adriai-tenger egész északi és keleti partján valóban a kereskedelmi és tengeri élet képviselője. Csak Triesztben és Rijekában több mint 20.000 tengerészünk van nagyszámú tengerészeti és kereskedelmi társasággal. Népünk magának kívánja megőrizni karsztjának gazdag kőfejtőit és bányáit Nabléžinától Neretváig, mint ahogy folyóinak: a Krka, Cetina, Neretva folyóknak gazdag forrását és motorikus erejét. Meg kívánja őrizni a Trieszttől Cattaróig terjedő szép Riviéra jövedelmeinek gazdag forrását. Partja és tengere teljes szabadsága nélkül, eme természetes források nélkül, nemzetünk nem tudná megtalálni fejlődésének forrásait, amelyek méltóvá tennék őt haladóbb nővéreihez.

Nem hihetjük el, hogy Európa, amely a „minden népnek saját jogát” jelszóval lépett háborúba az erőszak ellen, a kis népekért, egyedül a mi népünk esetében dobná el ezt a jelszót, nemzetünkét, amely a múltban a török elleni bástya volt, és most és a jövőben pedig a pángermanizmus elleni bástya lesz. Nem tudjuk elképzelni, hogy Európa siettetné a békét, új gyűlöletet szórva, amely szükségszerűen újabb bonyodalmakhoz vezetne.

Mi tehát bizalommal várjuk, hogy a végleges béke igazságos módon rendezze a jugoszláv kérdést teljes mélységében, a nép igazsága és akarata szerint, melyet van szerencsénk képviselni.

Párizs, 1915. május 6.

A jugoszláv bizottság nevében
Dr. Ante Trumbić elnök,
ügyész, a dalmát országgyűlés tagja,
a Horvát Néppárt elnöke a dalmát országgyűlésen,
Split volt elöljárója, Bécsben az osztrák Parlamentben
a zadari járás volt képviselője.³

³ Ante Trumbić (1864–1938) dalmáciai horvát politikus, a fiumei rezolúció egyik kezdeményezője. A szarajevói merénylet után Olaszországba emigrált, itt Supilóval és Meštrovićsal együtt részt vett az 1914. októberi firenzei megbeszéléseken, ahol a szerb kormány megbízásából tárgyaló boszniai szerb politikusokkal elvben megállapodtak az emigrációs Jugoszláv Bizottság létrehozásában. A Bizottság létrejöttkor őt választották elnökül. Supilóval szemben a szerb kormánnyal való együttműködés híve maradt, és az antantdiplomácia jóvoltából az 1917. júl. 20-i korfui nyilatkozattal végül is ez a stratégia kerekedett felül.

Iratok a cirill betűs kárpátukrán (rutén) liturgikus könyvek és iskolai tankönyvek latin betűs újrakiadását célzó kormányzati akció 1915. első félévi szakaszáról¹

A

1915 máj. 6

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz az akció pénzügyi támogatása tárgyában

ME 1915–XII–450
(Gépírásos eredeti irat)

3667/915 szám.

eln.

Bizalmas,
Kizárólag saját kezéhez.

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

Folyó évi február hó 25-én 6996/914. eln. szám alatt² kelt átiratom kapcsán van szerencsém Nagyméltóságodnak másolatban rendelkezésére bocsátani Novák István eperjesi püspök úrnak emlékiratát a cirillbetűknek a *tan- és imádságos könyvekből való kiküszöbölése* tárgyában.³ Az emlékiratból őszinte örömmel győződtem meg arról, hogy a püspök úr intencióinkat nemcsak átértette, hanem szakértelemmel és gyakorlati érzékkel közreműködik azok megvalósításában is.

Teljesen egyetértek a püspöknek azzal a felfogásával, hogy a könyveknek legalább túlnyomó részével már a jövő tanév elejére el kellene készülnünk. Ezért az *emlékirat paedagógiai részét sürgősen* tárgyalás alá vétettem, továbbá *egyidejűleg átiratok* a pénzügyminiszter úrhoz 39.000 K. előirányzatnélküli kiadáshoz való hozzájárulásának kieszközlése végett, és bizalmasan kérdést intézek Sáros vármegye főispánjához a püspök által a könyvek írására javaslatba hozott egyházi személyeknek, valamint a kiadásra ajánlott eperjesi Szent Miklós nyomdának megbízhatósága tekintetében. Tekintettel az ügynek Nagyméltóságod által is hangsúlyozott nagy fontosságára, van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel kérni, méltóztassék átiratomat a pénzügyminiszter úrnál a maga részéről is támogatni.

A hercegprímás úr a Szent István Társulatnak ezidei díszgyűlésén nyomatékosan foglalt állást akciónk mellett és nem hagyott kétséget fennforogni aziránt, hogy a cirillbetűk hívei egyházi részről sem fognak támogatásra találni.⁴ Az ungvári aula válaszul a beszédre egy emlékiratot intézett a hercegprímáshoz, melyről Ő Eminenciájának is az a benyomása, hogy voltaképpen a cirillbetűk

¹ A Csernoch János esztergomi bíboros-hercegprímás és Jankovich Béla miniszter által irányított akciót Tisza mindvégig megkülönböztetett figyelemmel kísérte. Az akció pontos menetrendjét a Jankovich által 1915. márc. 19-re összehívott értekezleten Csernoch, a munkácsi, eperjesi és hajdúdorogi püspökök, valamint a VKM képviselői igyekeztek a célok és eszközök tekintetében tisztázni. A „görög szertartású katolikus ószláv szerkönyvek hazai kiadása mellett a görög szertartású katolikus papnövendékek nevelése és a naptáregyesítés” kérdéseit vitatták meg. Erről l. Jankovich bizalmas átiratát Tiszához: VKM 2250/1915. eln. sz. – ME 1915–XII–450/1915. márc. 9. – Az akció kezdeteire vö. a 32. sz. irategyüttest.

² Vö. a 32. D irattal. – Az átirat ME-iktatószáma 1063/915. res. – A kiemelések a címzett aláhúzásai.

³ Az eperjesi püspök emlékirata nincs az átirat mellékletében.

⁴ L. a 32. C irat 3. sz. jegyzetét.

védelmében íródott. El kell tehát készülnie arra, hogy Ungváron nehézségekkel kell majd megküzdeni, és ezért kétszeres fontossággal bír az eperjesi püspök loyálisága, és az, hogy jó példájával elől fog járni.

Budapest, 1915. évi május hó 6.

Jankovich s. k.

B

1915 máj. 13

Gr. Tisza István miniszterelnök levéltervezete a pénzügyminiszterhez „a cirill-betűknek a tan- és imádságos könyvekből való kiküszöbölésére alkalmas új tan- és imádságos könyvek előállítási költségei tárgyában”¹

ME 1915–XII–450/2335 res.
(Gépelte fogalmazvány)

Bizalmas!

Kizárólag saját kezéhez!!

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr folyó évi május hó 6-án 3667/1915 szám alatt kelt átiratát, amellyel Nagyméltóságodat a cirill-betűknek a tan- és imádságos könyvekből való kiküszöbölését célzó új könyvek előállításához szükséges 39.000 K előirányzat nélkül való kiadáshoz való hozzájárulás végett megkereste, van szerencsém Nagyméltóságod nagybecsű jóindulatába a legmelegebben ajánlani.

Bizonyára felesleges volna bővebben fejtegetnem a nemzeti politikának azon nagy horderejű szempontjait, amelyek kötelességünknek teszik, hogy éppen a jelenlegi pillanatot használjuk fel a rutén lakosság lelki világát mélyen érintő olyan kérdések megoldására, amelyeknél aránylag nagyon csekély anyagi eszközökkel mélyreható eredményt érhetünk el abban az irányban, hogy rutén polgártársainkat az orosz propagandától elválasszuk és erősebb kapcsolatokkal fűzzük a magyar nemzeti államhoz.

Az idevágó kényes természetű kérdések megoldására a jelenlegi háború adja meg a kellő alkalmat. Most mindazok a tényezők, akiknek közreműködése szóban forog, meg fogják hazafiságuk dokumentálására s a gör. kath. rutén egyházmegyéket egyházi szempontból is fenyegető veszély elhárítására az alkalmat ragadni, míg a béke helyreálltával újból előtérbe lépnek majd azok a kicsinyes szempontok, amelyek úgy a cyrillika, mint a naptár megoldásának olyan régóta útjában állanak.

Engedje meg tehát Nagyméltóságod, hogy e nagyon fontos és sürgős ügyet nagybecsű jóindulatába melegen ajánljam.

Budapest, 1915. május 13.

Tisza s. k.

¹ A ME I. ügyosztályának – rövidebb – levéltervezete május 11-én kelt. Ennek a változatnak a szövege: „M. kir. pénzügyminiszternek. – A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr folyó évi május hó 6-án 3667/1915 szám alatt kelt átiratában értesített arról, hogy Nagyméltóságodat a cirill-betűknek a tan- és imádságos könyvekből való kiküszöbölését célzó könyvek előállításához szükséges 39.000 K előirányzat nélkül való kiadáshoz való hozzájárulás végett megkereste, másrészt pedig felkért, hogy említett átiratát a magam részéről is támogatnám. – A vallás és közoktatásügyi miniszter úrnak szóban lévő átiratát, az ügy nagy fontosságára való figyelemmel a magam részéről is megkülönböztetett érdeklődéssel és meleg pártolással van szerencsém Nagyméltóságodnak szíves figyelmébe ajánlani. – (Petneházy. L. I. úo. főnöke.)” – Tisza átirata indokolja a Jankovich-féle iratban jelzett „előirányzat nélküli kiadás” támogatását.

C

1915 jún. 8

*Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a latin betűs rutén vallásos és tankönyvek kiadásának előkészületeiről*

ME 1915–XII–450
(Gépírásos eredeti irat)

4882/915 szám.

eln.

Bizalmas. Kizárólag saját kezéhez.

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

A ciril betűknek a hazai ruténség köréből való kiküszöbölése tárgyában folyó évi május hó 25-én 6996/914. eln. szám alatt kelt átiratom kapcsán van szerencsém Nagyméltóságoddal közölni, hogy a pénzügyminiszter úrral egyetértőleg megtaláltuk a költségek fedezésének módját anélkül, hogy előirányzatnélküli, illetőleg túlkiadást kellene igénybe vennünk. A szükséges fedezet ekként rendelkezésre állván, mi sem állja immár útját annak, hogy az eperjesi püspök úr a tervezett vallásos és tankönyvek előállításához haladéktalanul hozzá fogjon. Eziránt hozzá intézett iratom másolatát van szerencsém Nagyméltóságodnak :/: alatt idezárva a következő tiszteletteljes észrevételem kíséretében megküldeni.

A kiadni tervezett elemi népiskolai tankönyvek a magyar tannyelvű állami és hitfelekezeti iskolákban fognak használtatni azon tanterv értelmében, melyet a románokkal folytatott tárgyalások után, de valamennyi nemzetiségre kiterjedőleg bocsátottunk ki. Az anyanyelvnek magyar tannyelvű és elemi népiskolában csupán tantárgyként való tanításáról lévén szó, az erre szolgáló tankönyvek nagyobb terjedelműek természetesen nem lehetnek. A teljesség okából kívánatos lenne ugyan a rutén tannyelvű iskolák számára nagyobb terjedelmű tankönyveket is latin betűkkel kiadni. Minthogy azonban az egész eperjesi egyházmegyében ilyen rutén és tót tannyelvű iskola csupán 10 van, azért csekély számban igényelt s amellet nagyobb terjedelmű könyveknek kibocsátását mellőzhetőnek tartom. Továbbá úgy vélem, hogy az eperjesi püspök úr annak láttára, hogy az anyanyelvet még az eddig tisztán magyar állami iskolákba is bevezettük, viszont a még fennmaradt 10 nem magyar tannyelvű hitfelekezeti iskolát is erre alkalmasabb későbbi időben és fokozatosan magyar tannyelvűvé fogja átalakítani, és így nagyobb terjedelmű latin betűs rutén könyvek költséges kiadásának szüksége egészen meg fog szűnni.

Budapest, 1915. évi június hó 8.

Jankovich s. k.

Iratok a Jugoszláv Bizottság angliai kiáltványáról

A

1915 máj. 12

*A Jugoszláv Bizottság kiáltványa a brit néphez és parlamenthez*¹

London, 1915. május 12.

Ausztria-Magyarország és Németország testvérgyilkos háborút kényszerített rá a délszláv népekre. Nyolcmillió délszláv arra van ítélve, hogy édestestvérei és felszabadítói ellen küzdjön. Sokukat elűzték szülőföldjéről, vagy kivégezték, s közben a börtönök tele vannak politikai foglyokkal.

Manapság a jugoszláv nép nem nyilváníthatja szabadon akarát: tartománygyűléseit feloszlatták, sok képviselő börtönben van, vagy igen szigorú felügyelet alá van helyezve.

Azok a fiataljaink, akiknek sikerült megszökniük, a szerb vagy a montenegrói csapatok soraiban harcolnak. Mi, akik abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy a háború elején külföldön tartózkodtunk, úgy véljük, kötelességünk felvilágosítani a civilizált világot, elsősorban pedig a brit népet, népünk valódi érzelmeiről és törekvéseiről. Amerikában élő délszláv testvéreink, akik márciusban Chicagóban 563 küldött részvételével tartották meg kongresszusukat, egyhangúlag csatlakoztak programunkhoz.

A szerbek, a horvátok és a szlovének az antant győzelmét kívánják, és bizalommal várják attól a jugoszláv nép megmentését. Az a bizonyosság, hogy a Hármas-Antant a nemzetiségi elv győzelméért küzd, Szerbia és Montenegró népének erkölcsi erőt és energiát kölcsönzött a vállalt emberfeletti erőfeszítésekhez, hozzájárult ahhoz, hogy határon túli testvéreik nem vesztették el jövőbe vetett hitüket.

Szerbia és Montenegró számára védelmi és felszabadító, nem pedig hódító háborút jelent ez a harc; ezek az államok azért küzdenek, hogy faj testvéreinket felszabadítsák az idegen járom alól, és egyesítsenek minket egyetlen egységes szabad néppé. Ausztria-Magyarország katonai és politikai bukása örökre véget vet a „divide et impera” rendszerének, melyet évszázadokon át annak érdekében alkalmaztak, hogy népeink fölötti hatalmukat fenntartsák. A délszlávok egyetlen egységes népet alkotnak, mely azonos nyelvileg, de a vitathatatlan földrajzi adottságok folytán is, és nem kevésbé a nemzeti öntudat alapján. Ez a nép tanúságot fog tenni minderről, de csupán akkor, amikor majd egyesül, és biztosítva lesznek számára független fejlődésének feltételei.

A jugoszlávok (szerbek, horvátok és szlovének) az alábbi országrészeket lakják:

a Szerb és a Montenegrói (Crna Gora-i) Királyságot, Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát (Rijekával [Fiumével] és Kotorral), Boszniát és Hercegovinát, valamint Krajnát; Isztria, Trieszt, Gorica, Karintia és Stájerország jelentős részeit, valamint a szorosabb értelemben vett Magyarország délszlávok lakta övezetét.

E területek széttagoztatásának fenntartása azért, hogy némelyikük osztrák-magyar uralom alatt maradjon, vagy bizonyos töredéküknek egy másik idegen kormányzat fennhatósága alá helyezése

¹ Eredeti címe és lelohelye: *Manifest Jugoslovenskoga odbora Britanskom narodu i parlamentu* – A Jugoszláv Bizottság kiáltványa a brit néphez és parlamenthez. Közli: Šišić, Ferdo: Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919. Zagreb 1920, Matica Hrvatska, 36–37. l. – A nyilatkozatnak egy kismértékben eltérő szövegváltozatát francia fordításban közzétette a párizsi La Nation Tchèque 1915. máj. 15-i száma is.

nyilvánvaló megsértése volna a mi etnográfiai, földrajzi és gazdasági egységünknek. Bizonyos, hogy népünk jogos és határozott ellenállást fejtene ki ezzel szemben.

A jugoszláv nép arra törekszik, hogy ezeket a területeket egy független államban egyesítse. A belső államberendezés tekintetében maga a nép fog saját kívánsága és szükségletei szerint dönteni.

A jugoszláv nép a rend és a béke tényezője lesz. Minden erejét a haladásnak fogja szentelni, kifejleszti jól ismert adottságait a tengerészeire, melyeket elsősorban a brit nép tud majd kellőképpen értékelni. Tengeri kikötői oly mértékben nyílnak meg a kereskedelem előtt, mint eddig még soha, és használatuk biztosítva lesz a szárazföld valamennyi szomszéd népe, különösen pedig a csehek és a magyarok számára.

Népünk, mely több vallásfelekezetet követ, és amelynek vallási türelmessége közismert, nemzeti egységét a vallásfelekezetek teljes egyenjogúságának és szabadságának biztosításával fogja megköronáztatni. Biztosak vagyunk orosz testvéreink érzelmei felől, de egyszersmind nyugati szövetségeseik jóindulatát is kérjük a szabadságért folytatott harcunkban. E felhívásunk alkalmával, melyet mint egy demokratikus nép képviselői intézünk a brit néphez és parlamenthez, számítunk arra a támogatásra, amellyel ők a jugoszláv népet segíteni fogják, hogy a vértanúság évszázadai után végre megvalósíthassa egységét és függetlenségét.

A Jugoszláv Bizottság nevében:
Dr. Ante Trumbić elnök

B

1915 júl. 9

*Frigyes főherceg közös hadseregfőparancsnok átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a délszláv manifesztum tárgyában*

ME 1915–XII. res.–450 (3630/915)
(Német nyelvű gépelt irat fordítása)

*Cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság
K 10577 sz.*

A délszlávok manifesztuma.

A HFP állomáshelyén, 1915. július 9-én.

A zágrábi cs. és kir. katonai parancsnokság jelenti:

„F. é. VII. 2-án a posta az alábbi nyomtatványt szolgáltatva ki:

- 1) „To the British Nation and Parl[i]ament”,¹ a londoni délszlávok ismert manifesztuma.
- 2) Egy horvátul fogalmazott manifesztum: „Jugoslavijo! Slovenci, Hrvati, Srbi!” azzal a felhívással a délszlávokhoz, hogy csatlakozzanak az ellenséghez. Aláírása: Upravni odbor „Jadranske Legien”. (Az „Adria-légió” intézőbizottsága.)

A két nyomtatvány egy keresztkötésben volt, amelyen elől egy zágrábi újság címe áll. Túloldalán a „Jugoslovenski odbor, Szerb Követség, London” visszazási címet adja meg.

A címszalagra nagy kék bélyegző van rányomva: „Cenzúrázva”.²

¹ „A brit nemzethez és parlamentjéhez.”

² Az eredetiben is így, magyarul.

A cenzúrabizottság elnöke azonnal elrendelte Zágrábban minden példány feltartóztatását, és felszólította a zágrábi postaigazgatót, hogy a maga részéről rendelje el az ország postahivatalainál ennek a „cenzúrázva” bélyegzővel (valószínűleg tévesen) felszabadított nyomtatványnak a letiltását.[¹]

A Hadseregfőparancsnokság a fentieket azzal a kéréssel hozza tisztelettel Excellenciád tudomására, szíveskedjék az ahhoz szükséges rendelkezéseket meghozni, hogy ilyen sürgős esetekben haladéktalanul tegyenek eleget a katonai hatóságok kérésének, mert különben még csekély késedelem is jelentékeny károkat okozhat. A postaigazgató hivatkozását a felettes hatóságtól való utasítás hiányára a HFP nem ismerheti el a lefoglalás megtagadásának indokául, mert nem férhetett kétség ahhoz, hogy a „cenzúrázva” bélyegzés vagy hamisított, vagy tévesen alkalmaztatott.

Frigyes főh[erceg] t[ábor]n[agy] s. k.

C

1915 júl. 15

*Gr. Tisza István miniszterelnök választávirata Frigyes főherceg tábornagy,
közös hadseregfőparancsnokhoz az ún. délszláv manifesztum és fejleményei tárgyában¹*

ME 1915–XII. res.–450 (3630/915)

(Német nyelvű gépelt fogalmazvány fordítása)

A Cs. és Kir. Hadseregfőparancsnokságnak

Válaszolva f. hó 9-i K. 10577. sz. nagybecsű átiratára van szerencsém közölni, hogy a délszláv manifesztumra vonatkozóan Zágrábban történt incidenst a bán úr velem annak idején telefonon közölte, és az azonnal szigorúan kivizsgáltatott, amikor is megállapítást nyert, hogy egy kis félreértésről volt szó, ami azonnal tisztázott, úgyhogy a katonai részről történt kezdeményezés után a manifesztumnak még a postahivatalban lévő egyetlen példánya sem kézbesítettett a címzetetteknek.

A zágrábi posta- és távíróhivatalt szigorú utasításokkal láttuk el, hogy hasonló esetekben a legnagyobb buzgósággal és előzékenységgel járjon el.

Budapest, 1915. július 15-én.

Tisza s.k.

---

¹ Az irat felzetén a „Tárgy” rovatban a következő megjelölést találjuk: „Armeoberkommando: a délszlávok manifesztuma tban. Exp. után lássa az I. és II/b. ügyosztály.”